

•

NÎQAŞËN FELSEFEYË 3.

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

*Nîqaşên felsefeyê 3.
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2012-Almanya-Berlin*

.
ISBN 978-4-940981-00-1

Pêşgotin:

Felsefe wê weke têgînek ku wê çawa mirov wê bi wê tiştê fahmdikê di fahmkirina wê de kûr dibê bê. Li ser wê temenê de wê, di awayekê de wê di salixkirin, dahûrkin û hûrgilkinê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê bê. Di serdemên hemdem de wê, wê felsefe wê, weke bi navê felsefeya hemdem wê pêşkeve û ankû wê pêvajoya xwe ya nû wê pêşbixê. Di dewama wê de wê, pêvajoyên felsefeyê ên demên berê ku ew hatina jînkirin wê di reng û awayekê de wê, werina berçav de derbaskirin û wê ji wan bê ghiştin li encamên bi fahmkirinê. Minaq wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di destpêka demên de ku em, ji demên ronansên û pê de wê bînina ser ziman wê, li ser temenê zanistên civakî re wê weke derûniyê, civaknasiyê, dad, felsefe û hwd wê bi felsefeyî wê pêşkevin. Weki din wê zanistên din ên weke fîzîkê, biolojiyê, tendurustê û hwd jî wê bi wê temenê pêşkevin û wê di wan de wê bê kûrbûn. Di wê temenê de wê, aliyên wan ên nû wê bi zanyarî wê bîn pêşxistin û wê, di wan de wê kûrbûn wê bibê. Felsefe wê hinekî jî wê di wê temenê de wê hem çerçova û hem jî temenekê hizirkirinê wê biafirênê.

Di demên berê ên kevnera û pê de wê zanistên civakî û yên necivakî wê di wê temenê de wê, pêvajoyên xwe yên hizirkirinê wê li ser temenê fahmkirina rewşên jîyanî û mirovî wê, bi wan re wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên felsefeyê wê, bi wê re wê, bê hizirkirin.

Felsefe ji sê aliyan ve wê giring ku ew lê were nêzîkkirin û fahmkirin. Yek wê bi temenê fahmkirinek lêpîrsîner aqilmeşandin û di wê temenê de bi çerçoveyek hûrgilkinê di wê de bi kûrbûnê bê. Aliyê din ê duyem bi wê re wê li ser temen û çerçoveyek şîroveyî û dahûrî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê têkilidanîna bi fahmkirinê û rewşên fahmkirinê ên bi hev re bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, li ser wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, rewşek fahmkirinê wê bi wê re wê fahmkirinê bê. Aliyê din ê sêyem jî wê li ser temenê bûjen û biriqîna wê, razberî û şenberîyê û hwd re ku wê di temenekê fahmkirina jîyanê bi encamên hizirkirinê û şîrovekirin û ghiştina fahmkirinên nû bi wê bê.

Wê dema ku em dîroka felsefeyê wê hildina li dest wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên wê yên hizirkirinê li ser temenê zanînê re wê her demê wê di temenekê berdewamîya hev de wê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê girng wê fahmbikê bê. Felsefe wê, aqilê wê rengê aqilên din ên weke yên cihê wê di temenekê lêpîrsîner de wê, ew wê, bixwezê ku wê fahmbikê û bi wê di wê de wê kûrbibê. Li ser wê çerçoveyê wê, di reng û awayekê de wê, bi wê re wê tiştê ku ew heya ew çawa heya û bi aliyên wê yên bi funksiyonî û hwd re ku ew werê fahmkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê felsefe wê, di nava xwe de wê wê xwediyê rêgezên xwe yên bi wê hizirkirinê ku ew bi wê weke şewayekê fahmkirinê xwe bi wê bide dîyarkirî bê. Li ser wê çerçoveyê de wê, dikarê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê di jîyanê de wê werênê ser ziman. Di demên kevnera de wê, weke ku wê were dîtî û şîrovekirin wê gelek deverên din dem û dûnyê wê felsefe û kirina wê pêşkeve. Wê bi wê re wê nerîna li jîyanê, xwezayê û hwd wê pêşkeve. Di wê temenê de wê bi wê re wê, bê hizirkiriin ku wê çawa wê bê ghiştin li ya 'baştir'. Hertimî wê ya baştir bi ghiştina li wê weke armancak hizirkirina me bê ku mirov xwe bi wê re bigihênê li wê. Di aslê xwe de wê felsefe wê, di wê temenê de wê, armanca wê ya baştir fahmkirinê wê li ser wê temenê û awayê wê li şûna weke rengekê têgînekê wê fahmkirinê wê tiştê wê weke wê çawa wê fahmbikê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê, dema ku mirov wê li mejuya wê binerê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên wê yên kevnera wê di warê felsefeyê de wê weke demek xwezayî ku wê tiştê wê li ser temenekê rasyonel wê di temenekê aqılmeşandinê de wê were kirin wê bi wê re wê, were fahmkirin bê. Piştî wê re wê şewayên weke yên bi fahmkirîne kifşkirin, salixkirin û bi wan pêşxistina fahmkirinê wê êdî wê werin. Ev wê weke pêvajoya di felsefeyê de kûrbûnê jî bê. Li ser wê çerçoveyê û bi wê temenê wê êdî pêvajoyên felsefeyê li dûv hev wê pêşkevin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: nîqaşên felsefeyê 3.,

Ku mirov ji kijan aliyê ve wê werênê ser ziman wê pêvajoyên hizirkirinê ên bi felsefeyê wê di awayekê de wê, li ser temenekê aqilê felsefeyê wê ji demên kevnera û pê de wê, di awayekê de wê, hin bi hin wê bi di wê de bi kûrbûnê re wê pêşkeve. Di aslê xwe de wê, di demên kevnera ên li herêmên girêkê û pê de wê, pêvajoyên felsefeyê wê, di awayekê de wê, bi hizrên ku wê werina ser ziman û bandûra wan re wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê, êdî wê bi pêşketina xwe re wê bide dîyarkirin. Bi kortasî ku mirov bahsa wê bikê wê demên felsefeyî ên destpêkê wê weke demên xwezayê bin û wê weke ku wê bi Thales, anaxsimendros, anaxsimenes, anaxsigoras, parmenides, Zenon, Leucippus, demokrit û heta haraklit û Empedokles û hwd wê di wê temenê de wê di awayekê de mirov dikarê werênê ser ziman. Dema ku bi van filosofan û demên wan re wê weke demek ku wê li ser temenekê bi felsefeya xwezayê wê pêşkevin bin. Wê dema ku em li hizrê van filosofan dinerin em wê dibînin ku wê ew wê hizrên wan wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê ku wê xweza wê û jîyane wê çawa wê pêşkeve wê li ser wê bê hizirkirin. Her wusa wê li ser bûyîn û pêvajoyên wê yên bûyînê jî wê li ser wê temenê wê pirs wê bîn pirsîn û wê hewlbêdayin ku ew werina bersivandin.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên felsefeyê wê di wê temenê de wê, pêşkevin û wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijin. Di wê demê de wê felsefe wê mijar û argûmanên ku ew bi wan dihizirê wê, di wê temenê de wê li ser temenekê xwezayî bê. Wê di wê temenê de wê, xweza wê weke xwe bi sedema bi xwe re wê di wê çerçoveyê de wê, çawa wê were fahmkirin wê di wê rengê de wê di awa û rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Di aslê xwe de wê mijara xwezayê bi serê xwe wê weke mijare zêde bi teybet û giring bê ku mirov wê bi teybetî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, xweza wê di wê de wê çawa wê were fahmkirin û wê çî wê wê were fahmkirin wê, dema ku mirov li wê bihizirê wê karibê hizrên cihê bi xwe re di mejiyê mirov de bide çêkirin, weke ku wê gelek filosofên xwezayê wê ji aliyê xwe ve wê çawa ku wê dema ku ew li wê dihizirin wê xwe bigihênina hizrên cihê ên bi wê ku ew xwezayê fahmdikin.

Di wê temenê de wê bi têtîna felsefeya xwezayê, wê têtînen weke baweriya xwezayê û ankû baweriya xwezayî û hwd ku ev wê weke du gotînen ji hev cihê jî bin lê wê di rengekê de wê, li ser temenekê têtînek xwezayî ku wê werina fahmkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê ji gotina xwezayê wê ya ku wê fahmbikê wê, hem ya xwezayê û ankû bi xwezayê re bê û hem jî wê ya xwezayî û ankû wê weke ya ku ew di xwezayê de dikarê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê were li wê hizirkirin. Ev herdû gotin jî wê çendî ku wê ji hev cihê jî bin lê wê, di rengekê de ji aliyekê bi hev re di ahengekê de jî wê têtînekê wê bi xwe re wê weke ku wê bidina me.

Minaq wê dema ku em ji aliyê gotina hebûna xwezayê ve wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê xwezayek ku mirov di nava dijî û wê di wê temenê de wê fahmdikê û wê dikarê wê di temenê û rengê de wê dikarê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê bê. Lê wê dema ku me goitn di xwezayê de wê, weke di temenekê levkîrînê a ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê li wê hizirkirin. Ya ku wê aristo li ser têtîna platon a xwezayî re wê di rengekê de wê bigihêne rengekê hizirkirinê a qarakteristikî a xwezayê ku ew di wê temenê de wê bixwezê wê fahmbikê jî wê di aslê xwe de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê ev bê.

Platon wê dema ku ew li têtîna îdeyê dihizirê wê di awayekê de wê weke ku em fahmdikin wê li ser têtînek xwezayî wê bi wê rengê wê, bi têtîna 'ya di xwezayê de heyî' re wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê têtîne bi felsefeyê ku wê were li wê hizirkirin wê di wê rengê de bê ku wê dema ku wê tiştê di xwezayê mirov de hebê wê xwe bi wê rengê xwe wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku em li ser têtîna platon re wê fahmbikin minaq wê dema ku mirov çawa mazin bibê û ankû bi perwerde bibîne û yan jî di nava têtînen çawa ên kevneşopîyî orfûadetî û hwd de wê bijî wê li gorî wê qarakterekê wê xwe bigihênîyê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê,

tişt wê li gorî xwezayê xwe wê xwediyê wê çerçoveya xwe bê. Têgîna ji hev cihê kirina bi cûreyî û qatagoriyî a aristo jî wê di awayekê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê xwediyê têgîn û çerçoveyek fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê têgîna xwezayê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirina bi xwezayê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev aliyê têgîna xwezayî wê di awayekê de wê, dikarê wê li ser du temenan wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yek wê weke ku wê platon û hwd wê werênê ser ziman ku wê, bi têgîna 'ya di xwezayê de heyî' re ku wê werênê ser ziman wê dikarê wê fahmbikê. Ya din jî wê di awayekê hevgirtî ku wê li ser temenê şewayê felsefeya xwezayî ku wê epikur, demokrit û heta empedokles û hwd ku wê li ser wê bisekin in û wê bînina ser ziman em dikarin wê li ser wê bisekin in û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di felsefeyê de wê dema ku wê bahsa têgîna xwezayê a di demên pêşî de wê were kirin wê, minaq demokrit wê bi gotina 'atom di rengînîya xwe xwe de wê bi sînor û bidawî bin. Wê li ser wê temenê re wê têgînê wê werênê ser ziman. Epikur wê di awayekê de wê têkiliya xwezayî wê bi sînoriya wê re ku ew dihênê ser ziman wê li ser temenê cihgûrandina wan re wê werênê ser ziman. Wê temenê afirînê û bûyînê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Wê minaq gotina 'di xwezayê de her tişt wê bi bi tevgerên atomê re wê bibê' ku wê demokrit wê bînê ser ziman wê ji aliyekê ve wê rengê hizra epikur jî wê li ser têgîna atomê re wê bi xwe re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Epikur wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê dema ku ew felsefeya xwe dihênê ser ziman wê di awayekê de wê bixwezê ku ew gotina 'xwûdê' dervî têgînê bihêlê û ew bi xwe bi wê di temenekê de bi çerçoveya fahmkirina xwezayê re bigihênê fahmkirinek felsefeyî. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke ku mirov dibînê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê, di çerçoveya xwezayî de wê, di awayekê de wê mirov wê çawa wê bi aqilekê baş û zelal wê tiştê wê weke wê bibînê û wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bê xwediyê rengekê jîyanê wê weke mijarek ku wê felsefeya xwezayê wê li wê bihizirê bê. Epikur wê li ser wê temenê wê, hewlbide ku ew bi mirov wê tirs û xûfên weke ji xwûdê û hwd ew li şûn bide hiştin û mirov bi xwe

bixwe re bimênê û di wê temenê de ew bi xwe re di reng û awayekê de bijî.

Di wê çerçoveyê de wê tiştên ku ew mirov ji jîyanê dikin û mirov dikina rewşek xirab a di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê dema ku wê di destpêkê de wê pêşkeve wê di serî de wê van aliyan wê weke mijarekê wê pêşî wê di xwe de wê bide diyarkirn û wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di felsefeya kevnera de lêgerîna 'di xwezayê hebûnê de'

Di mijara felsefeya xwezayê de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê çawa wê hebûna xwezayê ew heya wê bi wê bihizirê wê piştre wê hin bi hin wê gotina 'di xwezayê hebûnê' de wê, bi wê re wê, weke ali û gotinek din a di wê temenê de wê li ser ya heyî de wê li ser temen û têgînek cewherî re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, gotina hebûna xwezayê wê di demên felsefeyê piştre wê li şûn wê bê hiştin û "ya dixwezayê de' wê piştre wê weke ku mirov wê bi felsefeya platon û hwd re wê bibînê wê ew wê, weke temenekê hizirkirinê wê bê hildan li dest û wê li ser wê re wê di awayekê de wê, tişt û wê di temenekê karakterî û hwd de wê bi wê were şîrovekirin û fahmkirin.

Di wê temenê de wê dema ku wê ji xwezayê wê dîrketin bibê wê, di wê temenê de wê gotina 'ya di xwezayê de' ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê, di wê çerçoveyê de wê felsefe wê bi gotinên bi wê rengê re wê di xwe de wê têgînên metafîzîkî û hwd wê bi regekê wê tovê wan bide çandin. Wê li ser wan re wê êdî wê, bidest hizirkirinê wê bikê û wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê, bidest hizirkirinê êdî wê bikê. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê bi berdewamî ku mirov li ser wê bisekinê bê.

Wê dema ku em bi gotina 'ya di xwezayê de' wê dihizirin wê dikarin wê bi du awayan wê di serî de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Ya pêşî wê weke ya bi elementî û hwd re ku wê weke hebûna xwezayê a ku ew bi heya û diafirîya wê dikarê wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê bi çerçoveyî ku mirov wê di serî de wê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê dema ku mirov wê bahsa ya di

xwezayê de kir wê, di wê temenê de wê weke di hebûna zindiyekê de û ankû ne zindiyekê de wê ya ku ew bi wê heya û ya ku ew bi wê heya û ya ku ew dikarê bi wê werre fahmkirin û salixkirin û hwd wê, dikarê bi wê werênê ser ziman.

Li gorî têtîna felsefeyî a di wê temenê de bi aliyê duyem ku wê piştî pêvajoyên felsefeyê êmn demên destpêkê ên kevnera wê pêşkeve bi platin, aristo û hwd re wê, di wê temenê de wê ew li ser temenekê xwezayî a ku ew bi aliyê duyem re li ser aliyê yekem dihizirin re wê were dîtîn. Di dewama wê de wê di demên berî wê de wê, ji aliyê yek bi ber aliyê duyem ve wê ahenge hizirkirinê wê bi têtîna xwezayê re wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê mijare fahmkirinê a bi xwezayê re wê, hin bi hin wê çendî ku wê di fahmkirina wê de wê kûrbûn wê bibê û wê bi wê re wê were kûrbûn wê, êdî wê ev alî wê di wê de wê hin bi hin wê weke aliyna ku wê bi wan wê were lêhizirkirin jî wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin bin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê mijare xwezayê wê di demên dawî ên kevnera de wê were lê hizirkirin de wê aliyê duyem wê di wê temenê de wê, bi têtîna ya dixwezayê de wê bi wê re wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Aliyê duyem wê hinek xosletên wê yên hizirkirinê ên weke ji aliyê duyem û rastîya xwezayê dîrketin jî wê di dîmenekê de wê were dîtîn. Wê di dîmenekê de wê weke hertiştê wê di navaroka hizirkirinê û hwd de wê fahmbikê û wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi xwe re wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare xwezayê û felsefeyê de wê, weke du aliyên ku wê hertimî wê ji hev û fahmkirina hev re wê bina temen bin. Felsefe wê weke aliyê hiş û zanînê ê bi wê ji wê fahmkirinê wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê temenê wê yê fîzîkî, bûjenî û hebûnî wê bi xwe re wê biafirênê bê.

Di wê çerçoveyê de xweza wê, bi hebûna xwe re wê weke çavkaniya fahmkiirînê bê. Pêvajoyên xwezayê ên ku ew xwe bi wan dewrûdayim dikê wê di wê temenê de wê hertimî wê bina temenê hizirkirinê ku wê bi wê çawa wê bi wê were fahmkirin. Di hizrên pêşî ên xwezayê de wê, xwezayê wê li ser temenekê bi temenekê xwezayê nevegûhar re wê bê li wê hizirkirin. Hizrên parmenides wê di wê temenê de wê mirov wê karibê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Aliyê din ê ku wê bi têtîna vegûharînê re wê were lê hizirkirin wê weke ku wê bi demokrit û têtîna wî ya atomê re wê were lê hizirkirin. Weki din wê têtîna haraklit a

bi *rêgeza logosê* ku ew li wê dihizirê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê teybet bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê fahmbikê û wê wernê ser ziman bê. Weke ku wê demokrit wê werênê ser ziman û wê di dewama wê de wê bi felsefeyên xwezayê re wê, were dîtin wê atom wê weke mene bingihîn a tiştê a nayê beşkirin wê were dîtin û wê bi cihgûrandin, awayên bi darêjkî ên bi wê ên cihê ku ew diafirin wê bi wan re wê çerçoveya vegûharênê a di jîyanê de wê bê xwestin ku ew were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, ev hizir wê, weke ku em di çerçoveya pêvajoyên dawî ên felsefeya xwezayê de em bi Empedokles re dibînin wê di awayê xwe yê dawî de wê, weke çerçoveya hevgirtî a ku wê bi wê fizik, bûjen û hebûn wê hebê wê bi cih gûharandina wê ku wê bibê re wê, temen û çerçoveya gûharînê wê werênê ser ziman. Lê wê weki din wê mene bingihîn a ku ew weke atomê û hwd li wê dihizirin wê weke temenekê 'mayinda' û hwd wê bê li wê hizirkirin û wê werê hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina wê xwe di wê rengê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Wê weke ku em di hizrên Parmenides dest jî kifşdikin û yên filosofên piştre ên weke platon de jî kifşdikin wê li ser temen û têngîna 'mayinda' wê çi wê were fahmkirin û ankû wê mayindayî wê bi çi re wê hebê wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, mijare felsefeyê wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Lê felsefe wê, di aslê xwe de wê, di serî de wê ji du aliyan ve wê, dikarê wê hilde li dest. Yek wê li ser temenê kifşkirina xwezayê xwe ku wê mirov wê bi wê re wê bigihijê zanîna wê bê. Aliyê din jî wê li ser temenê zanîn û rengên fahmkirinê ên ji berê ve ku ew hena wê bi wê re wê çawa wê di ber nerîna xwe de wê derbas bikê bê.

Di wê temenê de wê, di demên kevnera de wê di serî de wê, di awayekê de wê, têngînen baweriyê wê, ji awayekê ve wê bèn kirin ber lêpîrsînê bê. Ev wê weke ku em, di demên kevnera de li kurdistanê pêşî bi mîtra re û piştre jî bi Zerdeşt re mirov dibînin wê li ser temenekê ku wê çawa wê hizrên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman wê bi wan wê weke 'di temenê dijberîya li wan de' ku wê were fahmkirin. Wê Zerdeşt wê ji ber wê yekê wê bi awayekê bê kuştin. Di aslê xwe de wê, piştî ya ku wê were serê Manî jî wê di wê temenê de bê. Gotinên weke Zerdeşt li dijî nirxên me yên pîroz a wê, di wê temenê de wê li ser wê re wê werina ser ziman û wê bi wan wê li wê were lê hizirkirin.

Lê ev rewşa zeerdeşt wê, tiştêkê din wê bi xwe re wê, di awayekê de wê weke ku mirov kifşdikê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide nîşandin. Ew jî wê, rengê baweriyê ên demên wê yên berê wê êdî wê di temenê de wê bi wê wê rengê wê bîn kirin ber lêpîrsînê de. Li ser wê temenê wê, bi felsefeyî wê hizrên lêpîrsînê û fahmkirinê wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê dema ku wê felsefe wê di wê warê de wê bikeve dewrê de wê ji aliyekê din ve jî wê xwediyê têgînekê bê. Wê di wê temenê de wê yazdanên ser rûyê ardê wê dawiyê li dewra wan wê werênê. Wê xwûdayê felsefeyê wê pêşbixê û wê wî jî li azmana wê bicih bikê. Di wê temenê de wê tiştêkê din jî wê bikê wê, ew wê weke gîyanê jî wê di reng û awayekê de wê di wê temenê de wê weke ku mirov dibînê wê pêşbixê. Xwûdayê gîyanî wê, di wê temenê de wê çawa wê xwediyê laş û ankû bedenekê bê wê li ser wê re wê, di awayekê de wê lêpîrsînên bi aqilî wê werina kirin.

Di temenekê mantiqî de jî wê weke ku mirov dibînê wê dema ku wê tiştêkê wê hebê, bi darêjkê bê mirov wê karibê bêjê ku ew heya. Lê ew ne xwediyê wan xosletan bê wê nikaribê bêjê ew heya. Wê li ser wê temenê de wê bi navê xwûdê re wê, êdî wê nîqaşên hebûn û nebûnê û hwd wê, di wê temenê de wê bi navê wî re wê dest pê bikê. Di wê rengê de wê jî mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, mijare hebûna xwûdê û salixkirina xwûdê wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê mirov dikarê di renekê de wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê felsefeya ku ew weke zanîna ya şenber û tiştê bi hebûnê heya bê wê, di wê temenê de wê ya ku ew li jîyanê neyî û weke ne xwediyê darejkekê bê wê di wê temenê de wê hebûna wê hertimî wê bikeve ber nîqaşê de. Li ser wê temenê wê nîqaşên ku wê li ser 'hebûn û nebûna xwûdê wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê, mantiqî û rasyonalitya felsefeyê wê ji aliyên xwe ve wê di temenê wê de wê hebin. Li ser wê temenê wê di nava felsefe û têgîna baweriyê de wê li ser esasê hebûn û nebûnê wê di wê çerçoveyê de wê ji hev cihêbûna wan wê bibê. Wê di wê rengê de wê, felsefe wê refê xwe wê saffîkê bi aliyê yê tişt û hebûna ku ew heya û dîyar a ve. Bawerî wê vajî wê bê û wê, di wê temenê de wê li ser wê re wê bê hizirkirin. Di temenekê de wê dijberîya felsefe û baweriyê a nava nava wan wê di reng û awayekê de wê li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê li wê bisekinê wê hebûna felsefeyê bi gotinê wê çî di wê de wê karibê wê were fahmkirin wê li ser temenekê şenber wê her tiştê ku ew di jîyanê de

hebê bê. Di wê çerçoveyê de wê, çavkaniya felsefeyê a di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê ev bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman. Di mijare têkiliya nava bawerî û felsefeyê de wê ev di demên kevnera de wê li ser wê temenê wê êdî wê bina mijare nîqaşê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, felsefe wê dema ku wê pêşkeve wê, ji aliyekê ve wê li ser ya ku ew heya re wê bandûra wê bi zêdeyî wê di nava jîyanê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ya ku ew heya wê, di wê temenê de wê, ne tenê wê weke ya ku ew bifîzîkî dikarê were dîtîn, fahmkirin û derkkirin bê wê, her weha ya ku ew dikarê bi rasyonali di temenekê levkirî de ew were fahmkirin jî bê. Ji wê aliyê ve wê, felsefe wê serwerîya wê, di wê temenê de wê, li ser wê esasê wê zorê bide baweriyê jî ku ew li ser wê temenê xwe jinûve bigihênê fahmkirinek giştî. Wê gîyane felsefeyê ku wê wê were şirovekirin wê bi dualiteya nava beden û gîyanê re wê, ji baweriyê re jî wê ji aliyekê ve wê bê temenekê hizirkirinê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, ew wê êdî wê derkeve li pêş.

Di aslê xwe de wê, mijare gîyanê wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê dema ku wê bi felsefeyê re wê, bibê wê, ev wê bi bawerîbûna wê re wê bi zêdeyî wê, di awayekê de wê dîmenekê wê piştî demên kevnera ku wê li ser wan encamên wê, bi mesihiyê re wê were dîtîn wê, bi têngîna 'gîyane pîroz' ku wê têngîna pîroziyê wê li şûn ya gîyanê bi wê rengê wê were bicihkirin re wê, di wê temenê de wê êdî wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, bi demê re wê tiştekê din wê bi xwe re wê werênê. Encamên felsefeyê ku wê di demên platon û heta aristo wê bibin wê, li ser têngîna gîyanê wê, di temenê wê têngîna gîyane mesihiyê ku wê gotina pîroziyê wê li şûn wê were bicihkirin jî. Di wê temenê de wê ev êdî wê weke nîşanaka tiştekê din bê. Ew tişt jî wê bawerî û felsefe wê, li ser wê temenê êdî wê di nava xwe de wê nîqaşên xwe bi wê temenê hanîna ser ziman wê weke awayekê wê yê din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Mesihiyê û ankû xiristîniyatê wê, gerdûnîya felsefeyê û gîyanîya wê di temenê xwe de wê, li wan xwedî derkeve û wê li ser wan re wê di rengekê de wê, êdî wê pêşkeve. Ev wê, felsefeyê û ankû objeyea felsefeyê weke gîyane wê ya ku ew hatî salixkirin ku wê çawa wê weke baweriyê wê bê salixkirin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê êdî wê were dîtîn.

Di aslê xwe de wê mijara felsefeyê felsefeyê û olê wê dema ku wê di wê temenê de wê, pêşkeve bi felsefeyê jîyankirina bawerîya û li ser wê temenê xwe hanîna li ser ziman wê êdî wê ji wê aliyê ve wê bê temenê pêşveçûnên nû. Felsefe wê weke baweriyê wê, wê pêşkeve. Yan jî wê weke têgînek baweriyê wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di serî de wê, werênê ser ziman wê felsefe wê êdî wê bi wê gîyane wê pîrozkirina wê weke ya baweriyê wê di wê temenê de wê felsefe bê ola bi baweriyê a dema nû. Di wê temenê de wê, mijare felsefeyê û baweriyê wê ji wê aliyê ve wê di aslê xwe de wê zêdeyî wê di zikhev de wê derbas bibê û wê pîr zêde wê weke mijarek zêde girift wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare fahmkirina felsefe û baweriyê bi hev re de wê, di wê temenê de wê têkiliya ku ew wê li ser wê temenê wê bi encamên felsefeyê re wê were danîn wê felsefeyê wê weke temenekê wê êdî wê bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê şîroveyên xwezayê û rengên wan ên weke yên jîyankirinê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, felsefe wê weke bi hizirkirinê xwe re wê, di rengekê de wê, temenê wê biafirênê. Pêşketina olê û ankû olbûnê wê di wê temenê de wê di temenekê hizirkirinê ê sazûmanî de wê weke encama wê wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ol wê bi baweriyê û hwd re wê li ser wê temenê wê weke encamakê wê xwe di temenekê de wê bide dîyarkirin. Gîyane felsefeyê wê weke têgînek gîyanî ku ew li ser temenekê rasyonali ew bi aqilê felsefeyê lê hatiya hizirkirin û di wê temenê de wê bi şêwayên wê yên hizirkirinê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, êdî wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyane felsefeyê ku wê weke temenê hizirkirinê ol û baweriyê wê biafirênê wê bi wê re wê êdî wê bê temenekê hizirkirinê ku ew di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê çawa wê demên serdema navîn wê piştî wê pêvajoya felsefeya a demên kevnera wê pêşkeve ji wê nûqtayê û pê de wê hinekî wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hilde li dest û wê fahmbikê ku wê çawa wê weke encama wê bê.

Wê dema ku wê bê gotin ku wê demên mîtolojiyê wê li şûn wê werê hiştin wê hinekî wê di wê temenê de wê bawerîya felsefeyê û ola wê ku wê pêşkeve û wê şûna wê bigirê wê di wê temenê de wê di rengekê de

wê, karibê wê di wê rengê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê êdî wê oldar wê weke filosofên wê ku wê çawa wê derkevin wê hinekî jî wê ev jî wê ji aliyekê din ve wê weke encamaka wê bê.

Di wê temenê de wê li ser temenekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi felsefeyê jîyankirin û ankû bawerkirin wê di wê temenê de wê êdî wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Pêvajoyên felsefeyê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin ku wê çawa wê li ser temenekê hizirkirina bi wê pêşkeve. Di aslê xwe de wê, bawerîya wan demên felsefeyê wê li ser wê temenê wê êdî wê di rengê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, rengê sazûmana hizirkirinê a demê wê di wê rengê hizirkirina xwe de ku wê bide dîyarkirinên wê, bi rêgezên levkîrînan bi mantiqê bê û ankû bi çerçoveyek rasyonâlî fahmkirinê û hwd bê wê di wê temenê de wê êdî wê pêşkeve. Li ser temenekê rasyonel wê fahmkirin wê bi wê re wê bi baweriyê re wê pêşkeve. Wê êdî wê li ser wê temenê wê dîroka baweriyê a berî wê jî wê di awayekê de wê jinûve wê li ser wê temenê wê bi rengê aqilê felsefeyê û awayên wê yên mantiqî û rasyonali ku wê pêşkevin re wê, di berçav de wê bê derbaskirin û wê bê nivîsandin. Pêşketina olê wê di awayekê de wê di wê temenê de wê bê nîşanaka girseyîbûn, û di wê de hin bi hin bizanebûn û girêdaniyên bi wê ên bihevve re ku wê bibin wê weke encama wê bê. Li ser temenekê civakê wê sazûmanak bi aqil ku wê bibê wê bi wê çerçoveyê wê pêşkeve.

Wê dema ku em bahsa pêvajoyên piştî demên kevnera bikê wê di serî de wê pêvajoyên dawî ên demên kevnerayê jî wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê pêwîst bin ku mirov wan werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hizrên platon û aristo wê di wê temen û rengê de wê weke destpêkekê wê bi xwe re wê li ser wê temenê wê biafirênin. Wê di awayekê de wê, felsefeya ku ew pêşdixin wê li ser çerçoveyê û awayekê ku ew bi wê, di wê çerçoveyê de dihizirin û wê di rengê de wê, fahmdikin wê bi wê re wê, xwediye rengê de fahmkirinê bê.

Di aslê xwe de wê, gîyane platon û têngîna darêjka aristo wê, di awayekê de wê, weke du fenomenên ku wê di wê temenê û çerçoveyê de wê xwe di rengê de wê ji temen ve wê bidina dîyarkirin bin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê bi wan fenomen û temenan wê felsefe wê encamên xwe wê bi zêdeyî wê weke zêde berhevkirî wê di wê warê de wê, li ser pêvajoyên bi olbûnê û pêşketina rengê baweriyê ê bi felsefeyê û ankû di dema felsefeyê de wê xwe bi wê re wê di rengê de

wê bide dîyarkirin. Pêvajoya ji Mîtra û heta Zerdeşt wê di awayekê de wê temenê wê bi olbûna di demên felsefeyê de wê destpêka wê û temenê wê biafirênê. Piştî wê li ser hinek encamên wê re ku wê pêşkeve wê, cihûtî jî wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, dikarê wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê hilde li dest. Wê, ev herdû alî û nûqte wê di demên felsefeyê de wê weke destpêkna giring ên dîrokî bin ku wê di wê çerçoveyê de wê bi ber olbûnê ve wê çûyina baweriyê û bi wê re gihiştina pergalek baweriyê ku ew bi wê were jîyankirin û hwd re bê.

Mijare ol û baweriyê wê biserê xwe wê di aslê xwe de wê weke du mijarên ji hev cihê bin di destpêkê de. Wê ji hev cihê wê di awayekê de wê xwediyê xatên pêşketinê ên bi zêhnî ên bi xwe re bin. Her wusa wê bi heman rengê ya xwûdê û olê jî bi heman rengê wê, dikarê wê werênê ser ziman. Xwûdayên bêol wê di wê temenê de wê bibin. Wê dema ku wê bahsa pêxemberên ku wan ola xwe ne afirandiya wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, were kirpêandin. Ev di nava teolojiya olan de wê weke ku wê di nava kurdan de wê bê gotin wê bi gotina "ji wan re ol ne hatiya jêr' bê. Wê di wê rengê de wê bê hanîn li ser ziman.

Di wateya wê gotina "ji wan re ol ne hatiya" wê dema ku mirov bi morfolojikî li wateya wê gotinê bihizirê wê hinekî wê têgînek bi pêşxistinê a bi hizirkirinê a bi sazûmanî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were qastkirin wê ji aliyekê ve wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê pergalên olî ên ku wê bibin wê ji aliyekê ve wê çendî ku wê li ser temenekê pêbawerkirinê ku wê werina li wan hizirkirinê û pêşxistinê jî wê di rengekê din de jî wê weke awayekê pergaliê bi hizirkirina felsefeyî jî wê xwediyê dîmenekê bê. Wê dema ku wê bi gotinên weke felsefe û bawerî li dijî hev in ku wê werina ser ziman jî lê wê ev wê rastiye nîkaribê ji holê rabikê.

Di temenekê de wê, felsefeya ku wê di nava pergalek baweriyê de wê, were ser ziman wê li ser temenekê rêgezî ku ew ji têgîh û navaroka xwe ya bi hizirkirina lêpîrsînê û hwd hatiya paqijkirin bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, ew wê, dikarê wê werênê ser ziman. Ya ku wê felsefe li ser wê re wê bi baweriyê re wê ji aliyekê ve wê were hemberî hev û wê bi wê re wê bikeve nava dijberî û gengêşiyê de jî wê di aslê xwe de wê ev alî bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, navaroka hizrên felsefeyê wê li ser wê temenê wê, di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin. Wê encamên felsefeyê wê di wê temenê de wê li ser temenekê

baweriyî wê bi çerçoveya hizirkirina aqilê objeyê û şubjeyî re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, dema ku wê obje wê ji aliyê wê bixwe ve wê were fahmkirin bi têngînî wê weke ku ew bi xwe û di xwe de xwediyê sedema hebûna xwe bê û wê bi wê rengê wê bêî ku ew bi tiştê û afrînerîyekê ve were girêdan ku ew li wê were tefkirkirin ku ew heya. Lê ji aliyê şubjeyê ve wê di wê temenê de wê, dema ku wê bi wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, weke ku wê afrînerîyekê wê hebê ku ew bi wê afirîya û heya bê. Di wê temenê de wê, ev aliyê felsefeyê ku wê ji wê rengê wê yê felsefeyê cihê wê di awayekê de wê were şîrovekirin û wê bê hanîn li ser ziman wê bi wê re wê, di awayekê de wê li ser temenê baweriyê wê, çerçoveyek hizirkirinê bi wê were afirandin.

Bawerî wê di awayekê de wê, nikaribê pêşîya lêpîrsînîya bi mejî lêbigirê. Ber vê yekê wê têngîn û gotinên weke yên ku 'mirov gûmanê nekê', 'ya ku mirov fahmnekir ji xwûdê re bihêlê' û hwd re wê, di wê temenê de wê, bi wan gotinên bi wê rengê wê bixwezê ku ew pêşîya wê bigirê. Di wê temenê de wê, zanîna felsefeyê a di nava baweriyê de wê bi sînor wê di wê temenê de wê çawa wê di temenekê sehêtkirinê de wê bê girtin wê di renekê de wê, bi wê re wê di dîmenekê de wê were dîtin. Di aslê xwe de wê ev xosletê felsefeyê lêpîrsînê, pîrspîrsînê û hwd ku wê pêşkevin wê, di renekê de wê bi rengê pêşketina mejî û asta wê re wê di heviyeki û ahengekê de bin. Asta mejî a bi pêşketina wê ya demê re wê, li ser encamên felsefeyê re wê bidest hizirkirinê wê bikê û wê tiştê wê di temenekê rasyonel û levkirinek mantiqî a bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Ev jî wê weke aliyna ku wê rengê pêşketinê a demê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin.

Ol bixwe wê di wê temenê de wê weke têngînek û çerçoveyek bi sazûmanî a bi pirtûk ku wê di wê çerçoveyekê de bi sazûmanekê wê pêşkeve bê. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Gotina 'olên xwedî pirtûk' wê li ser wê temenê wê weke xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê bê. Wê di wê pirtûkê de wê di dîmenekê de wê rêgezên wê yên felsefeyî, yên rewîstî, baweriyî û hwd ku wê çawa wê bi wê bawer bikê û di dewama wê de wê li gorî wê bijî wê bi wê di wê de wê bê nivîsîn û wê were kirpendin. Di wê temenê de wê felsefe wê, di demên berê ên kevnera de ku wê çawa wê li ser rengê hizirkirin û fahmkirina me re wê bi wê alaquadar bibê wê bi wê re wê li ser wê rengê û awayê wê bawerî û ankû ol jî wê bi rengê

jîyankirina me ya bi wê rengê û hwd re wê bi wê ve wê alaquadar bibê. Wê di wê temenê de wê şêwayên rastitîyê û ankû wê ya li gorî wê rast û ne rast wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava felsefeyên olî ên kurdistanî ên demên kevnera de wê zêde gotinên weke yên bihûşt û dojhê û hwd wê dernekevina li pêş. Lê wê di nava baweriyên wê yên kevn de wê, di wê temenê de ên demên mîtolojiyê û hwd de wê ev wê, weke ku em di vegotinên bi destanî ên weke *'destana gilgamêş'* û hwd de dibîne wê derkevina li pêş. Zerdeşt û berî wî Mîtra wê li ser têngîna başî û nebaşîyê, qancî û neqancîyê, rastî û nerastitîyê, dûrûstî û nedûrûstîtîyê û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Mijare têngîna du gîyanan a weke gîyane baş û gîyane nebaş ku wê di *avêsta* de wê şîrove bikê wê derkeve li pêş.

Zerdeşt di felsefeya xwe de wê têngîna başbûn û nebaşbûnê wê di awayekê pirrdîmenî de wê li wê bihizirê û wê derxê li pêş. Minaq wê dema ku wê bahsa başbûn û nebaşbûnê wê di renekê de wê li wê bihizirê wê, ji aliyekê felsefeyî ve jî wê bi hinek wateyna wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku wê başbûn û nebaşbûnê wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê, têngîna qancbûn û neqancbûnê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê û dîmenekê din ve jî wê bi têngîna û aqilê têrbûn û netêrbûnê a bi zanîne û hwd re jî wê li wê bihizirê. Wê dema ku mirov wê têrbê wê bi zane bê. Wê li gorî wê dualiteyê wê aliyê baş wê di çerçoveya wê de wê karibê were fahmkirin. Lê wê dema ku ew ne têrzanîn bê wê weke kêmbê û ew bê weke bi aliyê nebaş be wê werê ser ziman. Wê demê wê dema ku wê li ser wê têngîne re wê li dualiteya başî û nebaşîyê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê aliyê baş û nebaşîyê wê, di wê rengê de wê, xwediyê rewşek ahangî a bi zanîne xwe re di nava xwezaya xwe de bi têrbûnê re wê bi wê re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di wê têngîne de wê bi aqilî wê ya weke aliyekê hevgerî wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê aqiliya xwe ku ew bi rastî bikê wê ne têr bê. Wê di wê temenê de wê baş jî bikê. Wê bi wateya başîyê wê ew bê ku ew di wê de wê weke kirdeyek din jî wê ew bê ku wê çawa wê têr bê. Wê di wê rengê de wê di reng û awayekê de wê mirov karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir di felsefeyê de têrbûn wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve wê, kêmbekirin, rast kirin û di di awayekê de wê weke ku wê di nava gel de wê bê gotin ji wê bi şûn ve nemayîn û hwd wê di wê de wê weke aliyna

hizirkirinê ên ku mirov di wê de wê bi wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê têtîna dualiteyê wê dema ku em di wê rengê de wê bi wê re wê li wê dihizirin wê ev têtîbûn wê di mantiqê levkirinê a gîyan û bedenê de ku wê di demên dawî ên kevnera de wê di nava Zerdeştîyan de wê heta dema Manî ku wê li wê were lê hizirkirin û nîqaşkirin wê bi wê re jî wê di dîmenekê de wê dikarê li wê nêzbibê û wê fahmbikê. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li ser wê temenê wê bi wê li wê bihizirê.

Di nava gîyan û bedenê de wê levkirin û ahenge nava wê di wê temenê de wê, were dîtin ku wê, di nava felsefeyên Asyayî de wê, weke ku mirov bi Zerdeştîyê dibînê wê bi Bûdîsmê û hwd re jî wê di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê, felsefeyek gîyanî a teybet wê jî aliyekê din ve jî wê bi teybetî weke ku wê mirov kifşdikê wê were pêşxistin. Wê têtîliya gîyan û bedenê wê weke têtîliyê jîyanî bê. Wê li ser wê temenê de wê, dema ku wê gîyan di laş de bê wê laş wê bijî. Wê dema ku wê gîyanê laş terikend wê demê wê laş wê êdî wê weke ku wê mirîna wê pêkwere. Wê di wê temenê de wê demê wê heta ku wê laş di wê de gîyan wê hebê wê ew wê jîyankirina wê jî wê di awayekê de wê bi wê re wê, bi wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku em bi wê rengê di laş de bi hebûna gîyanê re jîyanê wê werênina ser ziman wê demê wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di gîyanê de wê hebûna jîyanê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê çendî ku wê laş û ankû beden wê binê male gîyanê ku ew di wê de bijî wê gîyan jî wê bê male jîyanê ku ew di wê de dijî. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê bi awayekê xwezayî wê ev rengê fahmkirinê wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di fahmkirina mirov de wê bide dîyarkirin.

Têtîliya gîyan û bedenê wê di nava felsefeyên demên kevnera de wê weke ku em dibînin wê jî aliyekê din ve jî wê, were lê hizirkirin û nîqaşkirin. Minaq wê weke ku wê Empedokles wê di wê temenê de wê pirsê weke têtîliya nava xwûdê û mirov werênê ser ziman û wê, gotinên weke 'karîna bûna xwûdê a mirov' wê, werênê ser ziman(W. k. c. Guthrie, a history of greek philosophy, rû: 220).

Di lêkolîna xwe ya li ser dîroka girêkê a felsefeyê de wê li ser wê temenê gotinên weke "têtîliya nava mirov û xwûdê bi wekheviya geometrikî ku wê bi wê were çêkirin" re wê pênasebikê û wê werênê ser

ziman. Wê di dewama wê de wê li ser fahmkirinê û derkkirinê wê bisekinê. Wê dema ku wê bahsa derkkirinê wê werê kirin wê li ser têngîna felsefeyî Empedokles re wê bi rengê "bisehan derkkirina ji bûjenan wê li çavikên laşê ku ew têdigihê wê bên bicihkirin' re wê werênê ser ziman.

Di demên felsefeyê de wê têtikiya xwûdê û felsefeyê, xwûdê û mirov, mirov û felsefeyê û hwd wê ji aliyên wan ve wê di awayekê de wê, fenomen bi fenomen wê di wê temenê de wê bê lê hizirkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, ev wê, were lê hizirkirin.

Gotinên bi aqil mazinbûnê wê hinekî jî wê di wê temenê de wê 'di temenê nêzbûna li xwûdê' wê were lê hizirkirin û wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê biazilbûn wê nêzîbûna li xwûdê bê wê demê wê xwûdê wê weke aqilekê bê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê weke hebûnek bi aqil wê di wê temenê de wê were tefkirkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rewşê de wê, di rewşa hizirkirina bi aqil re wê, di nava felsefeyên Asyayî de û hinekî li mesopotamya wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê bi aqilê xwe ku mirov xwe bigihênê li wê temenê wê di awayekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Fektora hişmendîyê wê di wê çerçoveyê de wê weke fektorek ku wê di wê rengê de wê mirov karibê wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê aqil wê di wê temenê de wê di salixkirina wê de wê, bê temenê hizirkirinê di wê rengê de. Minaq wê dema ku wê xwûdê wê zanîn bê wê demê mirovê ku ew di peyzaninê de wê weke di pey wê bûyîna xwûdê û ankû gihiştina wê astê û hwd jî wê di rengê de wê, li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê were dîtin ku wê di demên dawî ên demên kevnera û bi teybetî di demên serdema navîn de wê li ser têtikiya mirov û zanînê û rengê bikarhanîna zanînê û hwd re wê di awayekê de wê weke ku wê xwediyê temen û awayekê ku wê bi wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinê weke mirov û xwûdê bi têtikiya bi hev re wê, di wê temenê de wê, dema ku wê xwûdê wê weke gîyanê wê were dîtin û ku mirov jî xwediyê gîyanekê de wê demê wê di xwe de wê xwediyê xwûdayîyekê bê. Yan jî wê di wê temenê de wê hinek jî wê di mirov de wê hebê. Gîyan wê di temenê de wê di awayekê de wê bi temenekê zanînê ku ew bi çî awayê bê wê weke hinekî bi rohni wê were dîtin. Ev jî

wê li ser temenekê wê weke təkiliyek ku wê bi fahmkirinê û bi aqil û zanîne re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkirin bê.

Di aslê xwe de wê di mijara təkiliya xwûdê û mirov de wê, di wê temenê de wê, çawa wê ev wê were fahmkirin wê, di awayekê de wê, hertimî wê weke mijarekê li wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeyên weke yên Bûdîsmê û hinduîsmê de wê, çûyina 'nîrwana' ku wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê di xwe de wê bi bilindbûna li wê asta bilind a rûhanî ku wê bi wê were tefkirkirin jî wê bi wê were lê hizirkirin. Ev wê, di şewayekê de wê di rengekê de wê, weke ku mirov wê jî şîroveyên di dema wî û di demên piştî wî de ku wê li ser Zerdeşt re wê werina kirin de wê di wan de wê di wê çerçoveyê de wê derketina li wê asta rûhanî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, bi wî re wê were şîrovekirin. Her çendî ku wê di nava têgihên baweriyên mesopotamiyî û ankû kurdistanî de wê têgîna bizanebûna bi rûhanî wê di temenekê 'wahiyê' de jî wê were ser ziman jî lê ew gotin wê jî aliyekê ve wê li ser temenekê zanîne wê bi temen bê. Wê di wê temenê de wê bi têgîna weke gihiştina zanîna hertiştê, ji her kesekê zêdetirî fahmkirina jîyanê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliuekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev nîqaş wê çavkaniya wan wê di demên felsefeyê de wê heta pythagorasi û epikurîyan wê herê ku ew mirov weke pîvan û asta her tiştê dibînin. Di wê temenê de wê li ser wê re wê mirov wê, dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkiriin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bi têgînek ku wê mirov wê bi wê re wê, bê û bilind bibê bi zanîna xwe re wê li lê binerin.

Pythagorasî wê di serî de wê di wê warê de wê dema ku ew diaxifin wê gotinên weke 'armanc şîbîna weke ya xwûdayî bê' re wê werênina ser ziman. Ev di wê temenê de wê li ser temenekê bi zanebûn û bi wê re bilindbûnê û hws re wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê gihiştina li wê di wê çî temenê de wê, wê li ser wê re wê, bi wê were lê hizirkirin. Mirov wê armanca xwe ya ku ew bi wê dixwezê bigihijê li wê di wê temenê de wê, ku ew bi şopandina xwûdê bê û ankû dervî wê bê wê bi wê re wê, di awayekê kirdeyî de wê di mejiyê xwe de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aristoksenes wê li ser wê temenê gotina ku ew dihênê ser ziman wê di wê rengê de bê ku mirov dema ku ew xwûdê

di şopênê wê ya ku wê li berçav bigirê wê ew bê re wê, di rengê de wê li vir wê weke ku wê wateya xwe wê bistênê.

Di wê temenê de wê, weke ku wê Platon wê di pirtûka xwe ya bi navê 'welat' de wê werênê ser ziman ku 'wê çî karibê mirov ji ya ku ew dixwezê li şûn bigirê' Li ser wê têtîne re wê di temenekê şibînî de wê têtîliya xwûdê û filosof wê di awayekê de wê bi hev re wê dênê. Li ser wê re wê, bi gotina 'çendî ku ew xwûdayî û bi sazûmana ya kosmos a wê, filosof jî wê li gorî mirovekê wê, biqasî ku wê bibê wê bibê xwûdayî û sazûmana kosmosî.' Li gorî platon ya ku filosof têtîliyê bi wan re didênê wê darêjkên giştî ê bi wê bin. Di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Platon wê di awayekê de wê, li ser temenekê wê dema ku ew li xwûdê dihizirê wê di rengê de wê, ew weke têtînek dervî ya ku ew dihizirê wê bi wê weke hebûnekê wê bi wê bihizirê. Gotinên wî yên weke 'ya xwûdayî hêza dîtîne daya me ku bi wê felsefekirin bi derfet bûya' re wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê dema ku ew dibêjê em birehên jîr/zêhna li azman çavlebikin' re ku wê werênê ser ziman wê di rengê de wê bi wê re wê bixwezê ku wê hebûnek tekûz ku ew heya wê bi wê re wê, di ahenge wê de ku wê çawa wê hebê wê bixwezê ku ew bi wê ew wê bikirpênê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê dema ku wê bahsa wê bikê wê gotina 'aqilîya xwûdê' wê dema ku wê bi gotin were kirin wê bi wê re wê, di temenekê de wê hebûnek ku ew heya wê di temenê wê de wê bi wê bûyîne ku ew heya wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê hebûna aqilî re wê bi têtînek sazûmanî hebûna wê bê ser ziman û wê were jê bahskirin.

Di wê temenê de wê sazûmana jîyanê wê di rengê de wê li ser wê re wê bê hizirkirin. Di nava jîyanê de wê weke ku wê W. k. c. guthrie wê werênê ser ziman wê Pytagoras wê di gerên xwe li mesopotamya û misra kevn de wê, têtîna "teolojiya aritmatika pîroz" kifşbikê û wê di wê temenê de wê, xwe bigihênê fêrbûnekê. Wê dema ku wê Aristo wê bahsa Pytagorasîyan û kifşkirinên wan ên bi hijmar, musik û xwezayê bi hev re wê bikê wê bi gotina 'ji aliyekê ve têtîliya nava hijmar û aromaniyê û ji aliyê din ve ya nava gûharînenê gerdûnê û beşên wê û bi wê di nava hemû sazûmanae xwezayê de ku wan şibîn/wekheviyên ku wan dît, berhevkin.' re wê werênê ser ziman. Dema Aristo wê di awayekê de wê li ser temen tam û têtîliyê a bi aqilê felsefeya xwezayê û hwd re ku wê bibê wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê pêvajoya

hizirkirinên li ser felsefeyê ên ji demên Thales, anaxsimondros, anaxsimenes, heta parmenides, Zenon, leucippus, demokrit û hwd re wê ev pêvajoyê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di dewama wê de wê, bi hizrên hipokrat, arşimed, û heta auklid û hwd re wê, li ser wê pêvajoya têrbûnê re wê ew wê bibê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê bêjê ku wê pêvajoya hevgirtinkirina (sentezkirina) pêvajoyên felsefeya xwezayê bi hizrên Empedokles re wê bibê wê piştre wê, pêvajoyek bi heman rengê wê bi hizrên Pytagoras re jî wê di rengê û awayekê de wê bibê. Di awayekê de wê Pytagoras wê têtikiliya rengên hizirkirina a bi hev re danînê re wê ew wê pêvajoyê wê di awayekê de wê ji aliyê xwe de wê weke ku wê bide pêşxistin. Wê bi temenekê astronomiyê wê, têtigînên weke yên antropolojikî, rewîstê û heta teolojiyê û hwd wê di rengekê de wê, temenê wan ên hizirkirinê wê ji aliyên xwe ve wê bidina çêkirin. Wekî din musik, matematik, aritmatik û hwd wê, ji xwe wê weke aliyên din ên ku mirov wê, di wê temenê de wê bi wî re wê bibîne bê. Di wê rengê de wê tiştê din jî wê bi wê re wê were dîtin. Pirzanebûyîni wê di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq di felsefeya pytagorasiyan de wê gotinek weke mifte gotina 'harmonia' wê, li ser temenê tişt bi hev ve werina girêdan ku wê bi wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di têtigîna pytagorasiyan de wê, aqil wê çarxan wê bizivirênê û wê xwe ji nav bide vekişîn, êdî wê ew wê bi xwe wê, di rengekê de wê, bi rêgezên xwe yên fizikî û hwd re wê pêşveçûna xwe wê bide **domandin**. Li ser wê temenê wê dema ku ew hewldide ku ew gerdûnê bi hijmaran fahmbikê û wê werênê ser ziman wê dikarê wê weke kifşeka demên felsefeyê a ku ew pêşdixê jî wê werênê ser ziman. Lê em wê di dewama wê de wê bêjin ku wê vegotina gerdûnê bi hijmaran kême zêde wê, di nava hizirkirinên dememmn gûtî, hûrî û heta mîtannî û medan de wê, di rengekê de wê, were dîtin.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku em li nava zanîna li babilê berhevbûyî binerin wê di wê temenê de wê, were dîtin ku wê çawa wê berheviyek bi têtigînên matmatikî û hwd ku wê li ser temenekê bi wê rengê ê fahmkirinê wê bibê bê. Wê di wê temenê de wê, aritmatikek pîroz ku wan ji aliyê xwe ve pêşxistîya wê diwê temenî de wê, bi wê re wê, bihizirin û wê, di wê temenê de wê bina xwediyê kodên hizirkirinê di mejiyê xwe de.

Matematika mesopotamya û misra kevn wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke ku em dikarin wê werênina ser ziman wê bi zêdeyî wê giring û xwediyê kokên xwe yên pirr zêde kevn bê. Di awayekê de wê, mijare hijmaran û bi wan gihiştina hinek fahmên nû wê di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê, weke aliyekê giring wê were dîtin. Di nava mitolojiya sumeran de wê, dema ku wê yazdanêna wan wê werina ser ziman wê her yekê wê biqasî ku wê weke navê wan wê were nasîn û pênskirin wê hijmarek wan jî wê di wê temenê de wê hebê. Ev wê, piştê jî wê di awayekê de wê were dîtin. Di têngîna mîtraismê de û piştê di ya zerdeştîyê de wê li ser temenekê kosmolojikî wê di rengekê de wê ew wê bibê û wê mirov dikarê di awayekê de wê, bi wê re di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Matematik wê weke zimanê fahmkirina hebûna gerdûnê a fîzîkî bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkiriin. Hebûna gerdûnê a fîzîkî wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê li ser hebûna gerdûnê a fîzîkî wê were hizirkiriin wê li hemberî wê rewşa gerdûnê a fezeyî ku ew heya wê bi wê re wê li ser temenekê xwe yê fîzîkî bide dîyarkirin. Ev jî wê bi rêgezên xwe re wê çawa wê hebê û wê bê û bijî wê li ser wê temenê re wê, bê lê hizirkirin. Hebûna fîzîkî a gerdûnê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê, weke çavkaniyek hizirkirinê ku mirov wê çawa wê bigihijê têngîna wê bê. Di nava têngîna bûjen û biriqîna wê û ankû fîzîk û derkkirina wê de wê, bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê were lê hizirkirin. Di mijare felsefeya xwezayê de wê, piştî demên Aristo û hwd wê, weke jinûvebûnekê ku wê bijîn stoayi wê, ji wan aliyan ve wê dúbare wê bikin ku ew hinekî li ser wan bisekin in û werênina ser ziman.

Lê di wê wê temenê de wê li ser têngînek fîzîkî re wê minaq wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê, bi felsefeyî wê hizra Hiketas wê, di awayekê de wê li ser wê temenê fîzîkî wê ji aliyekê ve wê, bi rewşa tevgerîniyê re wê bi wê bihizirê. Di awayekê de wê gotinên weke ew di gerdûnê de wê her tişt bê tevger bê wê di rengekê de wê bînen ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê gotinên weke 'di gerdûnê de her tişt wê di bireha xwe de wê li dora xwe wê bizivirê. Em li ser wê zîvîrênê re wê weke ku ew di cihê xwe de sekinî ya wê dibînin. ..' wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, di rengekê de wê ev têngînen bi wê rengê wê di warê felsefeya fîzîkî de wê çawa wê di awayekê de wê bi xwe wê di awayekê de wê were dîtin

û fahmkirin wê di aslê xwe de wê dimenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Li ser têngînek fîzîkî re ku mirov werênê ser ziman wê têngîna Ksenophenes wê li ser rojê wê bihizirê û wê hizrên xwe bi rengê ´roj, weke xwediyê sawîtandina ji awran a´ re wê werênê ser ziman. Wî hebûna roj û stêran wê weke ku ew ji awran diafirê wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Roj li gorî wî ´ji wan çîruşkên ku ew berhevdibin diafirê´ re wê werê li holê wê bènê ser ziman. Di hizrên xwe yên li ser rojê de wê, têngihên Anaxsomenes wê ji hizrên Ksenophenes re wê bina peyxam. Ew wê weke ji wan bidomênê bihizrên xwe. Di têngîna ksenophenes wê roj û awr wê di awayekê ve wê weke ku wê bi hev ve girêdayî bin. Anaxsimenes wê dema ku ew bahsa têngîna rojê dikê wê di wê temenê de wê bi bahsa bi agirê ku ew her roj xwe bi wê nûdikê re wê werênê ser ziman. Di heman rengê de wê dema ku ksenophenes wê werênê ser ziman wê roj û stêr wê ji awrên ku ew her roj xwe bi wê bi çîruşkên ku ew bi wan dibin re xwe nûdikê´ re wê werênê ser ziman.

Li gorî wê têngînê wê roj û stêr wê weke awrna ku ew her roj wê agir digirin û pêdikevin û bi wê rohnîyê didin bin. Li ser wê re wê rohnîyê wê çêbikin û wê bidna dora xwe. Wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi gotina ´ewrên agir digirin´ re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Rewşa şev û rojê jî wê li ser wê jinûve û jinûve mivirîn û pêketina wê agirê wan awran re ku wê bibê re wê werênê ser ziman.

Ksenophenes wê li ser rewşên azmanî wê di wê temenê de wê weke wê bihizirê. Di wê temenê de wê, minaq wê li ser ´keskesorê´ wê bihizirê wê bi gotinên weke ´ya ku mirovan ji wê re digot iris, di aslê xwe de awreka, kesk, sor û zer dihê dîtin ku mirov lê dinerê´ re wê werênê ser ziman. Ksenophenes wê di derbarê cismên azmanî de wê, di wê temenê de wê di renekê de wê li ser temenekê bi dîtbarîya xwe ya ku ew dibînê re wê li wê bizirê. Hinek hizrên wî di awayekê de wê, weke ku wê mirov dikarê werênê ser ziman wê li ser şêwa û renekê bi têngîna fîzîkê ku mirov fahmbikê wê renekê hizirkirinê wê bidina me. Minaq gotinên wî ên bi rengê ´di hewayê de ku wê di xatek rast de wê rê bigirin bûjen, ku ew dûr dikevin weke ku ew nimz dibin wê werina dîtin´ re wê di wê temenê û bi wê têngîna fîzîkî a dîbarî ku wê di renekê de wê weke ku ew bi wê dihizirê re wê dikarê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê de wê, li ser hebûna fîzîkî re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew bihizirê û wê di awayekê de wê ji aliyekê xwe ve wê

salixbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, Ksenophenes wê, di regekê de wê têgihên xwe yên ku ew di wê temenê de dihênê ser ziman wê, di awayekê de wê li ser temenekê têgîna fîzîkî a dîtbar re wê, dikarin fahmbikê.

Di awayekê de wê, di nava felsefeyên xwezayî de wê, hê zêde bandûra têgihên mîtolojikî wê di wê temenê de wê winda nebûbê û wê, bi wê salixkirinêln fîzîkî, bûjenî û hebûnî ên şenber wê bên kirin û wê bên hanîn li ser ziman. Minaq wê dema ku em di dewama wê de carek din balê bikişênina li ser wê, hizrên haraklit ên di derbarê gerdûnê de wê, di wê temenê de wê ew li ser têgînekê xwûdayî re wê, bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Gotinên weke 'di gerdûnê de ku wê xwe bisipêrê aqil wê sazûmanê bênê hêza xwûdayî di heman demê de wê weke hêzek fîzîkî, bûjenî a hebûnî bê wê wê hizrekê wê bide me.' Li ser wê temenê re wê hizra haraklit wê, di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê çendî ku wê rewşa fîzîkî ku ew heya wê weke wê bikirpênê lê ji aliyekê din ve jî wê mijare rêyên derkkirinê re wê li ser wê bisekinê. Parmenides wê di awayekê de wê, weke ji aliyekê ve wê redbikê wê li ser rêyên zêhnî ê girtinê re wê dîmenekê bide me. Haraklit ku ew bi temenî wê nekê. Lê haraklit wê ji aliyekê din ve jî wê mijarê weke ku wê ji aliyê zêhnî ve wê hilde li dest. Ew jî wê di wê temenê û rengê de bê ku wê bi rêya zêhnî derkkiirnên me yên ku me kirna em çendî li wan bi hiş û têgihiştin in wê, li wê bihizirê. Li gorî wî em çendî ku wan di awayekê de derkdikin jî em li wan ne bi temenî serwaxtin. Ji aliyekê ve weke ku em bi wê serwaxt in. Lê Haraklit wê bi gotinên weke "ez, ya bi rêya dîtinê û bihîstinê dihê fêrbûn dihilbijêrêm' re wê di regekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê, ya ku ew dihizirê wê di wê temenê de bê ku wê, ya ku ew weke azmûn û ya ku mirov ji kesên din dibihîzê wê weke dîtbar bê' wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di nava rêyên derkkirinê ên sehî de ku ew dihizirê wê gotinên weke 'çav ji gûhan şahid na **baştir** bin' re wê werênê ser ziman. Li gorî haraklit wê dema ku mirov bixwezê wan zanînen bi dîtbarê ku em digirin em piştrastî û rastîtiya wan têbigihijin em diserî de divê ku em 'logosa di temenê wan de' wê kifşbikin û wê derxina li têgihiştinê. Li gorî wê rêyên sehî wê weke rêyên təkiliya bi logosê a derve re bin.

Li vir ku em hinekî din pêde herin wê demê em dikarin li ser hizrên haraklit re wê di awayekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirin. Wê li ser têgîna logosê re ku wê 'weke zindiyê xwediyê fêrsa hizirkirinê ya' mirov, û ankû weke ku em hinekî din bi şûn ve herin li gorî wê têgîna wî

ya logosê ku wê bi derfet bê ku mirov di awayekê de wê bi wê rengê salixbikê 'logosa xwûdayî ku ew xwediyê fêrsa hizirkirinê' wê bi wê re wê, weke di temen û çerçoveyek bi aqilê gerdûnî re wê bi wê bihizirê. Li ser wê têngînê re wê ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê li ser aliyê piştrastkirina wê re wê li wê bihizirê. Wê di wê çerçoveyê de wê, çi wê weke ya 'piştrastkirina wê û nîşanaka wê bê? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê bi wê re wwê karibê wê fahmbikê wê têngînek bi aqilê dîtbar ku wê pir piştre wê ji aliyê zaneyên weke Sextus Empiricus ku wê bi têngîna 'ya ku ew bi herkesekê hevbeş dihê dîtin ew weke ya bi ewla ya, ber ku ew logosa xwûdê re dihê derkkirin' re wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, wê ew wê jî wê di rengekê de wê, werênê ser ziman ku wê 'ya ku ew bi tenê bi serê xwe dihê hiş mirov divê pêbaweriyê jî newênê.'

Dema ku mirov bi hişê xwe şîyar a û yan jî bi fizîka xwe şîyar a mirov wê tiştê wê di awayekê de wê weke ku wê bikişênê li hundûrê xwe. Di wê temenê de wê, ya ku me wê bi rêya logosa sehan bibê. Ew ya ku me derkkir wê ji me wê weke xwediyê rêyek ku ew digihijê ya derve ku ew bi wê û ankû ji wê hatîya girtin û ankû derkkirin. Ev wê dema ku mirov wê şîyar bê wê bi wê ew wê bibê. Minaq wê dema ku mirov di xewê de bê wê ber ku wê ew rêyên girtinê û derkkiirnê wê girtî bin wê mirov nikaribê wê bikê. Minaq gorî Sextus Empiricus heta ku em li jîyanê bin wê ew girêdaniya me ya bi derve wê hebê û wê, ne xwediyê qûtbûnekê. Minaq rewşa bêhnstandina ji derve wê dikarê weke minaq û birhana wê bide.

Bo mirov bijî bêhnstandin wê têrê bikê. Lê bo ku mirov bi aqil bijî wê têrê nekê. Wê dema ku mirov wê bijî wê bi aqil wê di awayekê de wê, di awayekê de wê, hebê. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê mijare hiş û ankû aqil wê weke mijarek zêde komplika bê. Em dema ku bahsa derkkirinên me yên bi sehan dikin em wê rewşên ku em bi hiş dikin em bahsa wan dikin. Di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wê, dema ku ez li wê dihizirim ev rewşa hizir û hiş wê weke rewşek ku wê di temenî şîyarîyên bi hişmendî ku wê bi fizîkî bi temenekê xêvî û hwd de wê, biafirin bin. Lê ev wê ji aliyekê din ve jî wê rewşa hemû aliyên hiş û derkkirinên din ên fizîkî wê bi xwe re wê, newênê ser ziman. Di hemû zindiyên ku ew bi hiş dihizirin û ankû yên ku ew ne xwediyê bihiş hizirkirinê re jî wê rewşek bi wê rengê a li ser rewşên fizîkî ku ew bi wê derkdikê wê bi wê

re wê bibê. Minaq zindiyek dervî mirovê weke heywanekê ku ew dihê gotin na hizirê û ne bi hizirê wê, di nava zindiyên din de wê, cûreyên xwe hîsbikê û ji yên din wê cihê bikê, wê bi tirsihê û xwe bi wê bi şûn ve bide aliqî, wê hêsta xwe parastina jîyanî wê bi wê re wê biafirê û hwd. Weke van aliyan gelek aliyên din jî em dikarin kifşbikin û werênina ser ziman. Di wê temenê de dihê dîtin ku mirov li ser temenek zindiyî hiş li du temenan wê beş bikê û wê werênê ser ziman. Yekê bi aliyê wê yê pêşî ê li ser hebûna fizikî a xwedî jîyan re bê. Di hebûna jîyanê de wê bi awayekê xwezayî wê şîwayek hişî ê bi şîyarîya zindibûna wê re ku mirov wê karibê di wê temenê de wê fahmbikê wê bi wê re wê hebê. Aliyê din ê bi hiş ku em weke bi aqil û zanîne û hiş wê derdikin û ankû têdigihin jî wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê teybet ku wê, di wê temenê de wê bi wê hişê şîyarîya me li hebûnê, tiştê û hwd bi wê pêşketiya wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hiş wê, di aslê xwe de wê weke rewşek ku wê li ser rewşên hişkirinê, derkkirinê, fahmkirinê, têgihîştinê û hwd re wê, xwediyê rewşên pêvajoyên ên di zikhev de bin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê mirov dikarê wê di rengê de wê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser temenê derkkirin û sehkirinê re wê, bi wê re wê lê were hizirkirin. Hebûna gerdûnê wê weke çavkaniyek kosmolojikî ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Rewşên di nava wê de dibin wê weke aliyna ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Hebûna xwûdê wê di wê temenê de wê, weke bi têgîn, toz û ankû rêgeza pêşî a afirîn û bûyîne re wê lê were hizirkirin. Minaq di wê temenê de wê, dema ku mirov li nava hizrên stoayîyan dinerê wê dibîne ku ew xwûdê wê di gerdûnê de wê heyînek afrîner wê lê bihizirin. Lê wê jî wê bi wê re wê dihizirin û pirsan dikin. Wê gerdûna ku wê xwedê çêkiriya çima 'xirabî' di wê de heya. Yan jî mirov tiştên weke yên xirabiyê di wê de wê bi çî armancê fahmbikê. Û hwd re wê li wê bihizirin. Stoayî wê di awayekê de wê, li ser wê têgînê re wê têgîna 'wîna azad' jî wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê li ser wê re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov dibîne wê pirsan bipirsin. Stoayî wê di temenekê empirîkî de wê di renekê de jî wê bi awayna wan ên hizirkirinê wê hebin. Minaq wê, dema ku mirov wê hildina li dest û yan jî bi mirov re wê aqil wê hildina li dest wê ne weke hebûnek ku ew ji bûyîne wê di renekê de wê werênina ser ziman. Li gorî wan çendî ku wê temenê wê ji bûyîne wê hebê jî lê wê piştî ku mirov bû wê ew wê bidest bixê û pêşbixê.

Di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê li wê bihizirin. Weki din wê di awayekê de wê, şewayên wan ên di çerçoveya gîyanê de ku mirov dinerê wê di awayekê de wê, weke şiroveya ku mirov dikarê di wê çerçoveyê de wan hinekê li wan bihizirê û werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirin. Wê b serwerîya gîyanî a li laş re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê gîyan di laş de bê wê, çawa di hemû deverên laş de wê hebê û wê ew wê, weke amûrekê wê bi wê bijî wê fahmbikê wê li wê bihizirin.

Di wê temenê de wê mijara hebûna xwûdê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di demên kevnera de wê, li ser temenekê wê li wê bê hizirkirin ku mirov wê çawa wê fahmbikê bê. Têgîna mîtolojikî a yazdanî wê bi wê re wê weke ku em dibînin wê bi dualiteya başî û nebaşîyê re jî wê dîmenekê xwûdayî ê bi başî û nebaşîyê re wê biafirênê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, xwûdê baş bê û ankû nebaş bê, yan jî wê xwûdê wê bi temenî baş bê û wê li hemberî wî ya nebaş wê hebê, ya nebaş wê çawa û ber çî wê hebê û hwd wê weke aliyana têgînî ku wê di temenê lêpirsînê de wê di meji de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Epikur wê li ser temenekê başîyê wê lê bihizirê, lê ew hebûna nebaşîyê jî wê herê dikê û ew bi wê dihizirê. Di wê temenê de wê di wê demê de wê li ser temenekê zêhnî re wê ya ku mirov wê dibîne wê ya ku wê mejiyê filosofên demê wê bi zêdeyî wê bi xwe re wê bide mijulkirin jî wê di wê temenê de wê, were dîtin. Mijare xirabiyê wê di wê temenê de wê, ev wê di demên dawî ên demên kevnera de wê bi zêdeyî wê li ser temenekê bi têkiliya baweriyê re wê, li wê bê hizirkirin. Di felsefeyên serdema navîn de wê bi zêdeyî wê di hevrasta xwûdê û felsefeyê de ku wê di wê temenê de wê bibê wê ji aliyên weke yên 'xwûdê ya baş a', 'xwûdê başkiriya', 'çî xwûdê çêkiriya baş a', 'wê demê ya ku wê xiradikê nebaş a.' 'xirabî karê xwûdê ê nebaş xiradikê' û hwd re wê di wê temenê de wê di çerçoveyek epistemolojikî de wê bi wê re wê li ser têgihên felsefeyê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di nava felsefeyên kevnera de wê, li ser elementên temenê jîyanî re wê di awayekê morfolojikî de wê, wê têgîna xwûdê û wê, elementa bingihînî wê di ahengekê de wê li rex hev wê bê danîn û wê were hanîn li ser ziman. Ê yan jî wê bi wê were hanîn li ser ziman. Mînaq wê di elemeneta avê ku wê Thales wê weke çavkaniya jîyanê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, rengê wê di temenekê

afrînerî de wê bi wê were li wê hizirkirin. Ku afrînerî jî wê weke xosletekê xwûdê were dîtin. Wê demê wê av û xwûdê wê di wê mantiqê de wê, di hevyekeyê de wê bê lê hizirkirin di temenekê xwezayî de. Di wê temenê de wê, li ser têngîna 'xwûdê a teqez' û ankû hebûna xwûdê a kosmogenikî wê, di renekê de wê, weke wê hebûna ku ew weke temenê jîyanê dihê dîtin re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq ku em têngîna Thales a ku ew avê weke çavkaniya wê dibînê ku em wê hildina li dest wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê têngîna jîyanê wê di awayekê de wê bi çavkaniya wê re wê, weke hebûnek ku ew wê diafirênê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di çerçoveyek felsefeyî de wê, dema ku wê hin bi hin wê ji hebûna mirov a şenber ku ew xwe weke 'xwûdê' û ankû 'yazdan' dibînê û pênasdikê dûr wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, êdî wê li ser wê re wê, weke têngînek razber wê, di wê temenê de wê, temenê wê biafirênê. Av wê di wê temenê de wê çendî ku wê bi hebûna xwe re wwê weke çerçoveyek şenber a jîyanî bi heyina xwe re wê bide dîyarkirin jî lê wê di aslê xwe de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring di çerçoveyek razberkirina wê gotina xwûdê wê weke ku wê çawa wê li ser têngînen platon û hwd re wê di demên serdema navîn de wê bi têngîna gîyanê re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, di awayek morfolojikî de wê di dîmenekê de wê bê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê.

Di nava gotinên di derbarê têngîna Thales a di derbarê xwûdê de ku wê Aristo wê di renekê de wê weke ku wê bikirpênê bi gotinên weke "her tişt bi xwûdê re tiştî ya' wê di wê temenê de wê li ser temenekê şilek a weke ya avî re wê têngînek xwûdayî wê weke ku wê pênasibikê. Yan jî wê piştî wê gotinên weke 'gîyan ji wî serê gerdûnî li vî serê gerdûnê belavbûya wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Piştî Aristo û hizirkirinên wî re wê, xate pêşketinê a di wê warê de wê di awayekê de wê di hevrasta stoayîyan de wê bimênê û wê di wê temenê de wê gotina 'gîyanê' wê di temenekê aqilî de wê li wê bihizirin û wê ji aliyekê ve wê di rengên şîroveyan wan de wê, weke bikina malî thales wê di renekê de wê bi wê bihizirin.

Di aslê xwe de wê, di wê warê de wê li ser şopa Thales wê zêde wê, kesna ku wê pênuşê bidina xabitandin wê zêde newina dîtin. Lê gotinên weke yên ku wê bîn kirin malî Thales ên bi rengê "dûnya bi xwûdayan re tiştî ya' wê weke gotinek ku mirov wê di renekê û awayekê de wê di wê temenê de wê, di karê wê ji gelek aliyên ve wê, werênê ser ziman. Ku wê were gotin wê Anaxsimender ku wê di şopa Thales de wê were wê li ser

têgîna 'rêgeza pêşî' de ku wê bi wê re li wê bihizirê wê, di dewama wî de wê anaxsimenes ku wê bi têgîna temenê jîyanê wê weke bi hewayê wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke 'bê wê nayê jîyankirin' di awayekê de wê temenekê hizirkirinê ku wê di wê rengê de jî wê di awayekê de wê were fahmkirin bi awayekê morfolojikî wê di wê rengê de wê were dîtin. Anaxsimenes wê di deverekê de wê gotinek weke ya 'ku wê hebûnên rûhanî ên pîroz jî di nav de wê sedema jîyane wan hemûyan wê ew bi temenê hewayê wê werênê ser ziman. Hewa wê, di awayekê de wê dema ku em hinekî li ser wê re empatiyekê bi hizirkî dênin wê weke bi çavkaniya avê wê karibê were fahmkirin. Hem di awayê rengê derkkirinê û hem jî di awayê rengê dîtbarîya jîyanî a bi wê re de wê ev wê bi derfet bê. Ji wê yekê mirov dikarê bi awayekê mihtemel weke ku ew bi Thales re wê hizirkirina xwe hizirî bê û wê di reng û awayekê de wê bi wê bihizirê û wê hanî bê ser ziman. Ji aliyekê ve wê dema ku wê li avê weke xwûdayekê li wê hizirkirin wê hinek çavkaniyên wê yên mîtolojikî wê heta dema sûmerîyan wê hebin. Ku wê were wateya ava zelal a binê ardê 'abzû' û ku wê **di kurdîya roja me de** jî wê were wateya 'ava bi zabûnê ji binê ardê derdikeve' wê di wê temenê de wê weke têgînek ku wê hem bi hebûnî û hem jî wê di reng û awayekê wê yê heyînî de wê weke têgînek yazdanî wê li wê were hizirkirin. Heta ku wê weke temen û destpêka jîyanê ku wê bi wê re wwê bibê wê di nava pêvajoyên hizirkirinê ên ku wê bèn kirin de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin. Bi morfolojikî jî wê di temenekê gotinî de wê bêjeya 'abzû' wê bi bi wate 'av za' re jî wê, di heman rengê de wê, karibê heman wateyê û têgînê de di zimên de bide me. Bêjeya 'zû' di awayekê de wê li temenekê tawandî a bêjeya 'za' re wê, were dîtin di kurdî de. Bêjeya 'av'ê jî wê di wê temenê de wê bi şewatê tawandina li ser 'tîpa 'f'yê re wê di rengekê de wê bi heman rengê wê xwe bide dîyarkirin.

Av ku wê weke çavkaniya jîyanê bê wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê di nava têgînên felsefeyî de wê, hinek aliyên wê yên din jî wê hebin. Wê di dema hûrîyan de wê bi destana wan ya yazdanê wan *kumarwê* ve ku wê 'zindiyê bi navê hadamo' wê bê gotin ku ew ji avê çê dikê wê di wê temenê de wê weke çavkaniyek din ku wê avê wê weke çavkaniya bûyînê wê di wê temenê de wê bi wê ku wê were dîtin bê.

Di wê temenê de wê hizirkirin wê têgîna xwûdayîyê wê weke ku wê ji ji tişt, zindî û kesên li berçav dijîn ku ew ji wan re wê were bikarhanîn wê dûrbikê. Wê di wê temenê de wê weke ku wê dema ku wê ga'yê mitra

wê ji destê wê biravê û ew li ser wê re wê bihizirê û wê bigihijê wê hizrê ku wê 'yekê ku ez jî û tû jî afirandî heya' wê di wê temenê de wê, li ser temenekê wê bidest hizirkirî wê werê lê kirin. Felsefe wê, dema ku wê dest bi hizirkirî wê bikê wê di serî de wê li er wê temenê wê rewşên hebûnê û çavkaniya wê li wê bihizirê.

Di wê felsefeyê de wê kifşkiriina rêgeza pêşî, atomê, tozê, hevgritiniya hebûnê û hwd wê weke têgînna xwezayî ku wê li ser wê temenê re wê bi wan û li wan wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirî wê di wê temenê de wê di rengê de wê, xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di dema wê de w, dev ji bikarhanîna gotina xwûdê ji kes, tişt û rewşên bi wê rengê ên di jîyanê de ku wê hebin bin. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li ser temenê çavkaniya jîyanê, temenê wê, hebûna wê û hwd re wê bi dest hizirkirina li wê were lê hizirin. Wê dema ku wê aristo wê di pirtûka xwe ya bi navê "metafizîkê" de wê li ser têgîna zanîna wê bi hizirê wê gotina 'zanîna teorîkî' û ankû 'theoria' ku wê bikarbênê bo zanîna felsefeyê wê di temenekê wê li ser esasê zêhnî ku ew wê çawa wê di wê de wê kûrbibê û wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Ew hebûn wê weke têgînek ku wê çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê, hertimî wê çawa wê were fahmkiriin wê weke mijarek ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê hebûn bi xwe wê çawa wê hebê, di xwe de wê çawa wê hebê, temenê, çavkaniya wê û hwd wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Hizrên Parmanides ên li ser hebûnê bi têgîne nevegûhar ku ew dihênê ser ziman wê bi wê rengê wê çawa wê hebûn ku ew heya wê ew wê salixbikê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê bikê. Wekî din wê, dema ku wê haraklit wê li ser temenê logosê re wê li fahmkirina wê bigerihê û wê di rengê din de wê bi rewşa vegûharîna wê bikirpênê wê di çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Hizra 'divê ku çavkaniyek jîyanê hebê' û yan 'divê ku ew xwediyê destpêkekê bê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê hebûna parmenides a nevegûhar û ya haraklit a vegûhar de jî wê, lêgerînên ku wê li wê were lêgerîn wê hebê. Wê di wê de wê çî wê hebê û wê çawa wê hebê wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê de wê dema ku wê li wê were

lêgerîn wê ew girêdana wê çawa wê bi afrînerîyekê wê hebê û yan jî wê ew biafirê wê bi wê bê xwestin ku ew were fahmkîirin. Di aslê xwe de wê, di mijare felsefeyê de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê ew wê ji vê aliyê ve wê hebûna hebûnê wê ji xwe re wê bikê mijare lê hizirkirinê. Mijare fahmkirina hebûnê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê aliyekê din wê di wê temenê de wê gotina hebûnê wê weke gotinek razber bê. Wê hem wê di wê temenê de wê bo hebûna ku ew weke parmenides bi têngîne nevegûhar wê werênê ser ziman wê bê bikarhanîn û hem jî wê bo têngîna hebûna vegûhar ku wê haraklit wê bikarbênê wê bo wê jî wê were bikarbênin. Wê di wê temenê de wê, êdî wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê weke têngînek navendî a ku ew wê çawa wê were fahmkirin wê di destpêkê de wê li ser temenekê fahmkirinê wê xwe weke mijarekê wê pêşî wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirina hebûnê de wê di wê rengê de wê, ew wê, di nava felsefeyê de wê li wê were lê hizirkirinê. Hebûna felsefeyê ku ew derkdikê wê weke hebûnek têngînî ku ew di wê temenê de wê fahmdikê bê. Hebûna dervî wê weke ya heyî wê weke hebûnek ku ew dervî wê fahmkirina heyî wê xwediyê rengê wê yê ku em bi wê fahmbikin bê.

Gîyan, hebûn û xwûdê di felsefeyên demên kevnera de

Di pêvajoyên hizirkirina bi felsefeyê de wê, ji demên navîn ên demên serdema kevnera û pê de wê têngîna gîyanê wê di rengê de wê bi felsefeyê re wê derkeve li pêş. Li ser wê re wê were lê hizirkirin. Di nava hizrên Zerdeşt de jî wê weke ku em di avêsta de dixwênin wê xwediyê têngînek gîyanî a nemir bê. Wê ev têngîn wê piştire wê bi filosofên demê re jî wê piştire wê di temenekê de wê bi felsefeyê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di demên felsefeyê de em dikarin ji vê nûqtayê ji hizrên Sokrat destpê bikin. Sokrat wê bi xwe re jî wê di rengê de wê, weke ku wê hizrên xwe li ser temenê gîyane nemir a ku ew her tiştê dizanê re wê, di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Sokrat wê, di hizrên xwe de wê têngînek gîyanî a ku ew weke ku wê di demên berî ên mitolojiyê de jî wê li wê were lê hizirkirin wê di çerçoveyek nemiriyê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê di wê temenê de wê, aliyekê din jî wê ew gîyane ku ew nemir dijî wê çawa wê xwediyê zanînê bê. Li gorî Sokrat wê, ev gîyan wê, her tiştê wê zanibê. Di wê temenê de ew wê di wê rengê de wê, di rengê de bi wê dihizirê.

Di deewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyanê wê, ku wê were ser ziman wê di mijare hizirkirina wê ya bi felsefeyê re de wê, di awayekê de wê, êdî wê ji wê bê ghiştin hizrên nû. Di wê çerçoveyê de wê, di Sokrat wê bi têngîna gîyane nemir a her tiştê dizanê re wê bi wê bihizirê. Zerdeşt wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi wê re wê, bihizirê ku wê temenê bîaqîlbûnê wê çî bê. Wê di wê temenê de wê bi mirina laş re wê aqil bi laş re wê bimirê û wê herê û an jî wê bi gîyanê re wê xwe bide domandin wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Platon wê di awayekê de reankarnasyonî de wê bi wê bihizirê û wê bête ser ziman ku wê gîyan wê jinûve û jinûve wê bibê û her ku ew bû wê, tiştên ku wê berê jinkirina û wê azmûnkirina wê piştî wê, bi tiştên ku ew bibîrbikê re wê, li hişê wê bibiriqin. Di wê temenê de ew wê, di reng û awayekê de wê bi wê dihizirê û wê dihênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dibînê ku wê li ser wê rewşê bi têngîna gîyanê re wê, di renekê de wê, çawa wê rehet bê û ankû ne rehet bê di laş de wê bi kirinê laş re wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeyê asyayî ên weke bi bûdîsm û hinduîsmê re wê ew wê were dîtin ku wê dema ku wê kirinek bi laş re bû û ne rehet wê bê temenê bêaramiyê di gîyanê de. Bi heman rengê gîyan en rehet û di aramiyê de bê wê çawa wê ev di laş de wê bê temenê laşbûnan, ne reheti, nexweşî û her wusa rewşên di wê de ên cûrbi cûr. Ev wê, di awayekê de wê li ser temenekê bi dualiteya gîyan û bedenê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev aliyê ku wê bi wê were lê hizirkirin wê di awayekê de wê weke aliyekê ku wê di temenekê zêhnî de wê êdî wê bi wê were lê hizirkirin bê. Di dewama wê de wê, ev alî wê bi wê re wê, bi pêvajoyên hizirkirinê ên bi wêbi rehetiyê xweşiyê wê di aramiya nava gîyan û bedenê de wê bibînê wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîkîliya nava gîyanê û bedenê wê di wê temenê de wê ji temenekê ontolojîkî zêdetirî wê li ser temenekê fîzîkî û nefîzîkî û hwd re wê di wê temenê de wê li ser temenekê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyê din ê weke ku wê bi têngîna başî û nebaşiyê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke dîmenekê wê yê din ê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, ev wê, di nava felsefeyê de wê bi wê re wê, xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Hizirkiirnên li ser gîyanê wê di wê temenê de wê, weke ku em di demên platon û heta demên aristo wê bibînê wê bi çerçoveya wê re wê têngîna gîyanî a ku ew bi felsefeyê hatî pêşxistin wê ew wê were dîtin ku wê were pêşxistin û wê were ser ziman. Ya ku wê di demên piştre wê weke aliyekê ku wê bê temenê hizirkirinên bi wê re wê ev bê.

Wê dema ku wê mijare gîyanê wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, li ser temenekê ku wê bi elementî wê çawa wê were fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin Di çerçoveya hizrên demokrit de ku ew dihizirê ku wê her tişt wê ji atomê wê bibê wê ne zor bê ku mirov bi wê re tefkir bikê ku wê li gorî wê karibê rengekê hizirkirinê xwe bide dîyarkirin û wê bê ser ziman ku 'gîyan wê ji atomê wê biafirê. Li gorî têngîna demokrit ku wê gîyan wê bi ji atomê afirîna wê were hanîn ser ziman wê bi wê re wê bê gotin ku wê 'atomên ku wê gîyan mirov û yên ku wê gîyane xwûdê wê biafirênin wê ji hev cihê bin. Li ser wê temenê wê, yên ku wê, yên gîyane xwûdê biafirênin wê ji yên din wê siviktir bin.

Demokrit wê di dema ku ew li ser têngîna xwûdê dihizirê dibê ku ew têngîna yazdanî a mitoloji di mejiyê wî de wê hebê. Wê di wê temenê de wê, ew wê dema ku ew li wê dihizirê wê bi gotina 'atomên ku ew hebûna xwûdê bi wê diafirênin wê, ew demek were ku wê ji hev wê herin û ew jî wê tûna bibê. Ber vê yekê mirov wê di çavê xwe de mazin nekê. Di asta dawî de wê pêwîstîniyek ku wê ji wê bilindtir wê hebê. Ew wê li ser temenê têngînên atomê ku ew weke çerçoveyek ser wê re wê dibînê wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir di aslê xwe de wê dema ku em hinekî li ser têngîna atomê a demokrit re mijarê hildina li dest wê, dikarin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman. Demokrit wê dihizirê ku wê, tiştên ku wê weke temenê derkkirinê, hizirkirinê û hwd diafirênin wê atom bin. Lê di dewama wê de wê demek wê were ew jî wê ji hev wê herin. Wê demê wê gîyan jî wê ji hev wê herê. Wê dema ku wê, ew yek bi serê xwe wê temenê wê rengê derkkiirinê û hizirkirinê û hwd wê bi wê re wê nebê wê demê êdî wê, ew wê bi ji hev çûna atoman re wê ji holê wê herê.

Di têngîna gîyanî a demokrit de wê, ew wê, bi wê rengê wê li wê bihizirê ku wê weke hertiştî wê gîyan jî wê li gorî wê ji atomê wê biafirê. Ev têngîna gîyanî a demokrit wê dema ku em hinekî empatiyê bi wê re dênin û wê bikin ku wê fahmdikin wê di nava laş de wê, weke têngînek bi aqilî, derkkirinî û hizirkirinî û hwd re wê, ew wê bi wê re wê hebê. Di wê

temenê de wê, epikur wê rengê hizirkirina demokrit wê di aslê xwe de wê di renekê de wê bi xwe re wê, di awayekê de wê baş wê werênê ser ziman. Epikur wê her tiştê wê di temenekê hizirkirinê de wê, bibînê û wê heta ku mirov bi fîzîka xwe heya wê ew jî wê bi mirov re wê hebê. Lê ku mirov mir bi laş û ankû bedena xwe re wê ew jî wê êdî wê di reng û awayekê de wê weke ku ew jî wê ji holê wê herê. Di wê temenê de ew di wê rengê de bi wê dihizirê. Li gorî têngîna demokrit em hemû tiştên ku em li dora xwe dibînin, bêhdikin, derkdikin bi dîtînî, tahmdikin û bêhna wê dihildin û hwd wê hemû wê û rewşek wan ya hevgirtî û pê de wê ne tiştêkê din bê. Di wê temenê de wê, dema ku em wê têngîna demokrit wê li wê bihizirin wê demê wê, di wê çerçoveyê de wê têngîna gîyanî a demokrit wê ne têngînek gîyanî a sermed bê. Wê, di wê temenê de wê, di xwe de wê weke hevgirtinek ku ew ji atomê wê weke di minaq û rengê fîzîkê de wê hebê û ew ew xwediyê pêvajoyên vegûharînê ên weke wê bê û wê di dewama wê de wê weke pêvajoyek bûyînê a ku ew bi hebûna me ya fîzîkî re ku ew bûya û heya bê. Epikur wê ji xwe re wê di renekê de wê, dema ku wê bahsa jîyane piştî mirinê wê li hemberî wî were kirin wê gotinên tund wê li dijî wê derkeve û wê, bi bêjê ku mirov ya ku mirov dixwezê di wê dînya û jîyanê de wê bijî. Wê piştî wê nebê. Çi kir wê di wê jîyanê de wê bikê. Tiştêkê ku ew nûha bikê taloqî demek piştê wê nekê. Di wê rengê de ew wê di awayekê de wê bi wê rengê wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê epikur wê li ser çerçoveyek jîyanî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Epikur wê di wê temenê de wê, di nava tékiliya gîyan û bedenê de jî ew wê li wê ahengê wê bihizirê û wê, çawa wê di wê de wê ew aheng wê were çêkirin wê li wê bihizirê. Ew jî wê bi rê û şêwayê ku ew xwe ji hemû xûf û tirsên di xwe de ên ji yazdanan bin û ankû ji tîrsa jîyane piştî mirinê bê wê bixwezê ku ew ji wê xwe dûr bikê. Wê hingî mirov wê di awayekê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê ya rast wê di xwe de wê li gorî wî bijî. Ji aliyekê ve wê, çawa wê weke ku mirov bi felsefeya epîkur re wê bibînê ku ew di awayekê de wê, şêwayekê fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê biafirênê ku mirov karibê di awayekê de bi çerçoveya hizirkirinê bi wê re bibînê. Weki din wê felsefeya Empedokles jî wê di awayekê de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Empedokles li ser temenê hêzkirin û nefretê wê felsefeya xwe ya li ser gîyanê wê di temenekê rasyonel û mistîkî de wê di ahenge de wê bi hev re wê di zikhev de wê, di renekê de wê werênê ser ziman.

Empedokles wê li ser wê temenê wê bi têngîna gîyanê re wê ku ew dihizirê wê di nava duaitiya hêskirin û nefretê re wê li wê bihizirê. Wê bi hebûna her çar elementên weke agir, hewa, av û axê re wê bihizirê û wê weke filosofê ku wî pêşî ev her çar element hanîna cem hev jî wê were pênasîn. Empedokles wê di awayekê de wê, ji rengê hizirkirina têngîna atomê a hevgirtî a demokrit wê dûr wê nehizirê. Ew di wê temenê de wê her tiştê wê di awayekê de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Empedokles wê di awayekê de wê, li ser temenekê bi pîvanî bilindbûn û bi astbûnê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têngînên weke 'derketina li asta yazdanan' wê di wê temenê de wê, weke têngîna ku wê di wê rengê de wê, werênê ser ziman bê. Li gorî wî hêza kişîna hêskirinê û ya hêza nefretê a tahfandinê wê ji hev cihê hebin. Di awayekê de wê, dema ku ew li tiştên li jîyanê hena ku ew weke 'fanî' dihên dîtîna û weke bi gotina 'îro hena lê siba nîn in' ku wê werina ser ziman ew di renekê weke ku ew nîn in ew li wan dihizirê, ber ku ew wê di demekê piştê wê ji holê ew hebin. Li gorî wî di rastiyê de mirov nikarê ji wan re bêjê ku ew hena. Her tiştê wê li gorî Empedokles weke hêskirin û nefretê wê, bi hebûna her çar elementan wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê hêskirin û nefret di laşekê de hebin wê li wê bihizirê Lê wê di wê temenê de wê rengê ji hev cihêkirina wan wê bi kîjan element bi çî hevgirtinê li wê serwer dibê wê, bi wê re wê rengê wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Hizrên empedokles ên li ser gîyanê wê di awayekê de wê, li ser temenê û awayekê wê, di çerçoveya wan her çar elementên ku ew weke 'elementên kok' bi avê, agir, hewa û axê re ew dihênê ser ziman wê were ser ziman. Lê ji nava şîroveyan Empedokles ên ku wê hinekî wê di awayekê mistikî de wê werina dîtîna wê, di awayekê de ew şîroveya ku wê gîyanê wê bixwezê bi wan salixbikê û ew di wê temenê de werênê ser ziman wê hebin. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, li ser têngîna Empedokles re wê, weke ku wê têngînek gîyanî ku ew fêrdibê wê di awayekê de wê weke ku wê hebê. Ji gotinên wî yên ku wê, ew weke kesên ku ew dikarin derkevina li asta yazdanan ku ew dihênê ser ziman ji wan mirov dikarê bi wê rengê bigihijê têngînekê.

Di derbarê têngîna gîyanê de wê, wekî din wê şîroveyan homeros û Hesiodos wê di awayekê de wê derkevina li pêş. Di çerçoveya şîroveyan homeros de wê mirov dibînê ku ew xwediyê şîroveyek gîyanî ku wê, di awayekê de wê, weke karibê di temenekê derûnê de jî were fahmkirin bê.

Di awayekê de wê di *ilyada* de wê bi gotina 'ji devê lehengekê derketina bêhna jîyanê' re wê, werênê ser ziman. Di rengê şîroveya homeros de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di awayekê de wê, weke ew bi têngîna 'psykhe' re wê weke bi çerçoveyek hizirkirinê, hîskirinê û bihîstinê re ku wê were regekê wê şîrovekirin lê ji aliyekê din ve jî bi regekê bi têngîna 'ethymos' re jî wê di wateya 'tînê', 'hiş' û hwd re wê bi wê rengê di awayekê de wê were dîtin ku wê were li ser ziman. Lê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, weke ku mirov wê dibînê û kifşdikê wê têngîna 'psykhe' wê, di regekê de wê weke têngînek bi reaksîyona nava dil û bedenê re jî wê weke awayekê fîzîkî ku wê bi wê were wê karibê were salixkirin wê bi wê re wê di regekê de wê were dîtin ku wê bê salixkirin. Di têngîna homeros de wê, 'thymos' wê bi wateya jîyanê bê û wê 'psykhe' jî wê di wateya jîyanê de jî wê di regekê de wê bi regekê fahmkirinê wê weke ku wê karibê were dîtin û fahmkirin. *Thymos* di rengê ku wê homeros wê bikarbênê de wê weke ku wê taqabûlî têngîna şêwayekê herîkîna xwûnê û hwd a di rayan û ankû di çerçoveyek wateyî a weke di jîyanê de bi herikinekê de ku wê karibê werê bikarhanîn wê, di rengê de wê têngîna wateyekê wê bi xwe re wê bide mirov. Li ser wê temenê wê têngîna thymos'ê wê di regekê de wê, li ser çerçoveyek têngîna a weke ku mirov bi temenê zindîbûna hebûnê re wê weke bi bêhnstandin û dayînê re ku wê herê û werê bi temenekê aktiv û dînamîkî de wê weke bibê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê.

Piştî Homeros re wê gotina 'psykhe' wê ji aliyê helbestvanên weke Pindaros ve wê werê bikarhanîn û Pindaros wê di awayekê de wê, weke di wateya têngîna derûniyê a ku wê mirov di awayekê de wê li ser temenekê hişmendiyê re wê di demên hemdem de wê bê bikarhanîn ew wê bikarbênê. Bi gotinên weke 'bedenê wî li hemberî banga mirinê a xort wê serîbitawênê' re wê di wê rengê de wê bikarbênê. 'li şûnê wê tenê wê xiyal wê bimênin.' Lêbelê xiyal jî wê bi kokanîya xwûdayî bin' re wê, di regekê de wê werênê ser ziman. Di warê hizirkirina Pindaros de jî wê rengê hizirkirina wî ku mirov wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê karibê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Pindaros dihizirê ku wê di bedenê mirov de wê, di laşê mirov de raziyyayî wê ezîtiyek duyem wê hebê, û ev jî wê bi mirina mirov re wê di xewnên mirov de wê bikeve tevgerê de. Li ser temenekê ku wê gîyane mirov wê weke bi kokaniyek xwûdayî ya ku wê were fahmkirin lê wê beremberê wê ji wê têngîna wê li ser temenekê hişmendiyê a weke bi xiyalê û hwd re wê, rewşek derûnî a ku mirov wê di awayekê morfolojîkî

de wê bi wê re wê bikirpênê jî wê di wê de wê weke ku wê xwe bi têngînî wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê weke ku em di têngîna homeros û Pindaros de dibînin wê têngîna 'psychke' wê, di awayekê de wê, were bikarhanîn û wê, di awayekê re wê di çerçoveya têngînên weke '..ya ku wê di bêhna bayê de dihê barkirin' û di dewama wê de wê bi bi têngîna ' .piştî bûyîna mirov ku wê di hundirê mirov de wê bibê' re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê li ser temenekê bi ba/hewayê re wê, di rengekê de wê were fahmkirin û ser ziman. Têngîna ku wê hewa wê weke çavkaniya jîyanê wê were dîtin wê piştî wê di nava felsefeya Anaxsimender de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin. Ew ji wê derbas dibê û wê 'hewaye weke rêgezê jîyanî' wê bibîne û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku wê hewa wê di nava felsefeyê de wê weke çavkaniyek jîyanê wê bi şîrovekirin wê, bi felsefeya Anaxsimenes re wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibîne wê, werê ser ziman.

Hinek têngînên bi wê rengê wê, di nava Zerdeştîyan re wê hebin ku wê weke ku wê ji nava Mitraviyan wê werina deynkirin bin. Minaq mitrayî wê gotinên weke "bêbêhn mirov najî" û hwd re wê, têngîna wê werênina ser ziman. Zerdeşt gotinên weke "bêhne jîyane" re wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, têngînên ku ew dihênê ser ziman wê hebin. Wê dema ku mirov avêsta dixwênê wê di wê temenê de wê mirov rastî têngîhên ku wê bi wê rengê wê li wan wê were lê hizirkirin mirov rastî wan dihê. Di temenekê ku wê xwe bi spêrê têngîna 'orfismê' ku wê bi wateya 'dervî bedenê jîyankirina gîyanê' wê bi xwe re wê bîne ser ziman û wê xwe bi spirê têngîna baweriya orfismê ku wê bi temenê **orfeus** ku ew diçê *hades* û di vegehê û bi wê re wê, digihijê sîyanên dînya din jî wê, bi têngînek were ser ziman. Ya ku wê homeros wê, werênê ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê, di rengekê de wê weke di temenekê wê jî wê bi xwe re wê, di rengekê yazdanekê ji jêre berg were kirin wê 'psychke' ku wê werênê ser ziman lê di rengê şîroveyên xwe de wê, di wateya 'ezîtiyekê' de wê, di rengekê de wê, bi wateyekê wê werênê ser ziman.

Piştî wê, di awayekê de wê, weke ku mirov wê dibîne wê di temenekê bi têngîna motiveyê de ku wê bi 'tevgerên zindiyên re wê têkildarî wê were ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwediyê şewayekê fahmkiirne bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, ev wê, di rengekê de wê mijare gîyan û ezîtiyê wê di wê temenê de wê di temenekê

de wê weke du têngînên di zikhev de dijîn û ankû ji hev cihê wê di awayekê û bi tênginekê de wê, renekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ku em wê, bi têngîna homeros a gîyanê re wê werênina ser ziman wê, homeros wê di serî de wê wê têngîna xwe ya gîyanê wê li ser wê temenê wê hinekî din wê zêdetirî wê tevlihevtir wê bikê. Minaq wê têngîna wî ya gîyanî ku ew bi wê rengê bi vê gotinê re dihênê ser ziman wê di awayekê de wê weke çavkaniya jîyan û hiş re jî wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di nava têngîna gîyanê de wê, di awayekê de wê weke ku em di wê temenê de wê dikarin wê kifşbikin wê di awayekê kirdeyî de wê, di zikhev de wê, têngîna gîyanê weke fenomenekê wê di zik wê de wê weke xwediyê darêjkek jîyanî bê wê bi wê re wê di renekê de wê hebê wê were fahmkirin û wê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê şîroveyên ku wê piştî demên homeros ên ku wê bi filosofên demê re wê were kirin wê di wê temenê de wê, têngîna 'gîyane dijî' û ankû bi gîyanê jîyan heya û hwd re wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê werê ser ziman. Di dewama wê de wê mijara gîyan û jîyanê wê, di wê temenê de wê weke çawa ku wê beden û gîyanê, û hwd wê di wê rengê de wê di zikhev de wê, bi hev ku wê bijîn wê were fahmkirin wê, bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Weke ku wê çawa wê beden bibê male gîyanê wê gîyan jî wê di wê rengê de wê bi tênginekê ku wê bibê male jîyanê wê di çerçoveyekê de wê bi wê re wê were fahmkirin. Bê jîyanê wê gîyan hebê? Di wê temenê de wê, çawa ku wê bê jîyanê wê weke ku wê beden wê nebê û ne jî wê, di wê temenê de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di şêwayên şîroveyên ku wê li ser gîyanê û bedenê re wê di wê temenê de wê bi hevgirtinek jîyanî a bi wan re wê werina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê temenê û çerçoveya rengên hizirina gîyane dijî re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bibê. Gîyane dijî wê piştê ji bedenê derket jî ku wê xwediyê wê dîyardeya jîyanê bê wê bi wê bijî. Di wê temenê de wê ev têngîna gîyanê a di wê de bi hebûna jîyanê wê ji aliyekê ve jî wê bê temenê hebûna têngîna piştî mirinê heyîna jîyanê.

Sumerîyan di wê temenê de wê, pergalek hizirkirinê a ku wê, bi teybetî wê li ser wê temenê wê werê kifşkiirn wê biafirênin û wê werênina ser ziman. Minaq wê, dema ku wê bahsa dînya binaerdê û serardê wê bikin wê di wê temenê de wê jîyane kesên bi beden û jîyan ku ew dijîn bê. Wê di bin ardê de wê, jîyane kesên tenê bi gîyan bê. Di wê temenê de wê, di

rengêkê de wê, sînôrê nava herdû dûnyayan wê di wê temenê de wê bi têngînek morfolojikî a bi hiş wê ji hev cihê bikin û wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di *destana gilgamêş* de wê şîroveyên ku wê bi 'dakentina gilgamêş li dûnya miriyan bo enkîdo' wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê, çerçoveyek fahmkirinê a baş wê bide me. Di wê temenê de wê, rengêkê fahmkirinê a ku wê bi awayekê morfolojikî em bi têngîna *urfeus'* re wê di mitolojiya girêkê de wê bibînê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, ev şêwayên hizirkirinê ên bi gilgamêş a weke bi dakentina li dûnya binî wê piştê wê, di temenekê weke çerçoveyek nemiribûna gilgamêş ku wê weke xewna wî bê wê bi wê li wê were hizirkirin û baxşkirin. Minaq wê di hin şîroveyên piştê wê di derbarê gilgamêş de wê werina kirin wê bi wê werê gotin ku wê, ew li dûnya binî wê li ser kursîyê darizandinê wê rûnihê û ew jî wê bibê yek ji wan kesê darazker ê di dema çûyina li dûnya binêardê de. Gilgamêş wê li ser wê temenê wê xwediyê jîyanek nemir bê. Wê di wê rengê de wê bi wî re wê di awayekê bawerîyî de wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê ev şêwayê bi gilgamêş re wê were ser ziman wê, di nava hinek nivîsarên bizmarî ku wê piştî dema wî di demên hûrîyan de wê, bi nivîskî wê bên dîtin û kifşkirin wê di wan de wê weke di temenê bawerîyekê olî de wê, ev rewşa gilgamêş wê di rengêkê de wê di wan de wê were kirpendin û wê bê hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku wê têngîna bi **urfismê** û piştî wê bi jinûve bûyîne û di wê çerçoveyê de wê ji hev derhanînen bi têngînî ku wê werina kirin wê di awayekê de wê weke dîmenek û ankû warsiyonek weke ji wê jî bê wê di awayekê de wê rengêkê fahmkirinê û dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna gilgamêş wê rewşa wî ya dakentina li dûnya binî wê li wê dihizirê wê ew wê weke pêjneke zêde giring ku wê piştê wê di temenekê bi fahmkirina bi şîroveyên gîyanî ên şenber de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di çerçoveya têngînen bi hizirkirina gîyanê re wê, di awayekê de wê salixkirinên ku wê bi awayekê wê bi gîyanê re wê were kirin wê li ser temenê hebûna wê ya dervî bedenê bê. Di demên felsefeyê Thales wê têngîna 'rêgeza tevgera gîyanî' wê werênê ser ziman. Wê dikarê bi mantiqê miqnatizê' re wê werênê ser ziman. Miqnatiz wê xwe bixwe wê, di rengêkê de wê bi tenê wê nekeve tevgerê. Ber kiu miqnatiz wê di wê rewşê de wê weke bûjenek derveyî wê di wê rewşê de wê bimênê. Di wê temenê de wê, Minaq wê Thales wê dema ku wê werênê ser ziman wê,

weke ku wê di nava têtînên Anaxsimondros de jî wê werê ser ziman û ew jî wê wan ji xwe re wê biikê çavkanî wê, tenê hebûnên ku ew xwedî gîyan bin wê, bi tevger bin wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê rêgeza gîyanê û jîyanê wê li ser temenê di hev de hebûnê wê bi wê ve girêdayî wê werênê ser ziman. Tiştê ku ew dijî wê, weke xwediyê gîyanê bê. Li ser wê temenê wê di nava xwezayê de wê, rewşên weke yênbî şînayîyan re jî wê di awayekê de wê, bi tevgerîyek bi demê re bê.

Di nava jîyanê de wê her tiştê ku wê bi tevger bê wê, bi gîyan bê ku wê Thales wê werênê ser ziman wê demê wê hebûna jîyanê bi temenê tevgerê û ya tevgerê jî bi hebûna gîyanê re wê bi çerçoveyek wê bi wê re wê bi salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dîsa wê weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman em li wê vegehihin. Me li jor têtîna di gîyanê hebûna jîyanê û bi jîyanê a tevgerê wê hanîbû ser ziman. Wê demê wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê aliyekê din jî wê, bi wê re wê mirov dikarê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê mijare gîyan û jîyanê ku wê weke du fenomenên di zikhev de wê bi wê têtîne wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, têtîna gîyanê wê xwediyê tevgerê bê û wê bi gîyanê bê. Wê weke Thales ku wê di wateya tevgerê û jîyanê de wê têtîna gîyanê wê bikarbêhnê wê, di wê temenê de wê, piştî wî di rengekê de wê, were bikarhanîn. Lê di wê temenê de wê, li ser têtîna û rengên şîroveyan li ser temenê gîyanê re wê, bi têtîna felsefeyê re wê, hin bi hin weke ku em dibînin wê bi ber şîroveyan derûnî ve wê, di awayekê ve wê, herê. Mînaq weke Anaxsimendros û Anaxsimenes wê Anaxsigoras jî wê, têtîna 'psyhke' wê, di wateya hewa-bêhnstandinê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bikarbêhnê.

Aristo wê di xabate xwe ya bi navê "de anima" de wê li ser van têtîna û şîroveyan ku wê gîyanê wê weke hewayê wê bibînin wê bisekinê û wê di awayekê de wê, bixwezê ku wan di awayekê de li Diogenes bide spiartin. Lê di rengê şîroveya aristo de wê, di awayekê nûansî de wê ciheyiyek wê weke ku wê hebê. Mînaq wê bi gotin a 'psyhke û hewayê' re wê, dema ku ew li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê, weke ku wê rewşa *psyhke* wê weke rewşek ku ew bi hewayê diafirê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di temenê de wê bi têtînek dîmanikî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji wê temenê wê mirov dikarê wê hinekî bi şûnve herê wê bi têtîna Anaxsomenes re wê li wê binerê. Anaxsimenes wê bi

têgînek ´rêgezî´ a ku ew ´bedenê bi hevve digirê´ wê werênê ser ziman. Yanî di wê temenê de wê şîroveya Anaxsimenes a di wê temenê de ku ew wê werênê ser ziman wê, ji şîroveyek gîyanî zêdetirî wê weke rêgezêk dîmanekî a ku wê wê hevqirtinê bi rêgezî bi hev ve digirê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Her çendî ku wê di hin şîroveyna de wê, weke gîyanê weke hewayê ku wê Anaxsimenes wê weke ku wê hilde li dest û wê werênê ser ziman jî lê wê, ji wê cihê wê, di awayekê de wê weke ku em bi gotinên wî yên weke ´hewayaya kosmik´, ´hewayaya bêhnê´ û hwd re wê wê, di rengekê de wê, di çerçoveyê ku ew bi wê dihilde li dest de wê, rengekê din ê fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Anaxsimenes di wê temenê de wê gîyanê wê bi bêhnê re di hemwate û ankû di hemyekiyekê de wê newênê ser ziman. Wajî wê di awayekê de wê weke bi wê ew bûyînê wê di rengekê de wê weke ku wê Thales li wê dihizirê ew jî wê bi wê rengê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê ew hewayê wê weke *rêgezêk* jîyanê ku ew bi wê heya wê li wê bihizirê û wê di temenekê rêgezî de wê li wê bihizirê. Minaq di şîroveya Anaxsigoras de wê, di çerçoveyek sivik de wê bi têgînekê weke ku ew wê bi têgîna zêhnê´ û ankû ´nous´ê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê di temenê de wê Anaxsigoras wê di wê temenê de wê bi wê (weke zêhnekê) salixbikê wê demê wê bi wê re wê, weke ku em dibînin wê di nava hizrên Anaxsigoras de jî û yên filosofên din ên ku wê mijare gîyan û hiş wê bi hev re wê hildina li ddest wê di wê temenê de wê têgîn a ´gîyane bi hiş´ û ankû ´gîyane zêhnî´ û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke di gîyanê de ew heyî wê di awayekê de wê werênina ser ziman.

Li ser wê têgîna Anaxsigoras re wê dema ku wê Aristo wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê minaq wê werênê ser ziman ku wê ew çawa ew di çerçoveya zindiyên dihizirin û yên ku ew nahizirin ew bi wê ji hev cihê dikê. Minaq wê di wê temenê de wê, têgîna gîyanê a Anaxsigoras ku wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê weke li ser têgîn û gotina ´psykhe´ re wê werênê ser ziman û wê bi têgîna ´nous´ weke şahrazayîyek ku ew di her zindiyê û ankû mirove de wê nebê wê werênê ser ziman. Lê di dewama wê de wê bi gotina ku wê bi kirpênê û ku wê bînenê ser ziman ku wê di her zindiyê de heya ´psykhe´ wê ew heya wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê fahmibikê.

Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa filosofên berî dema sokrat wê were kirin wê haraklit wê di wê temenê de wê bi têgîna ´rêgeza tevgerê´ re wê werênê sser ziman. Wê di wê temenê de wê ya ku wê haraklit wê

werênê ser ziman wê di wê temenê de wê zêdetirî wê bi awayekê morfolojikî û şewayê wê yê fahmkirinê wê taqabûlî têgîna 'psykhe' ku wê were bikarhanîn wê bikê. Li ser wê temenê wê, ev hizra haraklit wê ji aliyekê din ve jî wê karibê bibê sedema nîqaşê. Ew jî wê tişteke ku ew bi tevger bê wê di wê temenê de ku wê tenê wê bi rêgezê tenê ew bi tevger bê wê fahmbikê û yan jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê tenê wê bi têgînek rêgezî a bi çerçoveyek di wê warê de heyî wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Haraklit wê weke ku wê bi hesanî wê were fahmkirin wê çavkaniya wî ya tevgerê wê agir bê û wê, ew bi wê bawer bikê ku wê her tişt wê ji wê biafirê. Di aslê xwe de wê, şibandina haraklit a gîyanê li êgir wê, di gîyanê de wê dîtina wî ya bi jîyanî û tevgerî wê herîkîna ku ew bi wê re heya ku wê bi tevgerî wê ew wê di rengekê de bide dîyarkirin bê di awayekê şibandinî de. Filosofekê din ku wê di dewama wê de wê mijarê li ser temenekê rêgeza nemiriyê wê werênê ser ziman û wê hilde li dest wê, **Alkmaon** bê. Alkmaon wê li ser xwezayê, bûyîna jîyanê û bûyîna sawal û heywanan wê lêkolînan wê bikê. Ji aliyê biolojikî ve wê hebûna zindiyar wê bixwezê ku ew fahmbikê û werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hizirbikê ku wê meji bo hizirkirinê bê. Hizrên wî yên ku wê werênê ser ziman wê di warê têgîna tendûrûstê de wê, bina temenekê hizirkirinê. Hizrên wî mirov dikarê di çerçoveya tendurust û fîzyolojiyê de bixwênê. Wê ji aliyekê ve wê çendî ku wê ne zêde zelal jî bê wê weke şagirtê pisagor jî wê di awayekê de wê were pênasekirin. Lê ev wê zêde ne zelal bê. Rengê hizirkirinên wî yên li xwezayê wê di awayekê de wê li ser rêyên derkkirinê û hwd û şewayê nerîna li xwezayê û fahmkirina bi rêyên sehan û derkkirina bi wan û hwd re wê, zêde nedûrî ji pisagor û rengê hizirkirina pisagor wê bihizirê. Li ser rewşa çûyina xwûnê di rayan de wê hizirkirinên wê bibin. Wê di warê pergalek gerîna xwûnê di laş de û di rewşên weke di rengê di xewê de rewşa fîzyolojiya a û şewayên gerîna xwûnê a di laş û encamên wê, ku ew bi hinek awayna bi wan dihizirê wê, weke ku wê were gotin wê bandûra wan hizrên wî li hipokrat jî wê bibê. Weki din wê bi heman rengê mirov dikarê bi bandûra wî ya ji vê aliyê ve li ser hizrên aristo jî bahsa wî bikê. Di awayekê din de jî wê, mijarên embriyolojiyê û hwd de wê, hinek xabatên wî yên ku wê di wê çerçoveyê de wê werina şîrovekirin wê bibin. Li ser temenê ku wê zaroyek çawa digihê, rewşa fîzyolojiya heywanan û di dewama wê de a şînayîyan wê bihizirê û wê ji wan wê xwe bigihênê hinek hizirna. Di hinek hizirkirin û vegotinên xwe de wê, şîbîna nava heywan û şînayîyan

de wê wê, hanînên wî yên li ser ziman wê bibin. Di awayekê de wê, dema ku wê, Alkmaon wê li wer mirov bihizirê bi fizîkî wê weke ku wê çawa wê li heywanekê wê bê nerîn, weke ku wê çawa wê şînayîyek wê bi avdanê û hwd wê bê lênerîn wê li ser rewşa li xwe meyizendina mirov û rewşa şewayê jîyanê û hwd wê, di rengekê de wê bihizirê û wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Weki din em li ser têngîna Alkmaon a di warê têngîna gîyanî û hizirkirina bi wê de bêjin wê, dema ku mirov li rengê hizirkirinên Alkmaon binerê wê di rengekê de wê weke ku ew bi roj, heyv û stêran re wê werênê ser ziman. Ev rengê hizirkirinê ên ku wê weke ku ew li wê dihizirê wê, di nava kosmolojiya mesopotamîkî de ku wê her mirovê dijî û ankû her zindiyê dijî wê xwediyê rohniyekê û ankû stêrekê bê wê di rengekê weke wê de wê werênê ser ziman. Aristo wê, di temenekê de wê, di dewama wê de wê hem bi têngîna gerdûnê û hem jî dervî wê, bi têngînek bêdarêjk wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, li gorî têngîna aristo wê ji aliyekê ve wê hesan bê ku mirov bi wê bihizirê ku wê bêjê ku ew weke ku ew li wê dihizirê ku wê, xwûdê nebê jî. Ber ku ew di çerçoveyekê de wê weke ku em di têngînen wî yên di 'metafizîk'ê de dibînin wê, bi darêjkê ku ew bi hebê hebê êdî ew heya re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke ku wê di dewama wê de wê hem di demên kevnera ên demên aristo û piştî wê de û hem jî wê di demên piştî de wê, li ser temenê têngîna darêjkê û di levkirina têngîna mantiqî de wê bi wê were lê hizirkirin. Tiştê ku ew hebê wê karibê bibê xwediyê darêjkê.. Wê ev bi mantiqî wê bi xwezayî wê bê temenê lêgerîna darêjka xwûdê. Wê dema ku ew nayê dîtî û mirov wê nikaribê di mejiyê xwe de bişibihênê li tiştê bi têngîni êdî wê bi wê bihizirê û ankû wê bi keve gûmanê ku ka ew heya û ankû nîn a.

Di mijare hizirkirinên li ser gîyanê de wê, di wê temenê de wê, hemû tiştên ku wê di wê warê de wê, weke gîyanê wê newina dîtî. Weki din wê di awayekê de wê, weke ya ku wê hîsdikê û ankû gîyan di xwe de çawa hîsdikê jî wê bi wê rengê wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê were dîtî û fahmkirin. Mînaq aristo wê bi têngîna bi gûmana ku wê hemû zindî ku wê tovê wan şil bê ji wê bibin' ku wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê li ser temenekê rengê hizirkirina weke ku wê Thales wê bi avê û çavkaniya wê re wê werênê ser ziman wê werênê berbîra me. Aristo wê di awayekê de wê ji felsefeyên xwezayê ên berî xwe wê di awayekê de wê sûdbigirê di hizrên xwe de. Mînaq di rêgezên weke yên bi 'rêgeza tevgerê' û bi wê re bi 'rêgeza derkkirinê' û hwd re wê, di wê

temenê de wê li ser temen û renekê hizirkirinê ku em demokrit û Empedokles re dibînin wê werênê ser ziman. Demokrit wê her tiştê ji atomê wê bidina destpêkirin û ku em bi gotina 'psykhe' werênina ser ziman ew wê weke 'rêgeza tevgerê' wê di renekê de wê bi wê werênina ser ziman. Wê ew wê, gîyanê wê weke atomên piçûk û bi tevger ên di bedenê ku ew hena bin. Minaq em di wê warê de ku em serî li hizerên leucippus bixin em dikarin bi wê rengê wê bi wî re wê werênina ser ziman. Wê, çendî ku wê weke her tişt di renekê weke ji atoman diafirin ku wê werênê ser ziman lê wê, di dewama wê de wê bi têtîna atomên ku ew gîyanê diafirênin ku ew divê ku ew gelemper bin, dakû ew karibin bandûra xwe li her tiştê bikin. Di dewama wê de wê bi têtîna ku 'ew (atomên giştî) ku ew xwe dikina tevgerê bi wê re karibin yê din ji bikina tevgerê de. Di wê warê de wê dema ku em hizrên demokrit werênina ser ziman wê di şewayekê weke ku wê haraklit wê werênê ser ziman wê weke gîyan ji êgir bê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê, bi gotina atomên gîyanê, gelemper, pirr bi tevger û sivik in. Li gorî wî atomên gîyanê wê, tevgerîyan wê ber ku wê bi bi atomên objeyên derve re wê bi têtîliya ku ew didênin re wê, temenê wê tevgerîya zêde a wan wê biafirê. Li ser wê re wê, atomên gîyanê di kevina tevgerê û bi wê re rewşa sehê bo derkkirinê diafirê.

Lê wê dema ku em li nava hizrên Aristo dinerin wê aliyekê din jî wê were dîtin. Ew di awayekê de wê rewşa gîyanê wê dema ku ew li ser temenekê rûhiyeta bedenê bi têtînek 'psykhe' bi temen dikê wê bi wê re wê, gotina 'nous'ê wê weke hiş wê di wê de wê fahmbikê. Di wê de wê, di awayekê de wê hebê. Ya ku wê demokrit li ser wê temenê têtîna 'nous' ku wê weke wê werênê ser ziman wê bi têtîna rêgeza hevgirtinê wê werênê ser ziman wê, di nava hizra aristo de jî wê di temenekê hişmendî de wê, têtîna 'nous'ê wê di gîyanê de wê bi wê re wê weke temenekê hiş a di wê de wê bi wê li wê bihizirê. Wê rêgeza hevgirtinê a bi atomên gîyanê re ku ew di wê temenê de dihênê ser ziman wê, aristo wê, weke aqilekê di wê de ku ew heya wê, fahmbikê. Wê li ser wê temenê wê zindîyên bi hiş û bi aqil ku ew xwe bi xwe fahmbikin wê temen, çerçova û rewşa wê biafirê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ev rengê hizirkirinê ku wê bi têtîna gîyanê û bi hişa di wê de ku wê were lê hizirkirin wê di nava felsefeya Empedokles de wê ji aliyekê din ve jî wê, bi têtîna 'rêgeza sehê' a derkkirinê/hişkirinê re wê werênê ser ziman. Di felsefeya Empedokles de wê, gîyan wê, bi têtîna seh/derk kirina objeyên fîzîkî re wê di heviyekiyekê de wê were ser ziman.

Empedokles de wê di renekê de wê weke hevgirtina fîzîkî a xwe fahmkirinê û ankû bi hişbûna wê ya bi xwe ku ew li wê dihizirê wê dema ku em bi wê dihêna li hizrên Aristo em bi wê dibînin ku ew di temenê wê hevgirtinê û bi hişkirina wê de wê aqil wê bicih bikê. Li gorî wê, 'eger gîyan zanibê ew dibê ku ew ji bûjenek dizanê diafirê bê' re wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê dema ku wê aristo wê têtîna gîyanî a Empedokles ku wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman wê, bi şîbîna li sehê/derkê ku ew ku ew hizra xwe dihênê ser ziman wê bi gotina bi têtîna 'bi sedema afirîna sehê/derkê re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, bi têtîna weke ' bi wê re wê ti armancên din nebin' re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Empedokles wê di awayekê de wê li ser rewşa fîzîkê wê bihizirê wê di wê de wê li têtîna gîyanê wê bihizirê. Minaq wê li gorî têtîna wî di bedenê de ku wê weke hatî derpêşkirin 'erkhê' weke çar element ku wê hevgirtinek (sentezek) wan a tekûz bê re wê werênê ser ziman. Wê ew di laş de wê bi xwûnê re wê di renekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî têtîna wî ya fîzîkî wê li ser wê têtîna atomî a ku ew dihênê ser ziman re wê, xwûn wê weke ya têtîdanîna giştîya bedenê û vejendina wê bê û wê di wê temenê de wê, ew weke gîyane laş bê wê, di dîmenekê fahmkirinê de wê bi wê rengê wê li wê bînerê.

Di warê têtîna gîyanê de wê di demên kevnera de wê, weke ku em di nava felsefeya demokrit û epîkur de dibînin wê ji du aliyan ve ku wê çendî wê zêde bi hizirkirina li wê venekin jî wê werênina ser ziman. Yek wê ya di pêsîrê/dil de ku wê bi têtîna logikê' û hwd re wê werênê ser ziman. Ya din jî wê weke ku wê li giştîya bedenê belevbûyî wê bi wê lê hizirkirin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ya aliyê dil wê, di awayekê de wê, li ser temenê çawa hiskirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê ya ku mirov wê hîsbikê û ya ku mirov wê bi wê dijî wê di wê temenê de wê, çendî ku wê di awayekê di zikhev de jî jî lê wê di renekê de wê hev temem bikin bin. Lê wê di dîmenekê din de jî wê bi derfet bin ku mirov wan cihê fahmbikê.

Epîkur wê li ser aliyê ku mirov wê çawa wê hîsdikê û wê bi wê hiskirinê wê çawa mirov wê bi wê şanaz û dilxweş bibê wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, weke rêya bi wê gihiştina têtînê û sehkirinê û hwd jî wê di renekê de wê bibînê. Di wê temenê de wê, di nava têtîna demokrit de wê, di awayekê de wê weke ku

mirov di awayekê de wê, bi pytagorasiyan re dibînin ku ew di zerreyên atomê ên hewayê de jî wê gîyanê bibînin wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di nava têngîna pytagorasîyan de wê, têngîna 'hormanian' wê ji aliyekê ve wê, bi mantiqê li ser temenê 'yekîfîya dijberan' wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê, dema ku wê pytagorasî wê li têngîna 'psykhe' wê bihizirin wê di çerçoveyek bi têngîna hormania' de jî wê werênina ser ziman. Li gorî Aristo wê heta ku wê li gorî Empedokles jî wê di rengekê de ew psykhe wê hormania bê.

Di mijare felsefeyê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku em li gorî têngîna demokrit li têngîna 'psykhe' bihizirin wê weke ku wê çawa wê darêjk û ankû awayê hebûnê gûharî wê, ew jî wê ji aliyekê ve wê ji holê wê herê. Wê dema ku wê li ser awayekê hebûnê ve wê herê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin. Lê di wê çerçoveya têngîna demokrit a ku ew 'atomê' weke zerreya ku ew nayê beşkirin û weke ya 'mayinda' ew ku di temenê hebûnê de ew li wê dihizirê wê karibê bi wê were lê hizirkirin ku wê têngîna gîyanê wê bi wê re wê, ji wê li ya din wê di awayekê de wê karibê xwe bide domandin û wê di wê temenê de wê di temenekê mayinda de wê xwe bide dîyarkirin. Di çerçoveya hizrên demokrit de ku em di awayekê de serî li hizrên wî bixin hizrên epikur wê ew wê, xatekê di nava wê rengê hizirkirinê de wê bikişênê û wê bi gotina 'ku mirov mir wê piştî wê êdî nebê' re wê li wê bihizirê û wê, rengê wê yê hizirkirinê wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Heredot wê, di awayekê de wê li ser wê têngîna 'nemirina gîyanê' û ankû 'ji laşekê derbasbûna laşekê' wê ji mesopotamiyan û misriyan wê bigirin wê bènê ser ziman. Pytagorasî û berî wan wê weke Thales û heta şagirtên wî anaxsimendros û anaxsimenes û hwd wê, di wê temenê de wê rêwîfîyên wan ên li wan herêman wê di rengekê de wê, ji hinek aliyan ve wê karibê bibê çavkanî. Di wê temenê de wê weke ku wê Diogenes Laertius wê ragihanê di derbarê pytagoras de wî xwe bi awayekê li ser bûhûrîna gîyanê ji laş li laş bi tememî daya bawerkirin. Heta ku wê bènê ser ziman ku wê, pytagoras wê bawer bikê û wê bènê ser ziman ku wî çar çaran reankarnasyon bi wê jînkiriya.

Di nava pytagorasîyan de wê dema ku mirov dinerê wê dibînê ku ew di awayekê de wê xwediyê bawerîyekê bin li nemirina gîyanê. Di wê temenê de wê, xwediyê têngînek di derbarê gîyanê de ku wê piştî mirina bedenê/laş jî wê gîyan bijî. Di wê temenê de wê, di derbarê nemirina gîyanê de wê, bihizirin û wê bi wê rengê wê di rengekê de wê weke ku

wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Li gorî wê Porphyrius di xabateya xwe ya ku wî li ser jîyane pythagoras û heta demên auklid nivîsiya bi navê "Vita Pythagorai" wê, di wê de wê bahsa baweriyên pythagorasiyan wê di wê temenê de wê bikê û wê têtîna gîyanê a di nava wan de ku wê çawa wê bicih bê û wê ew bi wê çawa wê xwediyê renekê baweriyê bin wê li ser wê bisekinê. Porphyrius wê, di aslê xwe de wê, di awayekê de wê li ser dîroka matematikê jî wê di renekê de wê rawastihê wê di awayekê de wê, ew wê bêtê ser ziman. Di dewama wê de wê, hinek xabatên wî yên li ser aristo û mamostê wî platon jî wê hebin ku wî nivîsandîna. Wê li ser **têtîna** 'organom' a aristo û heta têtîna wî ya mantiqê wê di renekê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê aser ziman. Wê weke ku wê, ji nava hizrên Porphyrius wê fahmbikê ew di xwezê hizrên platon û yên ku wê bi rêya aristo wê xwe bidina ragihandin û domandin wê çî û çawa bin wê bixwezê wan kifşbikê û werênê ser ziman. Hizrên Porphyrius wê, di dewama wê de wê ji aliyekê din ve jî wê temenê hizirkirinê 'platonvanên nû' jî wê ji aliyekê din ve wê, di awayekê hevraziya wê de wê bide çêkirin.

Têtîna Porphyrius a di derbarê gîyanê de wê, di renekê de wê, nedûrî ya têtîna nemirina gîyanê bê. Wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Lê ew zêdetirî wê, di awayekê de wê, bi temenekê rûhanî wê li wê bihizirê. Têtînen wî yên di derbarê gîyan û nerînê de wê, di renekê wê weke ya di rengê platonvanên nû de wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, li ser dîmen, wêna û hwd ên ku wê bi navê yazdanan de jî wê li wê bihizirê. Minaq dê di renekê de wê têtîna ku wê çêkirina peykalên yazdanekê wê di temenekê metafîzîkî de wê, weke temenekê têtîdanîna funksiyonî bi wan re wê bide afirandin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, weke ku wê, hizrên wî mirov dixwênê wê di renekê de wê, jinûve vejina gîyanê wê, di awayekê de wê weke ku wê Augustinus wê di pirtûka xwe ya bi navê 'welatê xwûdê' de wê werênê ser ziman de ku ew şewayekê şîroveyî weke ji yên kaldaniyan li renekê bi felsefeyê fahmkirinê ew dihilde li dest û wê bêtê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, çerçoveya fahmkirina têtîna gîyanê wê di wê temenê de wê di demên felsefeyê de wê, di çerçoveyekê de wê weke ku em di wê temenê de dibînin wê bi têtînen berî dema felsefeyê re ku wê, bi têtînen cihê wê werina hildan li dest. Di wê temenê de wê di renekê din de wê, mijare hildana li dest a gîyanê wê bi rengên nîqaşên ji hev cihê wê bi wê re wê, ji sê aliyên ve wê encamên wê di demên felsefeyê

de bi nîqaşên wê re wê were dîtin. Yek wê ji aliyê têtîgînên weke yên bi derûnî û hwd re ku wê di rengekê ku wê taqabûlî wê bikê wê pêşketina rengên hizran bê. Weke bi têtîgîna 'psykhe' ku wê bibê wê di rengekê de wê ev jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyê din jî wê di temenekê de ku wê weke ku em bi têtîgîna pythagoras û gelek filosofên din re wê, dibîne û heta platon ku wê gîyanê wê di temenekê weke hebûnek objeyî û hwd re wê, di nava dualiteya gîyan û bedenê de wê bi wê re wê hildina li dest bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi rengên weke yên ku wê li ser temenê wê gîyanê û têtîgîna wê û bi wê ku ew wê were dayin hizirkirin û wê bi wê re wê pêşxistina hizrên ji jîyanê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê, pêvajoyên piştîre ên ku wê di dewama wê de wê pêşkevin li ser temen, azmûn, fêr û encamên felsefeyê ên bi hizrên wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Hebûna gîyanê, û piştîre pêşketina gîyane mirov

Mijare gîyanê wê di wê demê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Lê li vir wê aliyekê wê yê din jî wê di serî de wê, dikarê wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê wê bi nîqaşên gîyanê re ku wê bi felsefeyê wê werina kirin re wê di wê temenê de wê êdî wê were pêşkeve bê.

Mirov wê, weke zindiyekê ku ew bi laş û gîyane xwe re wê xwediyê hevgerînekê bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê i wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê mirovê bi gîyan wê, di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê di nava hizirkirina wê de wê hertimî wê weke mijarekê ku wê li ser wê were nîqaşkirin bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têtîgîna gîyanê wê di aslê xwe de wê ne têtîgînek ku wê bi felsefeyê û dema wê re wê bibê bê. Wê ji wê pirr zêde kevntir wê xwediyê dîrokek pêşketinê a bi fahmkirinê bê. Wê demên felsefeyê wê, dema ku wê li ser wê re wê nîqaşê wê bikê wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê mantiqî û ankû rasyonali de wê di temenê de wê bigihênê li fahmkiirinekê wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkiriin. Li ser wê temen wê têtîgînên bûjenîparêz wê hebûna gîyanê wê bi serê xwe wê weke hebûnekê ku ew heya wê redbikê û wê di wê temenê de wê di temenekê hizrî, hişmendî û ankû derûnî û hwd de wê hilde li dest û wê bi hebûna mirov a fîzîkî û heyî re wê bîne ser ziman.

Li ser wê temenê wê, di rengekê de wê, nîqaşên li ser gîyanê wê ji aliyekê ve jî mirov wê, bi wê hem wê weke ku wê gelek caran wê werê ser ziman wê mirov wê bi temenekê kêzananîna xwe re wê bi wê hebê û wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke hebûna mirov a hertimî bi zane ku ew hertimî wê weke gavekê li pêşîya hebûna me ya bedenî û hwd wê hebê wê bi wê re wê di rengekê de wê hebê.

Di dewama wê de wê, di aslê xwe de wê, têgîna gîyanê wê, di wê rengê de wê bi wê kifşkirina hizir, xoslet û teybetmendiyan mirovî wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, xwediyê rengekê hizirkirinê ê ku mirov wê di rengekê de wê, fahmbikê bê. Di dewama wê de wê, mijara gîyanê wê aliyê din ê mirovê bi zane jî wê bi xwe re wê biafirênê û wê di wê temenê de wê, hebûna mirov a bi hişmendî û şubjeyî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê biafirênê.

Gîyan wê weke têgînek ku wê hem mirov wê di awayek de wê bi xwe re wê zantbikê û weke dilbigirê bi fîzîkî bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke hebûnek ku mirov wê hertimî wê bi wê re wê bijî û wê weke 'bi wê hebê' wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werê ser ziman bê. Hebûna gîyanê wê di rengekê de wê piştî demên felsefeyê wê dema ku wê di demên serdema navîn de wê bi zêdeyî wê serwer bibê wê bi temenê aqilê felsefeyê wê bibê. Wê di wê temenê de wê, di wê hebûna gîyanê ku wê piştî wê demê wê serwer bê wê, di aslê xwe de wê giring bê ku mirov wê di awayekê de wê baş fahmbikê bê. Wê mirov nikarê wê tenê wê di temenekê weke awayekê metafîzîkî û hwd wê di rengekê de wê, werênê ser ziman û wê di rengekê de wê, redbikê bê. Ev wê bi serê xwe wê weke aliyekê *metalyalîsma qaba* wê xwe bide dîyarkirin.

Di demên kevnera de wê aliyekê din wê di wê temenê de wê li ser temenekê objeyî re wê bi bihizirkirina hebûna gîyanê re wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, di nava felsefeyên asyayî de wê ji kurdistanê-mesopotamya û heta hindistanê û çînê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê mirov dibînê ku ew di awayekê de wê, bibê. Di rengê hizirkirînê bi têgîna gîyanî wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê xosletên wê yên giring ên bi hizirkirina gîyanê ên li kurdistanê-mesopotamya û heta hindistan û çînê wê di rengekê de wê, hebûnên heyî ên bi fîzîkî ên di jîyanê de ku ew hena wê bi wê newina redkirin. Wê di temenekê watelêkirinê û bi wê fahmkiirînê re wê bixwezin ku ew xwe bigihênina têgînek fahmkirinê a bi wê jî. Di wê temenê de wê qiyamat dana tiştê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê di nava rengên hizirkirinên wan de wê xwe di rengekê de wê bibê û wê bide dîyarkirin. Di nava têgînên

weke yê budismê de wê têngîna gîyanê wê li ser temenekê hişmendî wê pêşî wê were fahmkirin. Di çerçoveya felsefeyên asyayî de wê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku ev bi serê xwe weke mijarekê werina hildan li dest.

Ber ku wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê têngîna felsefeyî a gîyanî wê weke ku wê di temenê bi aqilê felsefeyî ku mirov wê fahmbikê de wê çendî wê, çendî ku wê di temenekê fahmkirinê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bide me jî lê wê dema ku em li aliyên asyayî dînerin wê di renekê de wê reng û awayek din a fahmkirinê wê li ser têngînek zêhnî re wê bidê me. Ber vê yekê wê têngîna gîyane a Asya dûr ku wê di demên kevnera de ên mesopotamiya de jî wê di awayekê de wê, rengê fahmkirina wê were dîtin wê di renekê de wê, xwediyê hin xosletên teybet bê. Di çerçoveya têngîna felsefeyê de wê, dema ku em bahsa felsefeya Asya dûr bikin wê di serî de wê bûdism û ankû hinduism wê di renekê de wê derkeve hemberî me. Wê ew jî wê di destpêkê de ku wê were wateya 'jîyanek zelal' wê, bi gotina 'dukkha' wê destpêbikê. Wê bûdism wê li ser temenekê bi kevneşopîya vegotinê re wê, di renekê de wê destpêbikê û wê pêşkeve.

Di aslê xwe de wê pêvajoyên bûdismê wê pîrr zêde wê hebin û wê, di wê temenê de wê, di her demê de wê awayê wê yê ku wê pêşkeve wê, li ser ya din wê weke çerçoveyek pêşketinê a bi felsefeyî jî wê dikarê wê hilde li dest. Wê di wê rengê de wê dema ku mirov bikeve nava hizirkirin û hewldana fahmkirina wê de wê, pêvajoyek demdirêj wê di dewama wê de wê, di renekê de wê bi derfet bê ku mirov wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de emê, di serî de wê bûdisma demên kevnera wê bi têngîna wî ya gîyanê re wê, di renekê de wê, li ser wê bisekin in. Di çerçoveya wê beşa mijare me de wê ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ku em xwe bi wê re bi sînor bikin. Lê em, dema ku em di demên pêşde em cih bi cih hatina li ser wê emê pêvajoyên wê yê bi fahmkirinê ên pîrralî wê li ser wê bisekin in.

Di nava têngîna gîyanî a bûdismê de ku wê weke ku em di karin di şewayekê de ku wê çendî bi nûansî wê karibê hinekî ji wê cihê jî bê lê wê di awayekê de wê weke hinduismê wê di renekê de wê bi bawerîyek di rengê reankarnasyonî de wê, li ser têngîna gîyanê re wê li wê bihizirê. Minaq wê di wê temenê de wê di rengê ku ew bi wê dihizirê wê di nava dînguya bûyîn û mirinê de wê, hebûna wê li dûv hevdû wê bibê. Di wê temenê de wê têngîna gîyanê a ku wê li vir wê were fahmkirin wê ji aliyekê ve wê bi derfet bê ku mirov wê ji aliyekê ve wê li ser temenê

‘sermed’ wê fahmbikê û aliyekê din ve jî wê li ser temenekê fahmkirinê ê weke bi wê ne sermedî jî wê di rengekê de wê fahmbikê. Lê wê xwediyê pêvajoyek fêrbûnê a li ser gîyanê re wê di awayekê de wê bikê. Wê di wê de wê, bi kifşkiriinên di xwe de wê çawa wê mirov wê bi wê mazin bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ahenga wê ya fahmkirinê wê ahenge jîyanê a li ser temenekê gîyanî a bi fahmkirinê bê. Di bûdismê de wê, xwe li jîyanê û jîyankirinê vekirin û di wê temenê de bûyîna xwediyê çerçoveyek fahmkiirinê wê bi wê re wê hebê ku ew li wê dihizirê. Şêwayên weke ku wê bi têngîna ‘meditasyonê’ wê were bi navkîrn wî li ser wê temenê wê bi temenekê fahmkirinê bi têngîna di xwe de kûrbûnê û ankû ponijînê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê werênê ser ziman. Dûnya mirov a hundirîn wê di wê rengê de wê, weke aliyê wê yê fahmkirinê ku wê beremberê ya dûnya dervî me bê wê were dîtî wê di wê temenê de wê li ser temenekê şubje û objeyî a bi têkildarî hev wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Bûdism wê di rengekê de wê weke bawerîyek ku ew bi tememî weke xwediyê temenekê felsefeyî ê bi nerîna wê ya li jîyanê bê. Li ser wê temenê wê mirov wê bi hemû potansiyale xwe kifşbkê û sînorên xwe yên zêhnî derbas bikê wê bi wê re wê weke aliyekê ku ew di wê temenê de li wê dihizirê bê. Wê di wê temenê de wê, weke temenê alikariya mirov a xwe fahmkirinê ku wê weke têngînên Bûda jî wê werina dîtî ‘dharma’ wê hebin û wê di rohiya wan de wê temenê û çerçoveya fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bê çêkirin û wê werê hanîn li ser ziman.

Î ro di roja me de wê bi gotina ‘*fêrbûnên bûda*’ wê were kirin wê li ser temenekê wê gelek têngînên bi çerçoveyên felsefeyî û bi şêwayî ku wê bi wê rengê wê di dewama hev de wê li ser wê temenê wê werina pêşxistin wê bi wê re wê werina ser ziman. Hemû wê di awayekê de wê, aliyên mirov bi hebûn û jîyankirinê û çawa li gorî wê ya rast çî ya û çawa wê karibê wê ew bijî û hwd wê ji xwe re wê bikina mijar. Li ser wê temenê wê dema ku wê li ser temenê bûdismê re wê çûyina li nîrwana wê bibê wê bi wê re wê çawa wê mirov wê sînorên xwe yên bi keseyetî û xwezayê xwe bi dûnya ku em dijîn û çawa dijîn re wê fahmbikê û li wê serwer bibê. Li ser wê temenê wê dema ku mirov xwe dît û mazin bû wê li ser wê temenê wê weke ku wê bûda bikê wê çar rastîyên pîroz wê fêrî wan bikira. Ew jî wê yek ku wê bi *dukkha* ku wê bi heta wateya di jîyanê de tişî êşî heya bê, *samûdaya* ku wê bi heta wateya sedema êşan çavbirçîbûn, nezanî û hêrsbûn bê, *nîrodha* ku wê were wateya bo sedemên êşan ji holê rabin êş ji holê biçin, û ya dawî jî ku wê bi gotina

magga ku wê bi wê bo bilindbûnê 'rêyek şeşqatî ku wê bi wê were nîşandinba ba.

Dema ku mirov di dewama wê de wê rewşa pêşketinê a bi van aliyên bi keseyetî, zêhn, hiş û jîyanî wê bikê wê li ser restna temenî ên weke bi nerîna rast (Samyag Drishti), nîyeta rast (Samyak Samkalpa), gotina rast (Samyag Vac), çalakiya rast (Samyak Karmanta), tahba rast (Samyag Vyayama), heya rast (Samyak Smriti) û hwd re wê were ser ziman. Piştê di dewama wê de wê, têngînên weke qizînkirina rast (Samyag Ajiva) û kontrasyona rast (Samyak Samadhi) wê werê. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyên ku wê di nava jîyanê de wê, weke awayên ku mirov bigihijê û bi wan bijîya bin.

Ev her çar rastiyên pîroz ku wê werina fêrkirin wê di dibistanên 'theravada'yê de wê werina fêrkirin. Ku wê werina wateya çarx dharmayê bidina domandinê de wê, bi gotina 'Dhamma Cakka Pavattana Sutta' re wê ew wê, di rengekê de wê, temenê wê fêrbûnê wê bê ser ziman. Di wê temenê de wê her dibistan wê weke ku wê piştê bi dibistanên Mahayana û Vajrayana û hwd re wê şewayên xwe yên wê di rengekê de wê biafirênin ku ew bi wê re wê, çawa wê pêşbixin.

Li ser wê temenê wê dema ku wê li wê bihizirê wê pêşî wê li ser wan her çar rastiyên pîroz re wê ya pêşî wê yên ku weke tiştên bi êş in wê werina kifşkirin. Minaq bûyîn (dema ji dê bûyînê) biêş a, pîrbûn bi êş a, nexweşî bi êş a, mirin bi êş a, tişta ku tu ji nexweş bê bi wê re cem hev biêş a, tişta tu ji wê dilxweşî dûrbûn bi êş a, ya ku mirov dixwezê û ne gihijiyê biêş a, û bi girêdanên bi pênc dîyardayan re bi êş a. Di dewama wê de wê ev pênc dîyarde jî wê, di reng û awayê Ev jî ku wê yek ji wan bi fîzîkî bê û yên din zêhnî bin wê ew her pênc dîyarde wê, di wê temenê de wê werina ser ziman. Yek, darêjk û ankû bûjen, ku wê li ser temenê bûjena hundirîn û derveyî wê ava bê wê, wê ew jî wê bi bûjenî bi gotin 'rûpa' re wê werênê ser ziman û wê di wateya wê de wê sehên bihîstinê wê bikevina çerçoveya wê de. Du, wê seh û ankû hêst bê; ku bûjenekê ku ew li xoşa mirov herê û ankû neçê bi awayekê bêalî wê, derk/hîsbikê. Sê wê, derk, nerîn, têngihiştin, rawakirin û daraz wê hebê. Wê temenê wê fahmkirina wê jî wê li ser esasê bûjenek ku ew were naskirin û ankû newê naskirin, minaq weke dengê lingekê û ankû awayê darakê ku mirov dikarê bi wê re weke minaq bide û li wê bihizirê. Çar wê, di rengekê de wê, bi têngînî wê pêvajoyên bûyinên zêhnî, xwestek, armanc û fektorên bi sazûmanî wê, bi wê re wê werina ser ziman. Ev jî wê karibin bi têngîna weke ji aliyê bûjenekê ve ku wê, ku wê bi zêhnî xûyên ku wê werina

pêşxistin, hizir, raman, daraz, pêşdaraz, xwestekên hundurîn û biryarên me û hwd wê bi wê re wê li wan wê were lê hizirkirin. Ya pêncan jî wê, hiş û ankû rengê nerînên ku ew werina fahmkirin û ankû derkkiirn bin. Yan jî wê rengên fahmkirinê bin. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman. Ev her pênc dîyarde wê weke 'skandha' jî wê werina bi navkirin û wê di wê temenê de wê bi wan wê were lê hizirkirin.

Li ser wê temenê ku wê weke rêgeza pêşî a fahmkirinê wê gotina 'dukkha' wê bi gelek awa û rengan wê li wê were lê hizirkirin û wê fahmkirin. Ji aliyekê ve wê weke bi temenekê bi fahmkirina keseyetiyê ku wê were fahmkirin wê, ji aliyekê din ve jî wê bi têngînek şubjeyî wê, têngînên weke êş, kûl, elem, ne rehetî, bêrî, bêtêrî û hwd wê bi wê re wê werina fahmkirin. Wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê aliyên ku mirov wê bijî wê di serî de wê ji aliyekê ve wê bi wê bi temenekê nerînê, gîyanî û hwd wê derxistina wê ya li têngiştinê wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê minaq aliyên weke ketina pey zewkê û xwe li wê berdanê û nekarina li xwe sehêtbûnê û hwd re wê, di çawa wê mirov wê ji rastiya jîyanê dûrkeve wê li ser wê wan rengên bi fahmkirina wê re wê bixwezê ku ew bigihijê rastiya wê ya fahmkirinê. Di dewama wê de wê çawa wê aliqînên keseyetî û zêhnî wê bi mirov re wê biafirin wê li ser wan wê di wê temenê de wê bisekinê.

Wê dema ku ew li wê dihizirê wê, di aslê xwe de wê, bi felsefeya budismê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew bigihijê keseyetek bi zane û azad. Wê di wê temenê de wê ev wê li ser wan aliyan re wê weke armanca wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di budismê de wê dema ku ev temen wê werina ser ziman wê têngîna zanebûnê wê weke zanîna bi gîyanê re wê were dîtîn û ya azadiyê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê gotina 'gîyanê' a bûdismê wê di rengekê de wê, ne gotinek zelal ku ew di bi temenî wê weke objeyek dîyarker ku ew bi serê xwe weke hebûnekê heyî wê di awayekê de dide dîyarkirin. Wê li ser temenekê zêhnî, zanînî û hiş re wê, di awayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê bi wê çerçoveya ku ew hat fahmkirin re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew salizbikê. Minaq wê di têngîna rastiya pîroz a duyem de wê li ser temenê her şeş sehên me yên derkkirinê wê avabê û wê bi wê re wê têngîna hebûnê, bûyînê, hebûn û tûnabûnê û hwd re wê li wê bihizirê. Wê dema ku mirov çawa wê dibê dilê xwestekên xwe di xwe de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku wê di sedema pêşî a *dukkha* de wê li wê bihizirê wê li xwestek û zewkan ku wê dihizirê ew bi serê xwe û ji

ber xwe nabin re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê li ser sedema wê re wê bixwezê ku ew temen û awayekê hizirkirinê wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî ku wê bûda wê şîrove bikê û wê bi navê wî werê ser ziman xwestek wê tenê wê, tiştên weke bi dewlemendiyê û hwd re wê bi tenê wê di xwe de wê ne hawênê. Wê bi wê re wê tiştên weke têtîkê, bawerî, nerîn û hwd jî wê di wê de wê bibin û wê hebin. Bûda wê xwediyê nerînek ku ew ji ya piçûk bi ber ya mazin ve diçê bê. Minaq wê dema ku wê bahsa danûstandin û nîqaşan wê bikê wê bi gotina 'ji nava malbatê destpê dikin û li nava civakê belav dibin' re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, bûhûrîna li têtîka rastîya sêyem wê bibê û wê bi wê re wê, bêtê ser ziman ku wê ev xwestek û hwd dawî li wan hatinê re wê, dawîyê li êş, kûl û eleman jî wê bi xwe re wê werênê. Di dewama wê de wê weke ku me hanî ser ziman wê êşên ku mirov bijî wê bi derfet bê ku mirov dawîyê li wan werênê wê ew jî wê weke ku wê bûda wê têtîka 'rêya bi heşt pêvajoyên/pîvanan' re wê ew bi derfet bê. Ew jî weke ku wê bêtê ser ziman *hizra rast, armanca rast, gotina rast, nerîna rast, qizinkirina rast, armanca rast, çalakiya rast û hoyandina rast* re bibê. Li ser wê temenê wê çerçoveyek têtîkî a bi têtîkek gîyanî a azad û bi zane û ku wê bi hebûna xwe re wê hebê û wê di çerçoveyek rast bibê û wê hebê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê ku bûda li wê dihizirê wê ya rast wê mirov azad bikê û wê weke ku wê li ser wan pîvanên ku ew di dihênê ser ziman wê di wê temenê de wê bi temenekê bi rêgîna rastîyê ku wê werênê ser ziman bin. Ev temenê fahmkirinê wê li ser temenekê ku wê mirov wê çawa wê li ser awayekê bi têtîka xwe ya hundirîn û derveyî wê bi hev re di ahengekê hebûnê de wê bê afirandin wê bi wê re wê, nîşanaka wê bê. Di aslê xwe de wê dema ku em di wê rengê de di dewama wê de pêvajoyên pêşxistina bi têtîkî a li ser keseyetiyê û hwd re ku wê bi felsefeyên weke yên Budismê û hwd re wê bibê wê, di wê rengê de wê, têtîkekê giring wê bi xwe re wê, di renekê de wê bidina me.

Budism wê li vir wê tiştêkê din wê di çerçoveya xate pêşketinê a giştî de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê, di reng û awayekê de wê ew bê ku wê, piştî wê pêvajoya têtîkî û pêşketinê a li ser gîyanê re wê bi pêvajoyên hizir ên bi aqilê felsefeyê re ku wê li wê were hizirkirin û wê bi hewldanên fahmkirinên li ser temenekê aqilîyê bi rasyonali re ku wê, çawa wê bê temenekê pêşketinê a bi keseyetê re wê ew bi wê re wê were dîtin. Hizirkirinê buda wê, di renekê de wê, di temenekê ku wê li ser encamên felsefeyê re wê bi zêdeyî wê li ser temen û esasekê zêhnî re wê bibi. Di dewama wê de wê bi awayekê din de jî wê, ev wê,

bi pêvajoyên pêşketina keseyetê re wê xwe bide dîyarkirin. Keseyet wê li ser wê temenê wê dema ku ew diafirê wê di wê temenê de wê çawa bê û wê bi kijan awayê wê bi rastî pêwîsta bibê wê li ser wê re wê bi konseptên hizirkirinê û ankû awayên doktrinî û hwd re wê li wê werina lê hizirkirin.

Ev pêvajo wê weke pêvajoyek giring a bi aqilê felsefeyî ku wê di çerçoveyek hizirkirinê de wê, bi pîvan û rada bê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Wê di wê rengê de wê, bi wê re wê di awayekê de wê pêşkeve. Em ku em ji kijan aliyê ve li wê binerin em dikarin wê bi wê re wê kifşbikin ku wê pêşketinên bi aqilî wê di awayekê de wê her dem ku wê bi wê bibê wê, demên piştî wê, di rengê de wê, zêdetirî wê karibin encamên wê yên bi hizirkirinê di xwe de bide kûrtirkirin. Ya ku wê êdî wê weke ku wê, di reng û awayekê de wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê werina dîtî wê di wê temenê de bin.

Têgîna gîyanê wê, di wê rengê de wê, di nava felsefeyê de wê bi encamên ku wê bi aqil û keseyetê re wê xwe bide dîyarkirin re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Di wê warê de wê li mesopotamiya wê, di aslê xwe de wê di wê temenê de wê ev pêvajoyên piştî mîtolojiyê ku wê bi felsefeyê wê destpêka wan bi temenekê xwezayî wê werê kirin wê hê di demên mîtraismê û ankû derketina mîtra de wê bibin. Zerdeşt wê weke pêvajoyek di wê de a kûrbûnê û jinûve li gorî demê şîrovekirin, pêşxistin û gihandina li astek din a pêşketinê bê. Bi gotinek din wê weke pêvajoyek xwenûkirinê jî bê.

Li ser wê temenê wê bi pêvajoyên pêşketina bi aqil û derketina li holê weke encamên wê bi keseyetiyê û kifşkirinên di wê de wê, di rengê de wê, êdî wê demek din wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê dest pêbikê. Di aslê xwe de wê, di dewsama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên weke yên çûyina *nîrwana* ên weke bi kûrbûnê a bi aqil wê, di wê temenê de wê weke pêvajoyên bi aqil û pêşketina aqil li ser temen û esasê xwe ên rûniştinê jî bin. Wê di wê temenê de jî mirov dikarê fahmbikê.

Di wê rengê de wê serdemên kevnera wê encamên wê zêde giring bin bo pêvajoyên pêşketinê. Wê bo demên berî xwe û demên piştî xwe ku wê werin wê weke demek bûhûrîner jî wê di awauekê de wê weyn bileyiziê. Lê wê di wê temenê de wê, temenê pêvajoyên pêşketinê bi aqilê hemdem de wê, di wê temenê de wê biafirênê. Wê keseyetê pêşbixê, bi aqil bikê û

bi adilênê. Li ser wê temenê wê êdî wê rewşên weke yên kolederiye û hwd wê li wê pêşketinê wê bialiqin û wê êdî wê bi pêwîstiya derbaskirina wan wê êdî wê rewş xwe bide dîyarkirin.

Di di demên serdema navîn de wê êdî wê encamên wê xwe bidina dîyarkirin di awayekê pirralî de. Pergalên baweriyê ku wê pêşkevin wê di destpêkê de wê, di temenê wê sazûmankirinê de wê, weynek şoreşgerî wê di wê temenê de wê di dîroka mirovatiyê de wê bi encamên felsefeyê re wê, di wê temenê de wê bileyizin. Lê ji ber reşa wan têgînên bi baweriyê ên weke di rengê 'dogmayan' de ku wê bibibin wê, nikaribê xwe bigûharênê û pêşbi wê rengê pêşbixê li gorî demê wê êdî wê di cihê xwe de wê bialiqê û wê taqînî bimênê.

Têgîna gîyanê ku wê pêşkeve û wê serwer bibê wê di wê temenê de ew piştî ku wê keseyet wê pêşkeve wê, bi bandûra pêşveçûnên bi keseyetiyê û hwd re wê, pêvajoyên xwe yên derbasbûnê wê bi xwe re wê êdî wê hin bi hin wê bijî. Di wê temenê de wê, pêşketina keseyetê wê, di demên serdema navîn de wê di awayekê de wê, xwe weke têgînek kifşkar û dîyarker wê bide dîyarkirin. Kes wê, weke ku wê wer edîtin wê xwedî rûmet, sîyan û rêz wê bibê û wê bi wê re wê, di rengê de wê, bidest pêşketina xwe bikê. Nirxên keseyetê ku wê pêşkevin wê, di temenekê de wê bi wê re wê, rengê din ê pêşketinên bi pêşketina mirov re wê di reng û awayê têgîna humanismê de jî wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ji xwe, pêşketin û derketina li pêş a keseyetî û mirov wê, yekser wê, taqabûlî wê têgînê û pêşketina wê bikê. Di wê temenê de wê dema ku wê ev wê bibê êdî wê ew rengê têgîna keseyetê ku wê kesên weke homeros, pindaros û hwd wê di temenekê 'psykhe' de wê, şîrove bikin û wê werênina ser ziman wê, êdî wê, di rengê de wê bi wê re wê, bidest xwe di wê rengê de bide diyarkirinê wê bikê. Keseyet wê, di awayekê de wê, dema ku wê pêşkeve wê, bi rewşên xwe yên weke aliyên hundûrînî, û derveyî, dîtbarî û cewherî û hwd wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin.

Humanism wê, di rengê de wê, di dewama wê de wê bi pêşketina mirov û bi wê pêşketinê derketina li pêş weke nirxekê a mirov re wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di demên serdemên navîn de wê di aslê xwe de wê bi tememî wê weke gengêşî û nakokiyên li ser wê temenê re ku wê bi wê mirov û dem wê bi hev re wê bijîn re wê derrbas bibê. Ku wê bahsa rengên têgînî ên weke bi bawerî û hwd wê were kirin wê êdî wê bi gotinên weke 'bersivê nedina xwestekên mirov' re wê, bên pêşwazîkirin û wê li ser wê re wê hizir wê bi wê re wê bên ser ziman.

Ev wê weke renekê din ê pêşketinê wê li ser wê temen û esasê ku me li jor wê bi temenê pêvajoyên pêşketina bi aqil û keseyetê re wê hanî ser ziman re wê bi temen bibê û wê were û pêşkeve bê. Wê dema ku wê bahsa gîyane demê wê were kirin wê wê, êdî wê li hemberê wê pêşketina mirov û keseyetîya mirov wê weke rewşek rûhiyeta mirov ku mirov xwe çawa bi wê rengê wê hîsdikê re wê bi sînor wê xwe di renekê de wê êdî wê bide dîyarkirin û wê werê ser ziman.

Li ser wê rewşê, rewşên bi zanyarî ên weke bi civaknasiyê, derûniyê û hwd wê pêşkevina wan êdî wê bi xwezayê wê pêvajoyên hizirkirinê wê bi ber wan ve wê herin. Ya ku wê ji xwe wê bibê jî êdî wê, di reng û awayekê de wê weke ku mirov dibinê wê ji wê û pê de wê ne tiştekê din bê.

Di warê dîroka pêşketina mirov de ku mirov wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê, di renekê de wê êdî wê weke dîroka danîşandina encamên bi aqil ên ku wê di nava jîyanê de wê werina pîretizekirin jî bê. Wê êdî wê di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi aqil û hwd û re wê, li ser mirov û hebûna mirov re wê xwe bide dîyarkirin. Mirov bûyîna xwe wê, dema ku wê kifşbikê û wê bi wê re wê êdî wê bijî wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê xwe bidest hanîna li ser ziman bikê. Wê gîyan wê cihê xwe hin bi hin û hêdî hêdî wê ji têngîna ezîtîyê ku wê bi keseyetî wê biafirê re wê bide hiştin.

Di wê temenê de wê ji xwe wê felsefe û demên wê yên hizirkirinê wê ji aliyekê ve ku mirov li rewşên hizirkirinê ên bi wê re li wê bihizirê wê bi wê re wê di renekê de wê temenê wê biafirênê. Minaq wê hizirkirinên li ser rêz û hûrmet. Kevneşopî, rûmet û sîyanê û hwd wê, di wê temenê de wê weke têngîna bi aqilê şubjeyî ku wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê xwe di wê tmeenê de wê bidina dîyarkirin bê. Wê dema ku wê Sokrat wê, li ser têngîna sîyanê re wê hewlbide wê rêgezna rewîstî di renekê de wê bide nîşandin û dema ku wê bûda wê bixwezê ku ew sînoren zêhnê derbas bikê û wan di renekê de bigihênê pêşketinên nû di nava jîyanê de wê, ev wê, di awayekê de wê weke rewşna ku wê bi wê re wê weke ku wê werina kirpendin jî bin.

Di demên kevnera de wê hinek têngînên weke humanismê ku wê zêde bi dîyarî zêde navê wan newê danîn jî lê wê, hin bi hin wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê, di renekê de wê, êdî wê pêşkevin. Wê di demên piştre de wê, di nava pêşketina wê de wê li ser çerçove û rengên pêşveçûnên bi mirov û jîyane mirov re ku wê bibin re wê êdî wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bidina

dîyarkirin. Felsefe wê dema ku wê gîyanê wê kifşbikê wê ji aliyekê ve jî wê weke ku wê keseyetê wê bi wê re wê, di awayekê de wê kifşbikê. Wê hemû xosletên baş ku ew kifşdikê û di wê de bicih dikê û ankû li ser aliyên wê yên baş û nebaş wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke ku wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, tîpolojîyek keseyetî wê bi awayekê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê mirov wê, di renekê de wê xwûdayê xwe yê ku ew çêdikê wê di wê de wê xosletên xwe yên ku ew bigihê wan, xiyalkirinên xwe, hizirkirinên xwe û hwd wê, bi hemû aliyên din re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Çendî ku ew bi navê gîyane xwûdanî kir wê, piştî wê bi heman rengê wê gîyane gîyanî wê bi mirovî bikê.

Mîtoloji wê di demên berî demên kevnera de wê bi aqil wê pêşkeve û wê çendî ku wê renekê hizirkirinê bi nerîn û zihniyetîya xwe re wê weke tîgînek yazdanî bê wê bi heman rengê wê beremberê wê weke ji wê tîgîna dûrketin û vaqatînê wê tîgîna felsefeyê wê, weke rengê aqil ê bi ber mirov û jîyanê ve çûyinê bê. Wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, objeyên ku wê bi kirdeyî wê felsefe wê li wan bihizirê û wê bi wan bihizirê wê, di renekê de wê, di wê çerçoveyê de wê xwediyê şewayekê fahmkirinê bê. Diwê çerçoveyê de wê di awayekê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê felsefe wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, nîqaşên wê yên li ser gîyanê wê ji wê aliyê ve jî wê, wateyek wan wê hebê. Li ser wê temenê ku ew dihizirê wê di mirov de wê bi kifşkirina gîyanê wê bikê. Wê ew wê gîyanê wê bi aliyekê ve wê, bi xwûdayîya yazdanî ve wê girêbide. Wê ji aliyê din ve jî wê bi mirov re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê, weke destpêkek ku wê mirov wê hin bi hin wê ji aliyekê ve wê weke hebûnek xwûdayî û ankû wê xwediyê wê beşek ji xwûdê û hwd bê. Di wê temenê de wê nîqaşkirinên li ser gîyanê wê ji wê aliyê ve jî wê hinekî wateyek wê ya ku mirov wê di wê temenê de wê bi felsefeyê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê hebê.

Di awayekê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê tîgîna gîyanê wê di wê temenê de wê, bo mirov wê, çî wateya wê hebê. Çendî ku mirov wê ji aliyekê ve wê weke ew ku ew li ser temenê hevgrirtiniyek mirovî re wê ew wê ji hinek aliyên ve wê ew wê redbikê jî lê wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di renekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di şêwayekê de wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê, dema ku mirov li ser hizirkirinên bi gîyanê re wê bi wê re wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê bi ber hebûna mirov a gîyanî ve wê herê. Di awayekê de wê, dema ku wê gîyan wê hebûna mirov ji aliyekê ve wê biafirênê û wê di rengekê de wê, bigihijê xwûdayî wê demê wê nemiriya wê denezendina wê û di awayekê de wê ji aliyekê ve li ser wê re bi gîyanî denezendina nemiriya mirov wê weke aliyekê xwezayî wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê li wê bihizirê wê çerçoveya hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de ku wê bibê wê li ser çî temenê bê wê giring bê ku mirov bi çavkaniyên wê re wê di serî de wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê, temenekê fahmkirinê wê biafirênê. Dijberîyên bi felsefeyî û hwd ku wê li ser têgînên olî û hwd re wê, di rengekê de wê bibin wê, di temenê wan de wê ew hebûna kirdeyî a mirov ku ew di wê de hatî sallixkirin wê ji aliyekê ve wê di wê temen û çerçoveyê de wê hebê.

Mijarên weke felsefeyê bi bawerkirin û yan jî bi bawerîkirina felsefeyê û hwd wê, di rengekê de wê weke rengekê bergirî a di wê temenê de wê aqilê mirov ê ne humanist ku wê bihizirê bê.

Wê di wê temenê de wê, felsefe wê ji temenê bi hizirkirina li jîyanê û ankû mirov wê dîrkeve û ankû wê were dîrxistin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hizirkirinê wê, di wê rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ew bê ku wê dema ku wê aqil wê li ser wê temenê wê ji mirov wê dîrkeve û yan jî wê were dîrkin wê nêzî xwûdê wê were kirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê xwe bi wê re wê, were dîtin bê. Aqilê ku ew ji mirov dîrkeve wê nêzî kê bibê û an jî wê çawa êdî wê bê xwediyê rengekê fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê êdî wê ji aliyekê ve wê bikê ber lêpîrsînê de bê. Di demên serdema navîn de wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê di gotin û nûansa ku wê zêde navê xwûdê wê were were kirpendin de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, rewşa pêşketinê a bi keseyetî ku ew bûya wê, li ser wê rewşa xwe re wê, hişmendîya bi gîyanî ku mirov di wê çerçoveyê de bi xwed dijî wê bi wê re êdî wê were hemberî hev bi wê rengê fahmkirinê re.

Mirov di aqilê xwe de wê di wê dema hizirkirinê de wê li têtîn û ankû rengê fahmkirinê ê şenber wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê pirsînên li ser keseyetê û rengê fahmkirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê, aliyekê wan ê temenî yê ku mirov fahmbikê û ankû di çerçoveya wê mijarê de li wê bihizirê wê hebê.

Bi têtîna aristo re fahmkirina darêjkê û felsefeya metafizîkê

Têtîna felsefeyî wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, piştî platon wê weke ku wê were dîtin wê mijare darêjkê û têtîna metafizîkê ku wê derkeve li pêş wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê êdî wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Çerçoveyên fahmkirinê ên li ser pêvajoyên fahmkirina gîyanê û hwd re jî wê ji aliyekê ve wê bi felsefeyî wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Bo ku em wê fahmbiikin di serî de em hinekî çavekî li têtînen li ser hebûnê ên demên berî demên aristo û hwd bidin.

Hebûn wê weke têtînek ku wê bi têtîna ya heyî û di wê temenê de wê weke ya ku wê di wê de jîyan heya wê bi wê re wê were ser ziman. Lê hebûn wê hem wê bi zindî wê hebê û hem jî wê bi ne zindî wê hebê. Wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Wê li ser wê temenê re wê her hebûn wê çawa wê xwediyê awayekê, rengê, rewşek giranî û ankû sivik û hwd bê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Haraklit wê dema ku em li hizrên wî dinerin em wê dibînin ku ew wê li ser rewşa 'hevqirtina hebûnê' wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Haraklit wê mijara hebûnê wê di awayekê de wê li ser temenê wê, koka wê û rewşên wê yên fizîkî û hwd ku ew dikarin û bibin wê di awayekê de wê, hilde li dest. Haraklit wê di wê warê de wê weke filosofê ku wê mijara hebûnê wê, di çerçoveya wê de wê çawa wê were fahmkirin wê ji aliyekê ve wê, di felsefeya xwe de wê ji xwe re wê bikê mijar. Weki din wê di çerçoveya têtîna haraklit de wê, hebûn wê di awayekê de wê, li ser temen û çerçoveyek rêgezî a fahmkirinê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Rêgeza destpêkê wê di rengê de wê di nava têtîna xwe ya rêgezî a 'logosê' de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Haraklit wê di awayekê de wê mirov dibîne ku wê di rengê de wê ne dîrî Empedokles wê bihizirê. Empedokles wê di felsefeya xwezayê de wê weke destpêkek nû a kûrbûnî bê. Wî di wê rengê û awayekê de mirov dikarê fahmbikê û werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare felsefeyê a Empedokles wê bi temenekê fizîkî-atomî ku mirov li wê

bihizirê wê di wê temenê de wê, li ser awayên wê li wê bihizirê. Hizrên haraklit û Empedokles ku em ji aliyekê ve wê, li ser wê temenê wê yê fîzîkî wê bi wê bihizirin û wê werênina ser ziman wê demê wê di wê rengê de wê, awayekê darêjkî ê li ser çerçoveya bûyîna bi fîzîkî û hwd re wê, bi wê re wê karibê were fahmkirin.

Em dema ku em dihêna demên Aristo wê dibînin ku wê aristo wê, çendî ku wê di rengê de wê têngîna darêjkê wê weke bê kirina malî wî ku wî pêşxistiya wê ji wê aliyê ve wê, di aslê xwe de wê, çerçoveya hizirkirina haraklit, Empedokles û heta ku wê hinekî berî wan demokrit wê di rengê de wê awayekê wê yê bi têngîn û temenek fîzîkî ku wê werênina ser ziman wê bê dîtin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, Empedokles wê li ser temenê wê hebûna fîzîkî a heyî wê fahmbikê û wê xwediyê têngînek daerêjkî a bi fîzîkî ku ew diafirê û awa digirê bê. Di çerçoveya hizrên demokrit de wê, bi atom û hevgirtinên wê re wê, ew wê wê biafirê û wê hebê. Di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Aristo em wê dibînin ku ew wan aliyan hemûyan di awayekê de wê weke ku wê zanibê û wê, bixwênê. Wê heta ku wê baş jî wê bixwênê. Wê di wê temenê de wê, têngînek darêjkî a ku wê ew bi dîyarî wê derxê li pêş di temenê hebûnê de wê ji aliyekê ve wê di wê temenê de wê hinekî wê şûnpêya wî jî wê di rengê de wê bi felsefeyî wê hebê.

Di têngîna darêjkê de wê, aristo wê, di wê de wê di temenekê zêhnî û hwd de wê bihizirê û wê, bi kifşkirinên bi bandûra têngînên îdeayên platon re wê li ser temenekê metafîzîkî û hwd re wê bide rûnandin. Di wê temenê de wê di darêjkê de wê, di temenê cûreyîkirin û ankû qatagorizekirina bi hebûna fîzîkî û hwd re ku ew di temenekê mantiqî de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, têkiliya wê darêjkê û metafîzîkê wê bi wê temenê wê bi hev re wê dênê. Wê di wê rengê de wê, darêjka aristo wê di xwe de wê hevgirtî, bi mantiq û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, zêde rengê wê yê fîzîkî wê weke ku wê bi demokrit, haraklit û Empedokles re wê were dîtin wê ne dîyar bê, çendî ku ew wê di wê de wê di awayekê de wê weke hebê û wê were dîtin û kirpendin jî di gelek awa û rewşan de.

Anaxsigoras wê di rengê de wê, dema ku wê bihizirê wê di temenekê rasyonali de wê rêgeza êqil wê di rengê de wê weke ku wê derxê li pêş. Wê di temenê hebûna li hebûn û hewirdorê wê bi wê re wê, di rengê de wê li wê bihizirê. Aristo wê dema ku wê li felsefeyên berî xwe wê bihizirê wê li ser temenekê ku ew bi bi mijarên ku ew bi wê re alaquadar

bûna û li ser reng û awayên ku ew dihênina ser ziman ve wê, alaquadar bibê.

Felsefe wê, di wê temenê de wê, dema ku wê bûjenê wê werênê ser ziman wê bi têtînek sedemî a weke sedema bûjenî re wê di renekê de wê salixkirina wê, di awayekê de wê mirov nikaribê bi awayekê wê rast bibînê. Ber ku wê, di renekê de wê weke ku em dibînin di demên kevnera ên xwezayî de wê, bi filosofên xwezayê re ku wê were dîtin wê di serî de wê, hebûnê wê fahmbikê û wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Felsefe wê dema ku wê piştire wê, weke ku wê ji demên aristo û piştire wê li ser têtîna sedemê û encamê û hwd wê bidest hizirkirinê wê bikê wê, di wê temenê de wê êdî wê çendî ku wê têtîna bûjenê wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê ji wê hebûna wê ya fîzîkî wê di awayekê de wê weke ku wê dîrkeve wê întibayekê wê bide me.

Têtînen sedem û encamê wê, di temenekê de wê, di nava felsefeyê de wê bi temenê têtîna derpêşê û hwd re wê, di renekê de wê di demên wê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê piştire wê, bi wê re wê li ser temenê derpêşî wê xwe bide dîyarkirin. Mijare têtîna sedemê û encamê wê dema ku mirov li wê bihizirê wê bi wê hem aliyê wyê şubjeyî û hem jî ê objeyî wê bi wê re wê, çawa wê salixkirina wê werekirin wê di serî de wê weke çerçoveya wê fahmkirina wê biafirênê bê.

Sedem û encam wê di renekê de wê li ser temenekê dîyalektîkî û şewayî ku wê têtîliya tiştan wê bi hev re wê dênê û wê bi wê re wê di ahengekê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê hebê. Di wê çerçoveyek aqilî de wê bi wê re wê, aristo wê dema ku wê bi mantiqê re wê li wê bihizirê wê, di temenekê metafîzîkî de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Sedem wê, di renekê de wê, çawa ku mirov wê fahmbikê wê di dîmenekê dîtbar de wê karibê wê fahmbikê. Ber vê yekê wê, sedem wê li ser têtîna hebûna heyî, bûjen, fîzîkê û hwd re wê, karibê di awayekê de ew xwe bide gûharandin. Bi heman rengê wê, ev wê, di renekê de wê li ser têtîna encamê re jî wê, karibê wê fahmbikê. Lê wê dema ku em li ser temenê ku em wê hildina li dest ku ew çî û çawa wê karibê rengê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Minaq dê, li ser temenekê fîzîkî wê, di wê rengê de wê, dema ku wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, karibê bi wê were lê hizirkirin.

Di felsefeya sedemê de wê, di wê temenê de wê weke ku wê aristo wê, pirsê li ser sedema hebûnê û temen û ankû koka wê re wê bikê wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê, di renekê de wê fahmbikê û wê di wê

temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di felsefeyên determinist de wê, di temenekê pêdendi û mayinda de wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê di renekê de wê weke di temenekê ne vegûhar de wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Aristo wê bi zêdeyî wê li ser temenê mantiqê re wê, di wê rengê de wê nêzî mijarê bibê û wê fahmbikê. Lê têngîna sedem û encamê wê bi felsefeyê re wê weke temen û çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê di zimanê mirov de wê êdî wê bi wê re wê bicih bibê.

Ji aliyekî din ve jî minaq aristo wê mijare hebûnê wê di awayekê de wê weke ku wê li ser temenê bûyînên bi wê re wê holde li dest. Hinek şêwayên ku ew bi wê dihizirê wê di awayekê de wê weke ku wê têngînên weke yên peresendinê ku wê piştre wê Darwin wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, li ser temenekê xwezayî wê bi wê re wê bihizirê. Aristo wê dema ku wê wê li ser hebûnê wê bihizirê wê bi funksiyonaliya wê re wê di renekê de wê bi wê bihizirê wê werênê ser ziman.

Têngînên felsefeyên demên kevnera de wê, di awayekê de ku em li ser temen û renekê biolojikî de wê li wê bihiziri û wê, bi wê re wê karibê were ser ziman ku wê di wê temenê de wê, bi felsefeyî wê li ser têngînên weke yên mutasyonê jî wê di renekê de wê werê lê hizirkirin. Aristo rewşên bi wê rengê ên weke mutasyonê wê bi felsefeya hebûnê re wê weke ku wê heya wî ji wê hebê. Lê ew weke rewşna ku ew kêncaran dikarin rûbidin lê dinerê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov li rengê hizirên Empedokles dinerê ew di rewşên weke yên mutasyonî wê piştî xwe re jî wê di awayekê sazûmanî de wê, çawa wê karibin xatekê bidina domandin wê li ser wê bihizirê. Minaq li ser wê temenê wê, Empedokles wê li wê bihizirê ku wê di wê rengê de wê rewşa rewşa fizîkî-darêjkî ku ew çawa afirî wê karibê ew ji wê rewşa xwe ya heyî ew di renekê de bide domandin.

Li ser gotinên felsefeyî û zanyarî ên demên hemdem de ku mirov bi awayekê bixweê rengê hizirkirinên Empedokles fahmbikê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, awayekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bênê ser ziman. Ew her rewşên ku ew dibin wê, di wê temenê de wê weke hevgirtinê û wê bi wê hevgirtinê wê di wê temenê de wê li ser wê rewşa wê re wê fahmbikê û wê bênê ser ziman.

Di awayekê de wê zêde rengê hizirkirinê ê bi darazî ku wê di temenekê sedemê de wê, weke bi aqilekê bi wê rengê ê lêpirsîner wê bi wî re wê dîmeneê wê newê dîtin. Lê ew li ser wê temen û rewşa wê ya objektîv re

wê, di awayekê de wê xwe bigihênê rengna hizirkirinê ên di wê rengê de ku mirov wê, di wê rengê de wê li ser temenê têngîna wî ya fîzîkî û hevîrtina wê re wê fahmbikê.

Ne aristo û ne Empedokles wê weke ku wê di demên hemdem de wê ne derfeta wan hebê ku ew ceribandîna wê bikin û ne jî wê ew wê bikin. Wê di awayekê de wê aqilmeşandinên xwe de wê bikarbênin û wê li ser wê re wê bigihijina encamên ku ew wê werênina ser ziman. Di wê rengê de wê, Aristo wê hizrên xwe yên bi darazî, mantiqî û funksiyonî û hwd re wê, di regekê de wê weke ku wê li wê bihizirê, di wê temenê de wê, bixwezê ku ew li ser temenekê xwezayî û objeyî wê fahmbikê. Di wê regekê de wê, dema ku ew rewşa hebûnê a heyî ku ew esas digirê û bi wê re digihijê awayekê hizirkirinê û bi wê re dixwezê ku ew bi têngînekê werênê ser ziman wê, ev temenê wê yê hizirkirinê wê hebê. Wê ya ku wî bigihênê têngînekê karakterî û metafîzîkî ku ew di wê temenê de wê, li ser temenê tiştê weke wê di awayekê pêndendî de wê fahmbikê û wê bi bigihijê encamna bi hizirkirinên xwe wê li ser wê temenê wê bibê.

Aristo wê, di wê rengê de wê, di regekê de wê hizirkirinên demên kevnera ên felsefeyê xwezayê wê li ser wê temenê wê sentez bikê û wê di regekê de wê bi wê re wê, hizirkirinên xwe li ser wê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê bi wê rengê wê di temenekê ku wê bi çavdêrîyên xwe wê bînen ser ziman wê bixwezê ku ew hebûnê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê tiştê wê çawa wê bibê wê pêvajoyên wê yên bûyînê, di dewama wê de wê, funksiyonên wê yên ku ew dikarê were dîtin re wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê çerçoveya fûnksiyonê wê weke cûreyê hebûnê wê weke temenekê qatagorizekirinê û bi wê gihiştina şewayekê qatagorizekirinê wê bi wê re wê bihizirê. Di wê rengê têkiliya cûreyê û fûnksiyonê, minaq wek jin zaroyan dihênin dînyê û hwd. Wê bi wê rengê wê li wê bihizirê.

Weke din wê mirov dibînen ku wê aristo wê di awayekê de wê li ser cûreyên zindîyan û şîniyan û hwd wê, di wê rengê de wê bihizirê û wê bixwezê ku ew bi wê re bihizirê û hizrên xwe bi wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê têngîna xwe ya qatagorizekirinê wê bikê û wê bi wê xwe bigihênê têngînekê mantiqî wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke ku ew wê bi wê bikê. Di wê temenê de wê zindiyên nava avê, zindiyên li bejê dijên, zindiyên weke tayran difirin, zindiyên di nava axê de dijîn û hwd wê, di awayekê de wê, bi xosletên wan re wê, di awayekê de wê li wan bihizirê. Di wê rengê de wê, di çerçoveyek jeoolojîkî de wê weke ku

ew lêkolîn bikê wê li ser wê temenê wê bihizirê û wê bigihijê li hizirkirinê. Ya ku wê hizirên aristo wê ji aliyekê ve wê, bi awayekê mayinda wê hertimî wê bikina temenê hizirkirinê ku ew bi wan bihizirê jî wê di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Ew li gorî xwe û aqilê xwe wê di wê temenê de wê şewayekê têgînî ê peresendinê wê di rengekê de wê bi wê rengê wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Pêvajoyên gûharînê ên bi hebûnê, tiştê, rewşê û hwd re ew kifşdikê û dixwezê ku ew bi gûharênên wan re werêninê ser ziman wê, bi wê têgîna gûharîner ku ew dihênê ser ziman re wê di temenekê zikhev de wê, ji hinek aliyan ve wê balê bikişênê li ser wê temenê û rengê çerçoveyek fahmkirinê.

Li ser wê temenê minaq wê dema ku wê aristo wê, têgîna gîyanê wê werênê ser ziman wê li ser sê awayan re wê ew wê werênê ser ziman. Minaq wê, gîyane şînayîyan, gîyane mirovan û gîyane zîz û ankû xesas ku ew dihênê ser ziman wê di wê temen de wê werênê ser ziman. Ew gîyane mirovan wê di temenekê de wê li ser temenekê bi rasonali ku ew dihizirê û dikarê derkbikê bikê re wê, li wê bihizirê. Ya şînayîyan wê weke bi zîzbûnek ku ew dikarê were lê nerîn re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din din ve jî wê dema ku em di wê aliyê rasonali de wê bi wê bihizirê wê, di wê de wê, aqil (nous´) û mantiqê (logosê) re wê di awayekê de wê, werênê ser ziman. Mijare sedemê jî wê di wê temenê de wê weke ku em di pirtûka wî ya metafîzîkê de dibînin ew bi çerçoveya mantiqê re wê bi wê re wê bihizirê û wê li ser wê re wê li ser çerçoveya fahmkirinê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê Minaq wê dema ku wê têgîna zanînê wê hilde li dest wê di rengekê de wê bi temen û awayekê mantiqî re wê, li ser hin şîroveyan zêhnî û xêvî re jî wê bikê. Li gorî Aristo xêv wê di çerçoveya aliyê nerîna hundûrîn û ankû dîtina hundurîn re wê, xwediyê sîyane derkkirinê û ji hev cihêkirinê bê. Ev rengê ku wê Aristo wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê, bê temenê wê ku ew di rengekê de wê weke ku em dikarin bi gotinên zanîna hemdem re wê werênina ser ziman ku wê 'naqşaya zêhnê' û hwd ku wê çawa wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê were derhanîn wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di çerçoveyek de wê, rengê hizirkirinên aristo ên di wê warê de wê têgînekê wê di wê temenê de wê bide ku mirov wê dema ku wê çawa wê, bi xêvê dîtinekê û ankû dengê ku ew bi me re şîyarîyan çêdikê wê gelek di awayekê tevlihev û ankû komplike de wê, wê pergale sîniran wê hemûyan derkbikê lê wê hemûyan bi carekê wê bi hiş nekê. Ev wê di

hundurê pêvajoyekê de wê bibin. Di wê rengê de wê di awayekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê, werênê ser ziman. Aristo wê dema ku wê bahsa çavdêrîyekê wê bikê wê, ku wê çawa wê di pêvajoyek pêşxistinê de wê derbas bibê wê, navaroka wê çavdêrî wê, bi xwe re wê wê, li gorî ku em wê dikarin bi rengê ku em bi hişbikin wê weke referansekê nerînî jî wê ji xêvê wê di awayekê de wê, bibê temenekê fahmkirnê. Wê dema ku em nûha û ankû di dema nûha de wê, derkkirinekê wê bikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, ew derkên demên berê wê bi wê re wê, di awayekê de wê bûhûrînek wan ya di zikhev de wê li gorî wê bibê. Yanî ew têkiliya ya (çavdêrîya) dema nûha û ya (çavdêrîya) dema kevn wê bi wê rengê wê kombînasyona ku wê bi hev wê çê bikin wê temenê wê rengê fahmkirina me ya wê kêlîkê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê çêbikê. Di wê temenê de wê çawa wê cerbên me û ankû azmûn me wê di temenekê de wê çawa wê, temenekê fahmkirinê wê di wê nerîn û ankû çavdêrîya me dema nûha de wê, biafirênê wê weke aliyekê ku ew bi wê temenê xêvî li wê dihizirê bê. Di dewama wê de wê aristo wê bahsa wê bikê ku mirov wê her cûre derkê wê bikê lê wê ya ku ew ji wê yaqîn dikê û ankû bawer dikê wê bi wê temenê azmûnkirî wê bihizirê û wê bi wê werênê ser ziman. Ev wê weke regekê hizirkirinê û dîyarkirinê wê çawa wê di nerîna mirov de wê weyn bileyizê wê di regekê de wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê ji aliyekê din ve jî wê balê bikişênê li ser rewşa derkên xêvî. Di dewama wê de wê ew wê bènê ser ziman û wê bêjê ku 'wê, dema ku wê cerbek wê bê kirin ku ew bi ya din (ya berê hatî girtin û ankû heya û ku ew bi wê yaqîn dikê û li wê bihiş a) re ew di ahengekê de bê wê herê bikê, weki din wê ew wê red bikê. Li gorî wê bi mantiqî ku wê dîtbar wê li xelekna di dewama hev de ku wê pêwîstîyê wê bibin wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di levkirinekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di temene azmûnê de wê weke ku wê aristo wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê wê, heya ku ew bigihijî ya din wê ya ku ew heya wê bi şîyarkirina wê û ahenge wê re wê di awayekê de wê bijî. Di wê temenê de wê levkirina azmûnê û nerînê û ankû çavdêrîyê wê di xêvê de wê karibê bibê temenê bîrkirinên ku ew bi wê bikê bê.

Di hamû zindiyan de wê, derkkirina bi xêvî a demkî wê hebê. Li wê xêva demî wê, tenê mirov wê bi hişkirinê li wê bikin û wê ji wê bibîrbikin. Di dewama wê de wê, di regekê de wê, mirov dikarê werênê ser ziman ku wê ew xêva bi demê re wê, ew di temenê xêvê de wê li ser azmûnkirinê re wê bibîbikê. Tişt wê dema ku wê were bibîrkirin wê

dema ku wê bi nerînê, şibînê û hwd ku wê di ahengekê de wê levkirinek wê bi wê re wê bibê re wê di rengekê de wê ew wê ji wê re wê weke bibê mifte û wê ew wê bê kirin.

Xêvê ew di temenekê ku ew bi demê ve girêdayî wê di temenekê derkkirina zindiyê hemûyî de wê werênê ser ziman. Lê têtînen weke yên hijmar û gotinan ku wê di çerçoveyek aktiviteyek entellektueli de wê bibînê wê, di temenê de wê tenê wê bi mirov re wê werênê ser ziman. Li ser temenê têtîna fahmkirina bi xêvê re têtîna mantiqê di awa û dîmenekê de aristo nêzî têtîna mantiqê dibê. Di awayekê de wê dema ku wê bahsa têtîna 'bîrkirina bi zincirî' wê bikê wê di wê temenê de wê, li ser temenekê di awayekê de wê çawa wê di xêvê de wê ew wê yek wê ya din wê bi xwe re wê bînenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, dema ku wê têtîna xwe ya bi hev re ne di nakokiyê de wê weke heviyekiyek mantiqî bi rêgezî wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê weke ku wê bi rengekê û dîmenekê wê bixwezê balê bikişênê li ser wê rêgeza 'bîrkirina bi zincirî' a xêvî bikê.

Aristo wê bi awayekê xort wê li wê bawer bikê ku wê, serborî û rewşên zêhnî ên ku mirov bi azmûnkirin wê di xêvê de hebin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê ku ew bahsa wê dikê wê bi gotina 'hêzek wê, wê azmûna rastî wê bixwezê ku ew wê şîyar bikê û wê derxê li holê.' Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev gotin wê li vir wê, hinekî wê di awayekê de wê weke ku wê nezalal bê ku wê aristo wê di çî rengê de wê, ew wê salixbikê. Wê dema ku ew bahsa azmûnên berê dikê wê gelek kesên ku hizrên aristo şîrove dikin wê bi wê rengekê weke ku 'aristo dixwezê bi wê bahsa zanina jibûyînê bikê' re wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ya ku mirov wê azmûnkirî wê di rengekê de wê weke ku wê ew wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bibê xwediyê wê têtînê ku mirov weke bi ya ku ew dijî û ew di xêvê de bicih dibê û ew bi wê re dibê re jî wê di rengekê de wê karibê têtînekê bix we re bide me. Howard C. Warren wê, di xabeta xwe ya bi navê "*A History of the Association Psychology*(1921)" de wê vê nûqteyê wê li ser vê esasê wê hilde li dest û wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew werênê ser ziman ku aristo wê, di awayekê de wê weke li ser rewşên azmûnkirî ên berê wê bixabitê û wê ya ku wan şîyardikê û dihênê li pêş wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê û di wê nûqteyê de

rengê hizirkirina aristo bi xosletên wî yên derûnî re wê fahmbikê û werênê ser ziman.

Li ser wê temenê ku em di dewama wê de wê têtîna aristo wê fahmbikin ew di dewama wê de wê mijarên weke yên rewşên şiyarbûn û ne şiyarbûnê wê di reng û awayekê de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijarên weke yên xewê û hwd ku ew dihizrê li dest wê weke encama sehan ku wê bibê û wê di wê rewşa xewê de ku wê çawa wê, mirov wê weke wê bikeve rewşekê din de wê li ser wê bisekinê. Li gorî Aristo di xewê de jî wê hizirkirin, derkkirin, bîrkirin û rewşên bîrkirinê ku wê rûbidin wê, di wê temenê de wê karibê wan bijî. Di wê rewşê de wê weke ku wê dema ku wê mirov ket xewê weke ku ew bikeve dûnyayek din de wê, lê werê û wê di renekê de wê çawa wê, di nava sazûmanake hizirkirin, derkkirin û bîrkirinê de wê bijî û dema ku ew şiyar bû wê weke ku ew ji wê sazûman deerkeve û ew wê li şûnê bimênê wê bikeve rewşekê de wê li ser wê bisekinê.

Li gorî wê kesekê ya ku wî di xewê de hîsnekir wê weke encama hiskirinekê fîzîkî bê wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di xewê de wê rewşek şiyarkirinê a ku wê bibê wê ne mijara gotinê bê li gorî aristo. Lê wê bi awayekê gûharandî wê weke ku wê hebê. Li gorî Aristo wê mirov wê weke bişibihê kutleyek avê. Ku li tişteke şiyarkirinê nerî û piştê li dûrahiyê nerî wê, tiştê piştê wê weke pêlekê bi tevger wê bişibênê û fahmbikê. Di dewama wê de wê bîrê ser ziman ku kesekê li tişteke şiyariyê çêdikê ku ew lê dinerê û dema ew tiştê ku ew lênerî ku hey ji wê çû êdî wê dev ji şopandina li wê berdê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku mirov, hertimî wê bo derkkirinê wê rastî şiyariyên nû wê were. Lê her timî ya ku ew hat wê ya berî xwe wê li şûn xwe wê bihêlê. Di rewşa xewê de jî wê dema ku wê şiyariyên ji derve nebin wê yên ku ew di nava rojê de jîyane wê bi wan wê farqbikê. Aristo wê di awayekê de ew bixwezê bêjê ku wê xewnên me jî wê di awayekê de wê girêdayî wan şiyariyên azmûnkirî bin, bi wan wê bibê.

Aristo wê kesekê di xewê de wê weke kesekê ku ew ji aliyê hin şiyariyên xort û bi hêz ve ku ew hatî bindestkirin ve wê lê bînerê û wê bi wê werênê ser ziman. Wê rewşê di şibihênê rewşa ku wê hêsta mirov li yekê hebê ku wê weke çavên mirov ji wê pê de wê nebînê wê, di renekê de wê, bi wê rengê wê bixwezê wê rewşa xewê jî wê di renekê de wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê dema ku ew xewnê dibînê ku ew çawa dihizrê ku ew rast a wê bi wê re wê di wê rengê de

wê bi wê bihizirê. Minaq wê Aristo wê, li ser xewê wê di pirtûka xwe *'de anima'* de wê, têngîna xewê wê çawa di xewê de wê, bi pêjnî wê bîrkirin, çêkirin û ankû afirandin û vêşarîna wan a di xêvê de wê bikê wê di rengê de wê weke ku wê bixwezê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê aristo wê mijare xewê û di dewama wê de wê ya xewnê wê hilde li dest wê hinekî wê têkiliyek wê ya bi têngînên weke yên bi xewnê weke rêyek têkilidanîna bi yazdanan û ankû peyamê ku wê were dîtin wê di wê temenê de wê bi awayekê ontolojîkî wê were fahmkirin bê wê bi wê re wê hinekî li wê bihizirê. Aristo wê li ser temenê hebûnê wê bi wê re wêbi sînor wê di awayekê de wê li wê bihizirê û ew wê rengê wê raast nabînê û ew wê, çawa wê têngînek rasttir wê li şûna wê çêbikê wê bi wê re wê di wê rengê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, ew xewnê wê dervî mirov û azmûnên mirov nebînê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew di rengê de ew wê werênê ser ziman.

Di nava ya xewnê û xiyalkirinê de wê xatê mirov divê ku bikişênê. Xewn wê ya ku mirov wê, di rewşek razahî de wê dibînê wê bê. Wê di wê temenê de wê li ser temenê ku mirov wê bi rêyîn xwe yên sehî weke di awayekê de li derve girtî bê wê di reng û awayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê xewn wê nîşanaka wê bê ku mirov xwediyê temenekê xêvî ya di xwe de ya û wê di wê de girtin hena ku ew dihên bîrkirin bin. Lê di wê temenê de wê makanismayên xewnê diafirênin wê hinekî teybet bin û wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, mirov dikarê werênê ser ziman ku wê çawa wê, di nava wê sînorê xêvê de wê, bihizirê wê bibê. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê, demê wê di awayekê de wê tiştêkê din wê bi wê re wê derkeve li holê. Ew jî wê ew bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê, hebûna fîzîkî wê dervî wê ya bi hiş û ku mirov li wê şîyar a wê, di awayekê fîzîkî û çerçoveya hebûna wê de wê weke ku wê xwediyê rewşek hizirkirinê a di xwe de bê. Wê demê wê di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyekê ku mirov wê bi wê re dijî bê. Mirov bi hiş û ya şîyar bi wê re wê li wê bi temenî ne serwer bê. Wê di wê temenê de wê di nava wê de wê têkiliya mirov a ku ew dibê wê li ser ya bi temenê hiş û li wê bi şîyar re wê di temenekê hebûnê de wê weke ku wê li wê bibê. Wê di nava wan de wê ew têkilî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di serî de wê, di awayekê de wê li ser temenekê fîzîkî wê fahmbikê bê. Xewn dîtin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê weke

çerçoveyek bi hiş wê xwe bide dîyarkirin. Mirov ber ku zindiya û dijî wê êdî wê dijî û wê dibînê.

Aristo wê di awayekê de wê di nava têtikiliya ya şîyar ku ew were kirin û ya ku ew di xewnê de were dîtin wê di temenekê de wê ji hev cihê bê wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku kesek di xewê de bê û dengê derîgirtinê heriyê û ew wê his/deng bikê wê ew ne weke beşek ji wê xewna wî bê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de ew ya di xewnê de dibê wê, weke encama derkkirinên me yê mayinda weke encama wan dibînê û ew di wê temenê de ew di reng û awayekê de wê dihênê ser ziman.

Di mijare hizirkirinên aristo ên li ser fîzîkê de wê di wê temenê de wê di wê de wê çawa wê xwediyê rewşek zindî bê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê ew wê, di wê temenê de wê bi çerçoveyek felsefeyî wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di pêvajoyên fahmkirinê de wê, di wê temenê de wê ya ku mirov wê dijî û ya ku mirov wê di xwe de wê fahmdikê wê çawa wê têtikiliyek wê bi wê re wê bibê wê di nava wê de wê têtikiliyekê wê li ser wê temenê wê dênê. Di dewama wê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê rengê wê di awayekê de wê bide nîşandin.

Aristo wê, di rengekê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê, di nava jîyankirinên me yê derve de jî wê ew wê li wê bihizirê ku wê başbûn wê û bi başî kirinê wê didewama wê de wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, mijare fahmkirinê wê di awayekê de wê, ji aliyê hundûrîn û aliyê li gorî xwe û yê dervî xwe û objektiv ve wê bi du aliyan wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku ew bahsa têtîna rewîstê wê bikê wê şûna ku wê bo ew bo wî baş ew bikê wê çawa weke qanciyekek bikê û xabatek ku ew wê armanc dikê bi wê bikê wê di wê temenê de wê ji hev cihê bikê.

Di xabatên xwe yê li ser têtîna rewîstê de wê, aristo wê di awayekê de wê li ser wê rengê wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, mijarên weke yê sîyanê wê çawa wê, bi awayekê rast û baş xabatînê û pêşdeçûnê ve wê girêdayî bê wê bîne ser ziman. Di wê temenê de wê di temenekê rastbûnê de wê, ew wê mijarê wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Li gorî ku ew dihênê ser ziman wê, di çerçoveyê de wê karibê wê têtîna wî salixbikê. Minaq wê çavek wê heta ku wê dibînê wê bibînê, ber ku wê erka wê dîtin bê. Li ser wê temenê wê bîne ser ziman ku mirov wê bi mirov re wê, bi hev rebûnek wan wê hebê û wê li ser temenê bi aqil û gîyanî re wê, fahmbikê. Di wê temenê de wê

dema ku wê aqil û gîyanê wê di wê rewşê de wê bênê ser ziman wê, aqil wê weke ya ku mirov wê fahmbikê û wê bikê û gîyan wê weke ya ku ew bi sîyanî û hwd dijî û hwd re wê, di rengekê de wê têkilidar bê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê tiştê wê bikê wê bi wê re wê ew wê li ser çî temenê wê bikê wê bi wê re wê ew wê bikê. Mianq wê dema ku ew kesekê wê derfeta ku ew dilşa û dilxweş bibê ku ew hebê wê bikê. Minaq wê, rewşên weke yê dilşabûnê wê, bi rewşên weke yên qarakterê ve girêdayî wê di awayekê de wê têkiliya wan dênê û wê werênê ser ziman. Rewşên weke yên dewlemendiye û hwd ku wê bibin jî ew wê weke rewşên di nava jîyanê de wê bi fêrbûn, azmûnê û hwd ku ew dibin wê bibênê û wê werênê ser ziman. Li gorî aristo wê, dema ku ew li ser wê rengê wê jîyankirinê dihizirê wê, dihênê ser ziman ku dema ku mirovên herî baş werin jîyanê bi vî rengî, aqilmendiya wan a pratîk (phronesis) û aqilmendiya wan (nous) dikare bi hev re berbi fezîleta herî bilind a mirovî ve pêşve bibe. Di dewama wê de wê ew wê mirov wê bi aqil û hwd re wê pêşdetir wê karibê bibê ku mirov bi wê di temen û çerçoveyek li pêş bi zaneyî li pêş bijî.

Li ser temenekê rewîstî wê têgînên xwe yên ramyarî wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê bi wan re wê di rengekê de wê bihizirê ku wê çawa wê di nava jîyanê de wê weke têgînek rêzanî wê li wê bihizirê û wê bi wê temenekê fahmkirinê ê bi sîyanî wê bide nîşandin wê dihênê ser ziman. Ew wê weke tenê hizrek rêveberiyê ku ew hema bi wê rêve bibê wê, nabînê. Wê weke têgînek organismayî a bi hevvekirinê a nava civakê li ser temenekê başbûnê û fahmkirinê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê bajarvaniyê jî wê bi temenekê wê re wê hilde li dest û wê weke nîşanaka jîyane pêşketî û ankû di dîmenekê bi hemdemiya wê re wê li wê bihizirê û wê bi çerçoveya wê ya fahmkirinê û bendên nava wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Şîroveyan Aristo ên li ser têgîna bajarvaniyê wê bandûrê li pêşveçûnên bi bajarvanî ên di demên serdema navîn de ku wê bibin wê bikê. Di najêr de wê jîyankirinên bi komî wê weke civakî û reşa giştîya bajarî bi rêveberî û ankû rêzaniyê wê bi têkiliyên wê yên ramyarî û hwd re wê bi hev re wê çawa wê nava têkiliyek baş de wê were fahmkiriin wê li ser wê bisekinê.

Li ser wê temenê wê hinek şîroveyna wê li ser xwezaya mirov wê bikê ku ew çawa jî xwezaya heywanan hatîya û ew di nava jîyane xwe de wê bi wê rengê jîyanê wê xwezaya xwe wê biafirênê û wê bi wê re wê, bi aqil û gîyanî wê, bi hev re wê bi wê bijî wê li ser wê bisekinê. **Arîsto** di berhema xwe ya li ser ramyariyê de, jî bilî xebatên xwe yên li ser rewîstê

ku we bale mirov bikişîne wê di wê de wê, behsa bajêr û ankû bajarvaniyê jî bikê. Arîsto bajar wekî temenek civakî a xwezayî dibînê. Bi ser de jî ew, dihizirê ku bajar bi malbatê re weke temenekê heya, û ew weke temenekê bi ferdûnê û ankû bi pêşketina keseyetê re wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek têkiliyî re wê hilde li dest. Wî bi navûdeng got ku "mirov ji hêla xwezayê ve heywanek ramyarî ya", û bi berdewamî hanî ser ziman ku wek faktora diyarker a mirovahiyê di serwerbûna mirov a bi aqilbûnê de û ji wê cihane heywanan dûrketina wê ya bi ber mirovbûnê ve wê, bi aqilbûna mirov re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Arîsto ramyarîyê ne wekî makîneyek lê wekî organîsmeyek tefkir dikê, û wekî berhevokek qatkên ku wê yek bêî yên din nikare bijî wê werênê ser ziman. Têgihîştina Arîsto ya li ser bajêr û civaka di wê de dijê a di wê temenê û rengê de wê, bi awayekê organîkî bê û ew yek ya din diafirênê wê bi hev re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Aristo wê li ser civake ramyarî re wê mijarê wê di wê temenê de wê hilde li dest. Ku mirov di çerçoveya têtîna aristo de bihizirê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê ji civakek ramyarî wê derketina welatbûnek hemdem wê ji wê cihê wê bibê xwediyê nerînekê. Çendî ku wê heya wî ji impatarorîyên mazin ên cihanî wê hebê jî lê wê ji wê cihê wê, li ser navaroka wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, di temen û çerçoveyek funksiyonî de wê bahsa wê bikê. Li ser hevbeşîya civakê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, li gorî aristo wê civakek ramyarî weke civake ramyarî û hevbeş ku ew karûerk dibînê bê. Li ser wê temenê wê bi rêzaniya wê bihizirê û wê, li gorî wî rêveberîya ramyarî wê, pêwîst bê ku ew ji her cûreyên bêdadîyê xwe dûrbigirê û li ser wekheviya hemwelatîyên xwe bihizirê. Wê çawa wê jîyanek baş û di aramiyê de wê derbas bikin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê bi gotina 'ketina nava çalakiyên baş' de wê bo wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê bènê ser ziman ku wê, balê bikişênê li ser hevbeşîya ramyarî ku wê, di wê temenê de wê, hertimî wê di temenekê wekhev de wê, di nava çalakiyên bi sîyanî de wê tevbigirihê. Li gorî wî divê ku rêzanî di serê mirov de nebê sedema ku ew wê ji wan re wê mirinê werênê û ankû wê bê sedema tûndûtûjîyê. Di dewama wê de wê, çawa wê, nebê sedema tirsên ji bêaramiyê û hwd ên nava mirovan. Li ser temen û awayekê ku ew di wê temenê de ew bi wê dihizirê wê mirov dikarê bi rengê weke bi têtîna *hevpeymanîya civaknasî* re wê, di rengekê de wê bi gotin bikin û wê werênina ser ziman. Ew wê,

di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi çerçoveyek xwezayî û bi wê re di ahengekê de wê, di wê rengê de wê bi wê bihizirê. Li ser wê têtîna bi çerçoveyek rewîstî û felsefeyî a civakî ew li wê dihizirê û wê, di wê rengê de wê dixwezê di renekê de wê çerçoveya wê ya fahmkirinê biafirênê. Li gorî aristo wê mirov wê di wê rewşê de bê ku ew ya harî bi zane û şahrazayî were kirin. Di wê temenê de wê li destûrê wê bihizirê. Aristo wê destûrê wê weke jîr û ankû şahrazayiyekê wê dihizirê û wê çawa wê li gorî wê bê kirin wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de jî ew, wê ji aliyekê ve wê weke ku wê, wê yekalî wê bibînê. Wê jî wê bi gotina 'ya ku ew dikê û dihilbijêrê ku wê ew wê rast bibînê û wê ya li hemberî wê vajî wê ne rast û ne baş wê bêtê ser ziman' re wê, di wê temenê de wê, ew wê di renekê de wê bi temenê hizirkirinê wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê li ser hebûna qapasiteyê wê bisekinê ku wê heta kû wê sînorê mirov ê fahmkirinê wê hebê ku mirov wê bi zane bikê.

Weki din wê nerîna aristo a ramyarî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê li ser temenê rêzaniya civakî û ya ser serê wê weke desthilatê wê dihilde li dest. Li gorî wî divê ku rêveberî li ser temenê wasfê milkiyetê nebê. Ew di renekê de wê çawa wê. Di awayekê ahengî de wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê di dewama wê de wê li ser têtîna aborî û hwd wê bihizirê wê têtîna milkiyetê li ser temenekê bazirgani û milkê re wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Têtîna Aristo wê di renekê de wê di demên serdema navîn de wê bandûra wê xwe di renekê de wê di awayekê de ew bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê li ser çerçoveya ku ew têtîna milkê di hilde li dest wê, li ser temenê çerçoveyek ku wê çawa wê, di çerçoveya civakê de wê bê temenê fêdebûnê wê bi wê têtîna wê li wê bihizirê. Wî weke ku wê **Leonel Robbins** wê werênê ser ziman wê di nêzîkatîya xwe de wê, aristo wê sazûmana civaknasî û bi wê sererastkirinê ku ew werina kirin wê li berçav bigirê. Li gorî Leonel Robbins wê, çendî ku wê Aristo wê, milkiyeta teybet wê ji gengêşiyên nava civakê re ew wê çendî wê berpîrsîyar bigirê jî lê wê, di renekê bi gotinên weke 'ji xwezayê mirov dihê' jî wê bikipênê. Weki din wê di mijare pereyên 'ji ber ku mirov bi hev ve girêdayî bûn, tiştên ku ji wan re lazim bûn dikirin û zêdeyî îxrac dikirin, pere ket karhanînê.' Leonel Robbins wê weke aborîzanekê wê mijarê wê ji aliyê têtîna aboriyê û hizirkirinê bi wê re wê di wê temenê de ew hilde li dest û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, di renekê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.(Robbins,

Lionel (2000). Medema, Steven G.; Samuels, Warren J. (eds.). A History of **Economic Thought**: The LSE Lectures).

Di çerçoveyek abori de ku mirov wê hilde li dest û wê bi çend gotina wê werênê ser ziman wê di demên kevnera de wê, di awayekê de wê rewşên bazirganiyê wê li ser temenê pevgûharandina tiştan re wê, bibê. Lê wê dema kuwê pere û hwd wê tiştên bi wê rengê ên bi qiymet wê pêşkevin wê di renekê de wê weke ku wê Leonel Robbins wê li ser hizrên aristo re wê balê bikişênê li ser wê, di awayekê de wê temene ji wê zêde qizinckirinê a weke kar û hwd wê bi wê re wê êdf wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, yek dayin û dû standin wê nebê. Lê wê di awayekê de wê, li ser temenê xabatê û hwd re wê bi rengê weke bi kolederî xabitanîne û hwd re wê dest danîna li ser encamên wê kar û xabatê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê êdf ew wê bi wê re wê bibê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijara bi wê rengê dewlemendbûnê wê di awayekê de wê bibê. Aristo wê di aslê xwe de wê weke ku em ji gotinên Leonel Robbins fahmdikê de ku wê ew bibînê ku wê temenê dewlemendbûnê wê li ser çerçova û temenekê bi wê rengê ê bêdadîyê wê ava bê. Wê ber wê yekê wê Aristo wê di renekê de wê, ji du aliyan ve wê weke ku mirov ji nava hizrên wî dibînê wê li ser wê rewşa pêşketina seymanê û hwd bê. Yek wê bi encamên wê yên ku ew bi serdestiyê xwe dide dîyarkirin û wê bi wê re wê bindestiyê bi şewayên xwe serdestkirinê û hwd re wê bikê û wê di wê temenê de wê di nava civakê de wê bê sedema ne wekheviyê wê li dijî wê di renekê de wê bibê xwediye helwestê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê, dema ku wê kesek wê gelek kesan wê di bin deestê xwe de wê bixabitênê û wê mafê wan nedê wan wê di wê temenê de wê, çawa wê ew jî wê bê sedema nearamiyên û dijberîyan û bi wê re bibê temenê gengêşiyên nava civakê û hwd re wê, li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, hinekî din wê têngîna welatbûnê a aristo wê ji ya platon wê weke ku wê li pêştir wê van aliyan wê derxê li pêş û wê di renekê de wê, zêdetirî wê di xwe de wê weke ku wê li ser sedemên wan re wê mijarên ne wekheviyê wê karibê bikê ber nerînek rexnegir de. Di wê rengê de wê dema ku wê aristo wê li nava civakê wê bihizirê wê li ser encamên wê re wê çawa wê gengêşî wê bibin û wê sedema wan wê çî bê wê li ser wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hizrên aristo wê di wê warê de wê, mijare pergalek ramiyarê a civakê wê di renekê de wê li ser temenekê rewîstî û hwd re wê bixwezê ku ew wê

bikê ber lêhizirkirinê û lêpîrsînê de. Di dewama wê de wê weke ku mirov wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê dibînê wê, di awayekê de wê bi têngîna lêgerîna li aramiyê re wê, mijarê wê di ahengekê de wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê sedemên ku wê bina temenê gengêşiyê wê çawa wê wan wê ji holê rabikê wê, bi wê re wê civak wê di nava xwe wê bi aram bibê û wê bigihijê aşîtiya navxweyî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê li wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê mijara mijare bazirganiyê wê di awayekê de wê, dema ku wê çawa wê li ser temenê qizinckirina ne wekhev wê li wê bihizirê wê bi wê sedemê wê weke ne asayî wê lê binerê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê de wê aristo wê mijara nîrxê a tiştê û standina beremberê wê çawa bê wê di awayekê de wê li ser wê temenê wê bi hewldana 'kifşkirina nîrxê tiştê' re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Aristo wê di wê temenê de wê, çawa wê bê ghiştin li têngîna nîrxek hevbeş wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê gotina 'pîvanek gerdûnî' wê binavbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî aristo wê kifşkirina nîrxên tiştê wê di awayekê de wê weke mijarek zehmet bê û wê zor bê. Wê heta ku wê pirr zor bê ku mirov wê nîrxîya wê kifşbikê. Wê di wê temenê de wê pêşketina tiştên bi nîrx weke 'pere', 'wêreqe' û hwd wê di wê temenê de wê, weke têngîna ku wê li ser wê re wê çawa wê çerçoveyek bermeberê nîrxê wê bi wê re wê bê kifşkirin wê weke aliyekê bi wê re wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Çendî ku wê li gorî wê ev jî wê ne zêde bi derfet bê ku wê beremberê nîrxê wê weke hev kifşkirinê wê bikê jî lê wê di wê rewşê de wê pere wê, temenê û derfetê wê ji aliyekê ve wê bide çêkirin ku wê bi hûrgilkirina wê re wê ghiştina li wê beremberîya wê ya nîrxî bi wê ji hinek aliyan ve wê weke ku wê li gorî wî bi derfet bê.

Pere wê di regekê de wê, di awayekê de wê, hûrgilkirina wê û pêşketina wê di wê temenê de wê, temenê wê nîrxbûnê wê bi awayekê de wê bi kifşkirina wê ya di temenekê aritmatîkî de ku wê bi nîrxî wê li ser esas û temenê pîvanê wê bide çêkirin wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov li wê bihizirê bê.

Pêşketina wê di wê temneê de wê mijare nîrxê wê di awayekê din de jî wê weke ku em dikarin wê bikirpênênin wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê bi mijara nîrxê wê, û bi wê re wê pîvanên nîrxê û ankû bi pîvankirina wê di wê temenê de wê derfeta wê û bi wê hizirkirina wê re wê pêşkeve.

Aristo wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew mijarê li ser rewşa nîrxê û di wê temenê de wê dîtina wê tiştê û nîrxê wê û beremberîya wê re wê mijarê fahmbikê û wê, di mejiyê xwe de wê bigihênê li rewşek çareserîyê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Tişt wê, dema ku wê di wê temenê de wê were li wê hizirkirn wê ji pirraliyan ve wê bi derfet bê ku mirov li nîrxîya wê bihizirê. Li ser awa, giranî û berfirehiya wê û hwd re wê bi derfet bê ku mirov wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê mijar nîrxê wê di temenê bazirganiyê de wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengê de wê hilde li dest. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê mijara malê kirin û firotinê wê di wê temenê de wê li gorî aristo wê di mijare nîrxê de wê, dema ku wê pevgûharandinê wê were kirin wê dema ku ew nîrxê wê baş newê kifşkirin wê di wê rengê de wê, ew wê, temenê zêde qizincirinê û ankû ji dest windakirinê û hwd wê biafirênê. Ber vê yekê wê di temenekê bi têngîna wekhevîyê de wê çawa wê ew wê, di rengê de wê bibê wê, beremberê wê were dîtîn wê li ser wê re wê di rengê de wê bi wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê aristo wê di wê rengê de wê mijara nîrxê, bi hebûna tiştê û ankû malê re ku ew dibê wê bi wê re wê di temenê nîrxê wê ku wê bermeberê bahayê wê bê wê di rengê de wê weke ku wê di demên hemdem de wê were lê hizirkirin wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, mijare nîrxê wê, di temenê wekhevîyê de wê bi çerçoveya bazirganiyê a pevgûharandinê de wê hebê û wê di wê temenê de wê di demên kevnera de wê, bi wê re wê derkeve li pêş. Wê dema ku ew wê were kirin wê tiştê ku ew da û ankû ew hilda/stand ku ew beremberê wê bigirê wê weke aliyekê wê yê ku wê li ser temenekê mantiqîya wê re wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Wê dema ku em bahsa mantiqîyê bikin wê di wê temenê de wê di çerçoveya hizirkirinê aristo wê hinek aliyên din jî wê xwe bi wê re wê, di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Têgînên mantiqî di wê temenê de wê, di awayekê de wê minaq wê bi mantiqê û her wusa têngîna roterikê re wê dikarê wê bi wê re wê di çerçoveya hizirkirinê aristo re mijarê bi berdewamî wê werênê ser ziman. Aristo wê weke ku wê li ser temenê aborî, û bandûra wê ya li jîyanê û têkiliyên wê yên bi mirovan û ên bi hevdu re wê li ser temenekê wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, ji gelek aliyên ve wê ew wê hilde li dest. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama de wê li wê bihizirê. Minaq wê

di çerçoveya têtînên aristo ên li ser 'roterikê' ku ew dihênê ser ziman wê bi kortasî wê dikarê li ser sê temenan wê werênê ser ziman. Aliyekê pêşî ku ew bi têtîna 'ethos'ê wê dihênê ser ziman wê li ser temenê hitebeta li qarakterê bê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser mijare qarakterê re wê, rewşên ku wê weke ku ew di awayekê de wê li rengê qarakterê wê werin wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê bi wê derxê li pêş. Minaq wê, kesekê ku ew zêde hêj axiftinên bi destanî bikê wê di wê de wê çawa wê ew wê ji çi xweş bibê wê ew wê li gorî wê di temenekê qarakterî de wê bingihêkê wê hebê. Qarakter wê, di wê temenê de wê, li ser xosletên wê û yên ku ew bi wê re levdikin re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Aliyê din ê ku ew weke aliyê duyem bi navdikê 'pathos' wê li ser temenê xitebeta li hêstan bê. Di wê temenê de wê gotina pathos'ê jî wê di rengekê de wê di wate xitebeta li hêstan û bi wê re ji aliyekê din ve wê bi wê ya ku ew li mirov xweşik were re wê karibê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyê hêstî ve wê, tiştên ku mirov wê di wê temenê de wê dixwezê bi bihîzê û an jî ya ku wê li xoşa mirov herê ku mirov wê hisbikê wê di wê temenê de wê li gorî wê çerçoveya wî ya bi hizirkirina bi roterikê wê di wê temenê de wê aliyekê wê yê hêstî ê xort wê hebê û wê di wê temenê de wê mirov dikarê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Cilek wê dema ku wê li mirov xweş û xweşik werê, xwestina di têtîliyêk zayendî de ku wê hêstên bi ajoyî ku wê bi mirov re wê çê bibin wê weke aliyna ku wê li mirov wê werina bin. Wê di wê temenê de wê, aristo wê dema ku wê mijara hêstê wê di wê temenê de wê hilde li dest wê aliyê ku mirov wê, dixwezê wê bide dîyarkirin û aliyê ku mirov naxwezê wê bide dîyarkirin wê ji hev cihê bikê. Wê di wê temenê de wê aliyê ku mirov wê weke aliyê dixwezê wê bi bihîzê wê weke aliyê ku ew li mirov xweş dihê bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijara hêstî wê, ji gelek aliyan ve wê karibê were fahmkirin. Her tiştê ku mirov li wê dihîsênê, dibînê û hwd wê, hêstekê wê ji bilî wê rengê wê yê bi fahmkiirinê û têtîhiştinê wê bi mirov re wê bide çekirin. Ew jî wê weke hîsiyeta bi tiştê û awayekê wê re bê. Di wê rengê de wê, aristo wê li ser awayekê re wê bi wê bi têtîna roterikê wê weke ku wê hinek aliyan ve wê balê bikişênê li ser rewş û rengê bi têtîna darêjkê re ku mirov wê bi rewşa dîtbarîyê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Darêjk wê weke awayê wê yê ku ew bi fîzîkî bi wê heya wê awayê wê yê

reng ê ku ew bi wê dihê dîtin jî wê hebê. Di wê temenê de wê herdû alî wê weke aliyna têtîna darêjkê ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Li ser têtîna hêstê wê di çerçoveya têtîna roterikê re ku wê werênê ser ziman wê hinekî jî wê li ser levkirina awayê awayê wê û aliyê rengê wê ku ew çawa wê di levkirina wê ya ahengî de wê hêstekê wê bi wê re wê di awayekê xwe de wê bi mirov re wê çêbikê. Wê dema ku ew şîrove dikê wê ji wê herê aliyê din ê sêyemin ku ew bi temen û çerçoveya mantiqê û ankû têtîna *'logosê'* re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di çerçoveya levkirina mantiqî de wêbi wê re wê di reng û awayekê de wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Levkirina mantiqî di roterikê de wê weke ku em, bi têtîna û rengê hizirkirina aristo re dibînin wê di temenekê aqılmeşandinê de wê çawa wê di awayekê ahengî ku ew bi hev re di levkirinê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê bêtê ser ziman.

Aristo wê di *'poetika'* xwe de wê, dema ku wê wan rewşan wê hilde li dest wê, di rengekê de wê weke li ser temenekê kirinê û ankû pîretikê re wê hilde li dest. Di wê temenê de minaq wê, rewşên weke epîkî ên weke helbestê, trejedî, komedî, nîgarî, peykeli, musik, raks û ankû dansê û hwd wê weke rewşna taqlid wê di wê temenê de wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê bûjenî de wê weke rewşa vegûharî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Minaq di wê temenê de wê gotina *'mimesis'* ku wê li ser têtîna hûnerê re wê di rengekê de bi wateya wê şîrovebikê wê weke berhemek hûnerî a bûyî û weki din jî wê ji aliyê hûnervan ve jî wê weke danîşandina nîyet û ankû ya bi fêrbûyîna xwe ku ew weke berhemê dide dîyarkirin wê werênê ser ziman. Li ser temenekê rewşek tamaşakirinê de jî wê kesê lê tamaşa dikê wê bo ku ew wê pêkbênê wê fahmkirina wê weke aliyekê pêwîst bê wê bêtê ser ziman. Ji du aliyan ve wê aristo wê şîrove bikê. Yek wê ji aliyê weke aliyekê ku mirov wê bi wê ji nava heywanan wê xwe cihê bikê bi wê ku ew pêşdixê re wê werênê ser ziman û Aliyê din ê duyem jî wê weke bi têtîna taqlidkirina xwezayê re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê hûnerên *mimetikî* wê, di rengek wê ku wê li ser arancekê re weke hilberînekê ku ew hatî pêşxistin wê werênê ser ziman. Minaq wê di musikê de wê ritm û aheng, di dansê de ritm û levkirin, di helbestê de levkirin û aheng û hwd wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê mirov lêbigirihê bê. Rewşên weke yên komedîya û hwd wê rewşên ku wê taqlidkirinê wê di temenê xwe wê ji rewşên heyî û ankû bûyî wê bikê û wê bi wê re wê di reng û

awayekê de wê bi wê re wê bikê bê. Li gorî aristo wê ev rewşên weke yên taqlidê wê di vegotin û rewşên wan de jî wê di rewşekê ahengî de wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê bêtê ser ziman bê.

Aristo wê di wê temenê de wê weke ku em di pirtûka wî ya poetika de wê dibînin wê di wê rengê de wê ji wan minaqan zêdetirî wê çerçoveya wan minaqan wê di aawayekê darêjkî de wê bi wê li wê bihizirê. Wê li ser wê re wê di çerçoveyek felsefeyî de wê bixwezê ku ew bigihijê aqilekê kirinî ku ew li ser temenekê pêkhatî ê fîzîkî û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ev şêwayên kirinî ku ew b gotinî bin, kirinî bin û ankû weke çêkeriyên weke bi hûnerî û ankû taqlidkirinê bin wê di wê rengê de wê têtîna xwe ya darêjkê wê di temen de wê bi wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, her rewş wê weke ji ya din derhanînê re wê di wê temenê de wê, di rewşek darêjkî de wê, bi wê derhanîna bi wê re wê, di renekê de wê bibê xwediyê rewşek heyînî a ku ew dihê dîyarkirin bê. Di destpêka pirtûka poetika de wê li ser têtîna trejedyê û komediyê wê bisekinê û wê di wê de wê di awayekê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê şêwayên wê yên ku ew bi temenî dixwezê werênê ser ziman ên weke qarakter, stil, hizir û ankû raman, temenê û hwd re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, li ser awayê wê re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di çerçoveyekê de wê dema ku wê weke trejedyê wê hûnerê bi wê temenê wê werênê ser ziman wê li ser têtîna qarakterê û aliyên din ên weke bi wê re ku wê werina fahmkirin wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di mejiyê aristo de wê ew wê hebê ku ew çendî ku ew di wê de kûr bibê û wê fahmbikê û wê bi hûrgilbikê ew di têtîna xwe ya darêjkê de kûr dibê wê weke ku ew bi wê bihizirê û ev wê weke hizrekê di pašmejiyê wî de wê li ser wê re wê hebê. Ji wê aliyê ve aristo wê çerçoveyek fahmkiirnê a ku mirov wê çawa wê bi orfûadet û hwd jî wê bixwezê ku ew di awayekê de darêjkên wan kifşbikê û werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê weke ku em di pirtûka aristo a poetika de dibînin ew bi zêdeyî teorizekirina li ser têtîna darêjkê û kirinên bi kirinî ên ku ew di wê rengê de di jîyanê de dihên kirin û ankû wan pêkdihênê û hwd re wê li ser wan re wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Aristo wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bixwezê ku ew di renekê de wê bi temenekê mantiqî wê li ser çerçoveya darêjkê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê de wê têtîna mantiqê wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman. Di

mejyê aristo de wê, weke ku ew salixdikê û ew wê dihênê ser ziman wê mantiq wê bi temen şewayî û weke rêbazekê wê, ew wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê mantiqî wê bigihênê zanîn û zanyariyê. Di wê temenê de wê, di şîroveyan xwe yên li ser mantiqê de wê, ew wê çawa wê weke şewayekê wê çerçoveya wê bi temenê darêjkî û hwd re wê werênê ser ziman wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mantiqê li ser temenê derpêşê wê bi wê li wê bihizirê û wê bi gotina 'bi derpêş mirov dikarê şaş û neraşîyê û ankû rastî û ne rastîyê ji hev cihê bikê.' Di dewama wê de wê bîrê ser ziman ku wê zanîn wê ji temenê xwe ve wê derpêşê dibê û pêşdikeve. Wê derpêşê wê her tişt bê. Wê yan ji çend gotina ku wê bi hevve bibê wê biafirê û yan jî wê ji peyvek giştî wê biafirê. Li ser wê temenê wê teoriya xwe ya qatagoriyan wê di rengekê de wê pêşbixê. Wê bi wê re wê bixwezê ku ew bigihijê temen û çerçoveyek fahmkirinê a mantiqî.

Aristo wê li ser wê temenê wê di her firsendê de wê balê bikişênê li ser rewşa qatagorizeyê ku ew di temenekê de wê weke rengekê derpêşî wê di mejyê wî de wê biafirênê û wê di wê temenê de wê, di nava jîyanê de wê karibê bi wê qatagoriyan biafirênê bide nîşandin bê. Li gorî aristo wê gotin wê, dagera wê nîşanayek bê. Lê li gori wî wê, qatagori wê weke darêjkên hizirkiriinê bin. Weki din wê darêjk wê darêjkên hebûnê jî bin. Li gorî wî çendî ku wê gotin wê nîşanakên hizirkirinê bin wê wê raman û ankû zanîn jî wê weke biriqîna wê bê. Ji wê û weke wê bê.

Di dewama wê de wê, aristo wê li têgîna rastîyê a di hizirkirinê û ankû zanînê de wê li wê bihizirê û wê bi temenekê epistemolojikî wê di wê rengê de wê bi çerçoveyekê wê bi gotin bikê. Li gorî wî hizrek, ramanak û ankû zanînek ku ew rast bê wê pêwîst bê ku ew li gorî ya ku ew heya bê. Di wê temenê de wê, di nava ya ku ew heya û wê ramanê de wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê, bi wê tîkiliya wê re wê rewşa wê ya rastbûn û ne rastbûnê wê bi wê û lêhatîniya wê re wê di wê çerçoveyê de wê bîrê ser ziman. Wê dema ku em dervî têgîna qatagorizekirina wî li mantiqî wê bihizirê wê weke ku wê di wê temenê de wê were dîtin wê di rengekê de wê, di temen û awayekê vekirî de wê bitîkiliya nava ya heyî û hebûnê de wê bibê xwediyê reng û şewayekê fahmkirinê. Wekî din jî wê dema ku em li ser wê têgîna qatagorizekirinê û bi wê temenê wê yê derpêşî ku ew bi wê dihizirê wê, weke rengekê mantiqî ê di xwe de girtî bê wê dîmen û awayekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku em li rengê têngîn û hizirkirinên aristo dinerin wê ji wê aliyê ve wê ew weke ku wê di nava wê hewldanê de bê ku wê wê aliyê wê weke di xwe de girtî û yê li ser aqilekê kirinî re weke vekirî ew wê dibînê û ew dixwezê wê ahengekê di nava wan de bide çêkirin. Wê ber vê yekê de wê di zikhev de wê bidest gotinên ku wê di awayekê de wê, karibê ji herdu aliyên ve jî wê wate û maneyek li wan bê dayin wê bîne ser ziman. Ev jî wê mantiqê aristo wê di awayekê de wê zêdetirî wê, di mijare fahmkirinê de wê çawa wê bê fahmkirin wê hertimî wê weke aliyekê ku wê bê temenê fahmkirinê û hizirkirinê bi wê re. Aliyê mantiqê wî yê afrîner wê di wê temenê de wê bi wê re wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê bê gihandin li temenekê fahmkirinê. Yên ku hizrên wî şîrove dikin jî wê temenê dihilbijêrên ku ew bi awayekê formel li ser têngînên wî yê derpêşî re wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Lê ji wê zêdeyî û cûdayî wê aliyê din ê afrîner ku wê weke di dîmenekê dervî wê de wê, xwediyê renekê fahmkirinê wê bi wê re wê, weke ku em di pirtûka wî ya poetika de dibînin bi renekê aqilê kirinî ew dixwezê wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin.

Ku em mantiqê (logik) li ser temenekê aqilmeşandinê û hwd re wê di renekê de wê, fahmbikin em divê ku wê, mejû û dîroka wê berî heta zerdeşt û bûda herin. Wê, di awayekê de wê, dema ku em li ser temenekê darêjkê re bi kifşkirina rêgezên wê bikin û bi wan bihizirin em divê ku Aristo bibîrbikin. Ji aliyê têngîna derpêşî ve wê ji ya giştî bi ber ya negiştî ve wê herê. Di wê çerçoveyê de jî wê hinek şewayên weke bi hûrgilkirinê jî wê nîşanaka wan ku wê di nava aqilê felsefeyên xwezayê ên weke dmeokrit, empedokles û hwd re dibînin ew wê dikê. Wekî din wê di aslê xwe de wê, di pirtûka xwe ya poetika de wê ji ya metafîzîkê cihê wê awayekê hizirkirinê wê li ser wê temenê ku mirov bi wê bihizirê wê di awayekê de wê bi şewayekê hizirkirinê wêbi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku wê felsefe wê, di awayekê de wê weke ku wê ji ya kirinê û ankû ku wê lingê wê ji ardê qût bibê wê di dîmenekê teorikî de wê bi çerçoveya derpêşî wê were hanîn li ser ziman û ya ku mirov wê bi têngîna fenomenên darêjkê ên ku wê aristo bi şewayekê xwe di şipêrê îdeyên platon û ankû di renekê weke wan de di wê de wê bihizirê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê felsefeya aristo wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, ya ku wê lingê wê ji ardê qûtbikê jî wê di wê temenê de wê ev bê.

Lê tevî wê jî wê li ser temenekê mantiqî, matematikê û her wusa hinek aliyên din ên weke yên felsefeyê wê bi encamên wê yên ku ew di demên piştre ên serdema navîn de wê rê li wan bide vekirin wê bi wan re wê bi dîmenekê din jî wê were dîtin. Hizrên aristo li ser wan encamên wê re ku em dîmenekê ji wan derxin û bi wan bihizirin wê di awayekê de wê, karibê dîmenekê cihê li rex dîmenê hizirkirinên wî yên di pirtûkên wî de bi xwe re bide dîyarkirin. Wê ji wê aliyê ve jî wê dîmenekê din ê aristo wê karibê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di nava felsefeyên piştre ên ku wê di serdema navîn de wê pêşkevin û di demên hemdem de ku wê bi awayekê de wê biriqîna xwe wê di hizirkirinên mirov de wê bide dîyarkirin wê ev herdû alî wê di zikhev de wê bandûra wan wê hebê. Gelek pêşketin wê weke di dîmenekê di dewama hev de wê, ji aliyekê ve wê hem xwe bi sipêrêna hizrên wî û hem jî wê ji aliyekê din ve wê xwe bi sipêrêna şîroveyên ku wê li ser wan encamên ku wê rê li wan bi hizrên wê were vekirin re wê bibê. Di wê temenê de wê du dîmen wê di awayekê de wê di çerçoveya hizrên aristo de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê em li ser hizrên wî re ku em hertimî em wî şîrove bikin wê di wê temenê de wê hertimî wê bi fahmkirina xwe ya li ser felsefeya wî ya mantiqê, darêjkê, matematikê û aliyên din û hwd re wê weke ku wê kêmbimênê.

Di wê rengê de de wê dema ku em aristo şîrove bikin em nikarin wî tenê bi dîmenekê şîrove bikin. Di wê rengê de wê bi çend dîmenên ku ew bi wê pêşdikeve û hê jî her dîmen ji aliyê xwe ve ew di wê temenê de ew hê bi berdewamî rê li pêşveçûnên nû divekê re wê fahmbikê û werênê ser ziman.

Çavkanî:

*Marks, Karl (1867) Kapital 1., 2.

*Noam Chomsky and Michel Foucault (25 Oct 2008); The Chomsky Foucault debate on Human Nature, foreword by John Rajchman

*Næss, Arne (1999), Det Frie Mennesket – en innføring i Spinozas filosofi

*Karl, Marks (1841), The Difference Between the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature

*Carruthers, Mary (2007). The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture

*Lindberg, David (1992). The Beginnings of Western Science. University of Chicago Press

*Lloyd, G. E. R. (1996). Causes and correlations. Adversaries and Authorities: Investigations into ancient Greek and Chinese science. Cambridge University Press

*Guthrie, W.K.C. (1981). A History of Greek Philosophy. Vol. 6. Cambridge University Press.

*Halper, Edward C. (2005). One and Many in Aristotle's Metaphysics, Volume 2: The Central Books. Parmenides Publishing

*Lewis, Frank A. (1991). Substance and Predication in Aristotle. Cambridge University Press

* McEvelley, Thomas (2002). The Shape of Ancient Thought. Allworth Communications

* Kalupahana, David J. (1994), A history of Buddhist philosophy, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited

*McMahan, David L. 2008. The Making of Buddhist Modernism

- *Edelglass, William; Garfield, Jay (2009), *Buddhist Philosophy: Essential Readings*, New York: Oxford University Press
- *Gill, Mary Louise (1989). *Aristotle on Substance: The Paradox of Unity*. Princeton University Press
- *Kirk, G. S.; Raven, J. E. (1957). *The Pre-Socratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press
- *Graham, D. W. (2008). "Heraclitus: Flux, Order, and Knowledge". In Curd, P.; Graham, D. W. (eds.). *The Oxford Handbook of Presocratic Philosophy*. New York: Oxford University Press
- *Davenport, Guy (1979). *Herakleitos and Diogenes*. Bolinas: Grey Fox Pres
- *Barnes, Jonathan (1982). *The Presocratic Philosophers* [Revised Edition]. London & New York: Routledge Taylor & Francis Group
- Wheelwright, Philip (1959). *Heraclitus*. Princeton, NJ: Princeton University Pres
- *Park, Robert L. (2009). *Superstition: Belief in the Age of Science*. Princeton University Press.
- *Rohde, Erwin. (1925). *Psyche: The Cult of Souls and the Belief in Immortality Among the Greeks*, London: Routledge & Kegan Paul, 1925; reprinted by Routledge, 2000.
- *McGraw, John J. (2004). *Brain & Belief: An Exploration of the Human Soul*. Aegis Press
- *Bremmer, Jan (1983). *The Early Greek Concept of the Soul*. Princeton: Princeton University Press
- *Swinburne, Richard. (1997). *The Evolution of the Soul*. Oxford: Oxford University Press

•
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizira bota, 2011-12
Wê bidomê ...